

—
Верховний
Суд

ДОВІДКА

за результатами вивчення судової практики
вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням
банківського законодавства

За період з 01.01.2018 по 30.11.2018

ВСТУП	5
Розділ I. Особливості процедури стягнення заборгованості та виконання кредитних договорів	7
1.1. Питання щодо застосування Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції"	8
1.2. Перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні	9
1.3. Право банку вимагати розірвання договору банківського рахунка та на односторонню відмову від укладення договору	10
1.4. Деякі питання щодо виконання укладеного між сторонами договору еквайрингу	16
1.5. Стягнення процентів за користування кредитом	20
1.6. Питання щодо здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнта	21
1.7. Застосування строків позовної давності щодо вимог кредитора про сплату процентів за користування кредитом	24
1.8. Подвійне стягнення	26
1.9. Питання передачі поручителю саме оригіналів кредитного договору ..	26
1.10. Особливості задоволення вимог кредиторів під час ліквідаційної процедури банку	28
Розділ II. Забезпечення виконання кредитних договорів	37
2.1. Солідарна відповідальність поручителів	37
2.2. Деякі питання визнання електронних торгів такими, що не відбулися	38
2.3. Звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності	40
2.4. Питання щодо тлумачення змісту правочину	41
2.5. Про право гаранта відмовитися від задоволення вимоги кредитора	42
2.6. Державна реєстрація прав у зв'язку з наявністю зареєстрованих обтяжень речових прав на нерухоме майно	44
2.7. Визначення початкової ціни реалізації предмета застави	46
2.8. Нотаріальне посвідчення відступлення прав за іпотечним договором ..	48
2.9. Звільнення з-під арешту нерухомого майна	49
2.10. Питання щодо застосування статті 23 Закону України "Про іпотеку" ..	50

Розділ III. Визнання недійсним кредитного договору, забезпечувального зобов'язання та договору відступлення права вимоги	53
3.1. Недодержання сторонами при вчиненні правочину саме вимог закону	53
3.2. Передача предмета іпотеки в наступну іпотеку	55
3.3. Визнання недійсним договору поруки як фіктивного правочину	56
3.4. Питання відсутності у кредитному договорі положень щодо відповідальності кредитора	57
3.5. Визнання недійсним дубліката іпотечного договору	59
3.6. Визнання недійсним договору поруки	61
3.7. Визнання недійсним правочину щодо переходу до відповідача права власності	61
3.8. Вимога про припинення обтяжень на виконання договору застави	63
3.9. Визнання недійсним правочину з моменту його вчинення	64
3.10. Спори, які виникають у зв'язку із створенням і функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, виведенням неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків тощо	65
3.11. Спори, в яких предметом іпотеки був об'єкт незавершеного будівництва	75
3.12. Спори про визнання недійсним третейського застереження	78
Розділ IV. Припинення забезпечувального зобов'язання	80
4.1. Припинення зобов'язання за кредитним договором шляхом його виконання.	80
4.2. Застосування строку позовної давності	84
4.3. Виконання розрахункових документів у післяопераційний час	87
4.4. Зарахування зустрічних однорідних вимог	88
4.5. Припинення поруки відповідно до статті 559 ЦК України	90
4.6. Припинення договору застави у зв'язку з виконанням основного зобов'язання	94
4.7. Припинення договору застави у зв'язку ліквідацією боржника за кредитним договором	95
4.8. Припинення поруки (згода на зміну умов основного зобов'язання)	96
4.9. Визначення грошового зобов'язання в іноземній валюті	98

Розділ V. Правові позиції Великої Палати Верховного Суду	100
5.1. Підвідомчість спору за позовом до фізичної особи як поручителя за договором поруки	100
5.2. Питання співвідношення понять фізичної особи і фізичної особи – підприємця та їх правового статусу (споживче кредитування)	102
5.3. Визначення початкової ціни продажу предмета іпотеки в рішенні суду	106
5.4. Звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності	107
5.5. Стягнення збитків за кредитним договором (курсова різниця)	109

Вступ

Потужна банківська система є необхідною умовою забезпечення сталого економічного зростання України та її інвестиційної привабливості, адже рівень розвитку економіки держави значною мірою залежить від стану банківської системи.

Вітчизняні банки проходять серйозну перевірку часом в умовах постійних економічних трансформацій. Тож банківська система потребує удосконалення, розроблення фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які спостерігаються в сучасній банківській практиці. За таких умов одним із вирішальних питань, яке постає перед інвестором, є захист своїх інвестицій, в тому числі і судовий. Адже своєчасні, якісні та прогнозовані судові рішення здатні захистити порушені права інвесторів і, як наслідок, покращити розвиток економіки держави.

Саме тому з метою виявлення у судовій практиці складних і неоднозначних питань вирішення відповідних спорів, у тому числі неоднакового застосування господарськими судами норм матеріального та процесуального права, аналізу причин скасування судових рішень під час їх апеляційного та касаційного перегляду, а також на виконання пункту 2.6 розділу 2 плану роботи Пленуму Верховного Суду на друге півріччя 2018 року – перше півріччя 2019 року робочою групою у складі: секретаря судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів, судді *Вронської Г. В.* – керівника робочої групи, начальника управління забезпечення роботи названої судової палати *Умрихіна Д.Л.*, головного спеціаліста цього ж управління *Лебенчука І. О.* та наукового консультанта зазначеного управління *Криштак І. В.* – здійснено вивчення та узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням банківського законодавства.

Одержані в результаті такого аналізу висновки стануть основою для виправлення помилок, допущених під час розгляду зазначених справ, тобто зразком правильного й однакового застосування господарськими судами норм чинного законодавства України, подальшого вдосконалення діяльності судів, дотримання вимог Конституції і норм чинного законодавства України, недопущення виявлених недоліків у подальшому, внесення пропозицій щодо правильного застосування норм права, поповнення новими правовими ідеями законотворчого процесу тощо.

Результати проведеного аналізу засвідчили, що протягом 2018 року до КГС ВС надійшло 1 014 справ, пов'язаних з банківською діяльністю, з них 740 – щодо кредитування та 245 – щодо забезпечення виконання зобов'язань. У касаційному порядку переглянуто 828 справ, з яких 586 – щодо кредитування та 180 – щодо забезпечення виконання зобов'язань. Задоволено скаргу та судові рішення скасовано у 127 справах, що становить 15 % від загальної кількості розглянутих справ. Із них – з направленням на новий розгляд 84 справи (66 %), з ухваленням нового рішення – 21 справа (16 %), із залишенням в силі рішення суду першої

інстанції – 16 справ (12 %), із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без руху – 6 справ (5 %). Відмовлено у відкритті провадження у 162 справах, що відповідно становить 16 % від загальної кількості справ, закрито провадження у 13 справах (1,3 %).

Аналіз судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням банківського законодавства, свідчить про те, що в 2018 році найпоширенішими у цій категорії були спори щодо укладення, виконання, розірвання та визнання недійсними кредитних договорів. При цьому позивачі найчастіше обґрунтовували свої позовні вимоги невідповідністю договору іпотеки нормам чинного законодавства на момент їх укладення та просили визнати такі правочини недійсними.

Розділ I. Особливості процедури стягнення заборгованості та виконання кредитних договорів

Проблема становлення української національної системи фінансово-кредитних відносин є основоположною у сфері економічного реформування держави. Роль таких відносин на сучасному етапі підвищується, оскільки відбувається зростання фінансового сектору економіки, до змін якого особливо чутливими є країни з перехідною економікою.

Виконання кредитом низки суспільно важливих функцій дає можливість йому відігравати значну і багатогранну роль в економіці України. Відомо, що кредит об'єктивно служить необхідним джерелом формування основних та оборотних коштів суб'єктів господарювання, тобто використання кредиту поряд з власними коштами є звичайним явищем у діяльності підприємств.

Тому ефективний судовий захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників кредитних правовідносин був і залишається одним з найважливіших факторів підтримання стабільності економіки країни в цілому.

Протягом останніх років погіршилася ліквідність у банківському секторі, суттєво зменшилися прибутки підприємств та реальні доходи населення, що зрештою призвело до значного зростання кількості судових спорів щодо виконання кредитних договорів та договорів банківського вкладу.

В окремих випадках спостерігається неналежна підготовка банками позовних матеріалів. З доданих до позову розрахунків неможливо визначити період нарахування відсотків за користування кредитними коштами, заявленими до стягнення, а також дійти висновку, яким чином визначена сума відсотків за кожний період, за який нарахована передбачена умовами договору пеня. Не завжди нарахування пені припинялося відповідно до вимог частини шостої статті 232 Господарського кодексу України (далі – ГК України), тобто через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконане, та здійснювалося саме за перші шість місяців з моменту порушення зобов'язання. Також розмір пені, заявлений до стягнення, не завжди обмежувався подвійною обліковою ставкою Національного банку України, якщо умовами кредитного договору передбачена пеня у більшому розмірі.

Отже, відсутність чітких та прозорих розрахунків штрафних санкцій за несвоєчасне повернення кредиту та сплату відсотків обумовлює більш тривалий розгляд таких спорів місцевими судами у зв'язку з необхідністю витребування додаткових документів. Крім того, зазначене інколи є причиною прийняття судовими інстанціями різних рішень або зміни рішення попередньої інстанції.

1.1. Питання щодо застосування Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції"

Відповідно до положень статей 526, 530, 1046, 1054 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) на підставі кредитного договору у позичальника виникає обов'язок з повернення наданих йому банком грошових коштів (кредиту) та сплати процентів у встановлені договором строки (терміни).

Статті 617 ЦК України та 218 ГК України передбачають звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо воно сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Статтею 2 Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції" (у редакції, чинній на момент прийняття рішення судом першої інстанції) також забороняється нарахування пені та/або штрафів на основну суму заборгованості за кредитними зобов'язаннями, зокрема, юридичним особам, що провадять (провадили) свою господарську діяльність на території населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція.

Результати проведеного аналізу судової практики названої категорії засвідчили, що суди враховували те, що в разі коли боржника звільнено від відповідальності за порушення зобов'язання на підставі положень статті 617 ЦК України та статті 218 ГК України, він не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію банку звернулося до господарського суду з позовом про стягнення з товариства заборгованості за кредитним договором.

Рішенням Господарського суду Луганської області від 16.08.2016, залишеним без змін постановою Донецького апеляційного господарського суду від 12.09.2017, позов задоволено повністю.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зазначила, що предметом спору не є стягнення пені, штрафів чи застосування до відповідача інших заходів відповідальності. Предметом зазначеного спору є примусове виконання відповідачем в натурі своїх зобов'язань за кредитним договором, що не є відповідальністю за порушення зобов'язання в розумінні положень статті 622 ЦК України та статей 216, 217 ГК України.

Отже, примусове виконання відповідачем в натурі своїх зобов'язань за договором не є відповідальністю за порушення зобов'язання в розумінні положень статті 622 ЦК України та статей 216, 217 ГК України. Тому боржник, якого звільнено від відповідальності за порушення зобов'язання на підставі положень статті 617 ЦК України та статті 218 ГК України, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

(Постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 у справі № 913/757/16 та від 14.02.2018 у справі № 910/7828/17)

1.2. Перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні

Частиною першою статті 15 ЦК України встановлено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Згідно з частиною першою статті 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

У досліджуваній період, коли діяла попередня редакція Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), суди визначали, що відповідно до частини першої статті 1 ГПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Аналіз наведених норм давав змогу судам дійти висновку, що підставою для звернення до суду є наявність порушеного права і таке звернення здійснюється особою, котрій це право належить, і саме з метою його захисту. Відсутність обставин, які підтверджували б наявність порушення права особи, за захистом якого вона звернулася, ставали підставою для відмови у задоволенні такого позову.

Зокрема, суди враховували, що невиконання боржником вимоги кредитора про сплату заборгованості не є беззаперечним доказом невизнання чи оспорювання боржником існування у кредитора відповідного права вимоги.

Позивач звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до банку і товариства про визнання права позивача вимагати від товариства сплати боргу за кредитними договорами, визнання відсутнім у банка права вимагати від товариства сплати суми боргу за кредитними договорами.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 04.10.2017 у цій справі, яке залишено без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 06.12.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду підтримав позицію місцевого та апеляційного суду з огляду на таке.

Судові рішення мотивовані тим, що позивач належними та допустимими доказами в розумінні статей 33, 34 ГПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017), не довів

порушення чи невизнання відповідачами його прав або охоронюваних законом інтересів.

Банк не заперечував факту укладення договору поруки, отримання коштів від позивача, зарахування зазначених коштів у рахунок погашення заборгованості з повернення кредиту та сплати відсотків, але не надав доказів повернення цих коштів як помилково перерахованих у зв'язку з відсутністю укладеного з ним договору поруки.

Крім того, суд вказав, що перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відбувається на підставі припису закону та будь-яких інших дій для переходу такого права вчиняти не потрібно.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 910/14424/17)

1.3. Право банку вимагати розірвання договору банківського рахунка та на односторонню відмову від укладення договору

На практиці виявилися певні складнощі щодо практичної реалізації положень частини п'ятої статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність", якою надано право відмовитися від встановлення (підтримання) договірних відносин (у тому числі шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу відповідно статті 9 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" зобов'язаний на підставі поданих клієнтом (представником клієнта) офіційних документів або засвідчених в установленому порядку їх копій (якщо інше не передбачено зазначеним Законом) здійснювати ідентифікацію та верифікацію клієнта (представника клієнта).

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу в процесі обслуговування клієнта зобов'язаний уточнювати інформацію про клієнта в порядку, встановленому суб'єктом державного фінансового моніторингу, який відповідно до зазначеного Закону виконує функції державного регулювання та нагляду за відповідним суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Приписами статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність" на банки покладено обов'язок проводити ідентифікацію та верифікацію клієнтів відповідно до вимог законодавства України.

При цьому частиною шостою цієї статті банку надано право відмовитися від встановлення (підтримання) договірних відносин (у тому числі шляхом розірвання

договірних відносин) чи проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Відповідно до частини другої статті 11 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" оцінювання ризиків клієнтів суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів, послуг, які клієнт отримує від суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний також здійснювати переоцінку ризиків клієнтів, з якими встановлені ділові відносини, а також в інших випадках, встановлених законодавством, не рідше ніж один раз на рік з метою її підтримання в актуальному стані та документувати результати оцінки чи переоцінки ризиків.

Згідно з абзацом восьмим частини першої статті 10 зазначеного Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу (зокрема, банк) має право відмовитися від встановлення (підтримання) ділових відносин (у тому числі шляхом розірвання ділових відносин) або проведення фінансової операції у разі ненадання клієнтом необхідних для вивчення клієнтів документів чи відомостей або встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Під час розгляду справ цієї категорії суди враховували, що відповідно до пункту 3 частини другої статті 1075 ЦК України банк має право вимагати розірвання договору банківського рахунка у випадках, передбачених законодавством, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Публічне акціонерне товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку про визнання відповідно до статті 651 ЦК України недійсною односторонньої відмови від договору банківського рахунка та обслуговування продуктів клієнта системою "StarAccess" і спонукання до виконання зобов'язань за названим договором, зокрема здійснення операцій з розрахунково-касового обслуговування за допомогою платіжних інструментів згідно з умовами цього договору і вимогами законодавства, забезпечення обміну технологічною та іншою інформацією між сторонами на підставі положень частини другої статті 1067 ЦК України.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 26.09.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 20.11.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

У квітні 2017 банком було проведено переоцінку ризиків позивача (повторну ідентифікацію), за результатами якої прийнято рішення про припинення ділових відносин з товариством, про що його повідомлено листом з посиланням на статтю 10 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення". Причиною відмови зазначено: 1) виникнення підозри щодо ненадання банку інформації про реального бенефіціарного власника юридичної особи; 2) репутація клієнта оцінена як "негативна".

На виконання Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 № 417, та наказу Міністерства фінансів України від 08.07.2017 № 584 "Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" банк наказом від 28.09.2016 № П-СОМРЬ-2016-42 затвердив Програму управління комплаєнс - ризиком фінансового моніторингу, відповідно до пункту 4.9 якої неприйнятно високий ризик встановлюється клієнту, зокрема, за наявності обґрунтованих підстав вважати, що діяльність клієнта несе ризик легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму та/або загрожує репутації банку за рішенням комітету затвердження клієнтів.

Зазначені внутрішні документи банку з питань фінансового моніторингу є документами з обмеженим доступом. Тобто банк не ознайомлює клієнтів із внутрішніми документами, зокрема критеріями ризику, з метою уникнення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Частинами першою та третьою статті 651 ЦК України передбачено, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

Касаційний господарський суд зазначив, що місцевий та апеляційний суди, надаючи правову кваліфікацію доказам, які подані сторонами з урахуванням фактичних та правових підстав позовних вимог і заперечень проти них, дійшли правильного висновку про необґрунтованість заявлених позовних вимог і, як наслідок, оскаржувані рішення та постанови ухвалені з правильним застосуванням норм матеріального права (статті 615, 651, 1075 ЦК України, стаття 10 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення", стаття 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність") і без порушення норм процесуального права (статті 33, 36 ГПК України).

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 910/11471/17)

Проте зазначені положення закону застосовувалися не завжди.

Так, у справі № 910/22248/17 позов було подано про зобов'язання банку укласти з товариством договір банківського обслуговування, на підставі якого відкрити поточний рахунок та здійснювати операції з розрахунково-касового обслуговування за допомогою платіжних інструментів відповідно до вимог законодавства. Позов мотивовано відмовою банку у відкритті відповідного рахунка без зазначення причини відмови.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 01.03.2018 у задоволенні позову відмовлено.

Рішення мотивовано неподанням позивачем належних доказів на підтвердження неправомірності дій відповідача, порушення ним законних прав та охоронюваних законом інтересів позивача і норм чинного законодавства.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 13.06.2018 задоволено апеляційну скаргу товариства; згадане рішення місцевого господарського суду скасовано; прийнято нове рішення, яким позов задоволено; банк зобов'язано укласти з товариством договір банківського обслуговування, на підставі якого відкрити поточний рахунок та здійснювати операції з розрахунково-касового обслуговування за допомогою платіжних інструментів відповідно до вимог законодавства; з банку стягнуто на користь товариства відповідні суми судових витрат.

Постанову мотивовано доведенням позивачем належними та допустимими доказами порушення банком прав потенційного клієнта, у зв'язку з чим у товариства виникло право на судовий захист.

Скасовуючи судові рішення господарського суду апеляційної інстанції та залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, колегія суддів Касаційного господарського суду виходила з такого.

Згідно зі статтею 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є договори та інші правочини.

Приписами статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність" на банки покладено обов'язок проводити ідентифікацію та верифікацію клієнтів відповідно до вимог законодавства України.

При цьому частиною шостою цієї статті банку надано право відмовитися від встановлення (підтримання) договірних відносин (у тому числі шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Згідно з частиною другою статті 11 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" оцінювання ризиків клієнтів суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів, послуг, які клієнт отримує від суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний також здійснювати переоцінку ризиків клієнтів, з якими встановлені ділові відносини, а також в інших випадках, встановлених законодавством, не рідше ніж один раз на рік з метою її підтримання в актуальному стані та документувати результати оцінки чи переоцінки ризиків.

Відповідно до частини першої статті 10 зазначеного Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу (зокрема, банк) має право відмовитися від встановлення (підтримання) ділових відносин (у тому числі шляхом розірвання ділових відносин) або проведення фінансової операції у разі ненадання клієнтом необхідних для вивчення клієнтів та/або для виконання суб'єктом первинного фінансового моніторингу інших вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення документів чи відомостей або встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Як передбачено статтею 1067 ЦК України, договір банківського рахунка укладається для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунка у банку на умовах, погоджених сторонами; банк зобов'язаний укласти договір банківського рахунка з клієнтом, який звернувся з пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, що відповідають закону та банківським правилам; банк не має права відмовити у відкритті рахунка, вчинення відповідних операцій за яким передбачено законом, установчими документами банку та наданою йому ліцензією, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами; у разі необґрунтованого ухилення банку від укладення договору банківського рахунка клієнт має право на захист відповідно до цього Кодексу.

Водночас, зважаючи на приписи статей 10, 11 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" та статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність", якою встановлено право банку на односторонню відмову від договору з клієнтом, як спеціальні законодавчі норми, що прямо наділяють банк правом відмовитися від ділових відносин з клієнтом з неприйнятно високим ризиком, пріоритетним є застосування норм спеціального закону, про що сказано в абзаці другому частини другої статті 1067 ЦК України.

Норми зазначених законів не обмежують право банку на односторонню відмову від укладення договору з клієнтом в разі наявності визначених цими законами обставин.

З огляду на відповідні законодавчі приписи та з урахуванням встановлених обставин справи місцевий господарський суд, на відміну від апеляційної інстанції, дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог про зобов'язання банку укласти з товариством договір банківського обслуговування, згідно з яким відкрити поточний рахунок та здійснювати операції з розрахунково-касового обслуговування за допомогою платіжних інструментів. Суд касаційної інстанції, в свою чергу, не має визначених законом підстав не погодитися з таким висновком.

Натомість суд апеляційної інстанції наведеного не врахував, припустився у розгляді справи неправильного застосування норм матеріального права – статті 1067 ЦК України у сукупності із статтями 10, 11 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" та статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність", а скасувавши законне і обґрунтоване рішення місцевого господарського суду за відсутності підстав для цього, передбачених статтею 277 ГПК України, також і порушення цієї норми процесуального права.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30.08.2018 у справі № 910/22248/17)

Водночас право банку як суб'єкта первинного фінансового моніторингу відмовитися від договірних відносин шляхом розірвання договору банківського рахунка з підстав встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику не є необмеженим. Судам необхідно у кожному випадку, зважаючи на встановлені обставини справи, досліджувати підстави та обґрунтованість встановлення клієнту такої категорії ризику.

Зазначену правову позицію викладено Касаційним господарським судом в постанові від 16.10.2018 у справі № 910/21320/17 за позовом товариства до банку про зобов'язання виконувати умови договору та стягнення пені.

Позов обґрунтовано посиланнями на неправомірність одностороннього розірвання банком договору банківського обслуговування, укладеного з товариством, та відмови від зарахування коштів на розрахунковий рахунок, що був відкритий на його виконання, за платіжними дорученнями товариства.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 25.04.2018, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 27.08.2018, позов задоволено частково. Зобов'язано банк виконувати умови договору банківського обслуговування в частині зарахування коштів на розрахунковий рахунок у банку в розмірі 100,00 грн за платіжним дорученням. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Судові рішення мотивовані тим, що встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику не є підставою для односторонньої відмови від договору банківського обслуговування та закриття банківського рахунка клієнта; банком не доведено належними та допустимими доказами обґрунтованості встановлення товариству такого ризику. Платіжне доручення від 10.11.2017 № 95 на суму 100,00 грн підлягає виконанню банком з огляду на зміст договірних відносин сторін. Водночас платіжне доручення від 25.09.2017 на суму 100 000,00 грн фактично не було сформоване та до банку не надходило, у зв'язку з чим відсутні підстави для покладення на банк відповідальності у вигляді пені за несвоєчасне виконання зобов'язання.

Зазначені судові рішення судом касаційної інстанції залишено без змін з огляду на те, що право банку як суб'єкта первинного фінансового моніторингу відмовитися від договірних відносин шляхом розірвання договору банківського рахунка з підстав встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику не є необмеженим. Судам необхідно у кожному випадку, зважаючи на встановлені обставини справи, досліджувати підстави та обґрунтованість встановлення клієнту такої категорії ризику.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.10.2018 у справі № 910/21320/17)

У справі № 910/14158/17 майже за аналогічних обставин постановою Касаційного господарського суду від 14.06.2018 судові рішення було скасовано, а справу передано на новий розгляд, оскільки судами не досліджено всі докази у справі.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.06.2018 у справі № 910/14158/17)

1.4. Деякі питання щодо виконання укладеного між сторонами договору еквайрингу

Законом України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" визначено, що еквайринг – це послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі.

Відповідно до статті 37 зазначеного Закону для встановлення правомірності переказу еквайр, за результатами моніторингу або в разі опротестування переказу держателем, емітентом або платіжною організацією платіжної системи, має право призупинити завершення переказу на час, передбачений правилами відповідної платіжної системи, але не більше ніж на дев'яносто календарних днів. Аналогічні норми містяться і в пункті 3 глави X Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 05.11.2014 № 705.

Суди зазначали, що кошти, списані міжнародною платіжною системою з еквайра у зв'язку з проведенням торговцем операції, яка в подальшому за Правилами такої

міжнародної платіжної системи визнана шахрайською, повинні бути відшкодовані еквайру саме торговцем.

Фізична особа – підприємець звернулася до суду з позовом про стягнення з банку збитків у розмірі 85 444,00 грн, які полягали у здійснених нею витратах внаслідок неналежного проведення відповідачем процедури авторизації платіжних карт в межах виконання укладеного між сторонами договору еквайрингу.

Рішенням місцевого господарського суду, залишеним без змін постановою господарського суду апеляційної інстанції, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Сторони в договорі еквайрингу узгодили, що торговець доручає еквайру затримати переказ коштів на користь торговця у зв'язку з підозрою у здійсненні шахрайських трансакцій з використанням банківської платіжної карти на час проведення розслідування за такими операціями, але на термін не більше 180 діб, а також відповідно до Правил платіжних систем та/або у зв'язку з виконанням цього договору з торговця можуть бути стягнуті кошти в сумі здійснених між торговцем та держателями операцій з використанням платіжних карток, у тому числі шахрайських операцій, недійсних операцій та кредитових операцій. Зазначені кошти списуються платіжними системами з еквайра та повинні бути відшкодовані еквайру торговцем та/або стягуються з торговця безпосередньо еквайром на користь держателів платіжних карток – клієнтів еквайра (без участі платіжних систем). Торговець зобов'язується сплатити/відшкодувати на користь еквайра суми коштів за зазначеними операціями, а також сплатити всі витрати еквайра, пов'язані із здійсненням відповідних платежів.

Отже, банк правомірно здійснив затримання покриття (зупинив переказ коштів) на рахунок торговця (позивача) на час проведення за такими операціями розслідування відповідно до Правил міжнародної платіжної системи та невідкладно повідомив про це позивача. Кошти в сумі 96 183,76 грн, які списані міжнародною платіжною системою "MASTERCARD" з еквайра у зв'язку з проведенням торговцем операції, яка в подальшому за Правилами такої міжнародної платіжної системи визнана шахрайською, повинні бути відшкодовані еквайру саме торговцем.

Крім того, згідно з частиною першою статті 22 ЦК України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Тобто для застосування такої міри відповідальності як стягнення збитків потрібна наявність усіх чотирьох елементів складу цивільного правопорушення: протиправної поведінки, збитків, причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника та збитками, вини. За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає.

Позивачем не доведено факту протиправної поведінки банку та її шкідливого результату; за відсутності ознак протиправної поведінки у діях банку немає і

причинного зв'язку між протиправною поведінкою та заподіяними збитками; не доведено вини банку у заподіянні збитків.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.03.2018 у справі № 910/10154/17)

В іншому випадку, у справі № 910/22347/15 Господарського суду міста Києва, банк звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до товариства про стягнення 7 289 708,11 грн збитків, заподіяних позивачеві у зв'язку зі списанням з нього іноземними банками – емітентами коштів за недійсними операціями та коштів комісії за розгляд справ в арбітражних комітетах міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD", а також 7 600,00 грн неустойки, нарахованої у зв'язку з невиконанням вимог банку щодо відшкодування зазначеної суми збитків.

Позовні вимоги мотивовані тим, що відповідач, порушуючи умови укладеного між ним та позивачем договору еквайрингу № 51-18-05/1806 від 18.12.2013, проводив операції за відсутності користувачів платіжних карток і такі операції були опротестовані банками – емітентами платіжних карток, фінансово відповідальною стороною за якими арбітражними комітетами міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD" визнано позивача, внаслідок чого позивачу було завдано збитків, які позивач просить відшкодувати за рахунок відповідача.

Справа розглядалася неодноразово.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 07.12.2017, прийнятим за результатами нового розгляду справи, у задоволенні позову відмовлено повністю.

Рішення місцевого господарського суду мотивовано тим, що позивач не довів факту порушення відповідачем умов договору еквайрингу (наявності протиправної поведінки відповідача), оскільки спірні операції, проведені шляхом застосування функції "ручного вводу" без наявності картки та власника картки, здійснювалися без жодних обмежень та затримок, успішно проходили авторизацію, за наявності якої не вимагається додаткових погоджень від банку на здійснення операцій, відповідно до Інструкції № 2, яка є додатком до договору еквайрингу; наявність підпису клієнта на чеку під час проведення операції за допомогою функції "ручного вводу" не вимагається; позивачем не зазначено, які саме умови договору еквайрингу були порушені відповідачем. За висновком суду рішення арбітражних комісій міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD" не підтверджують обставин порушення відповідачем умов договору еквайрингу, оскільки встановлені у рішеннях факти не є преюдиційними в розумінні положень статті 35 ГПК України, а наявні в матеріалах справи докази не підтверджують тієї обставини, що проведені відповідачем операції є шахрайськими та були визнані такими міжнародними платіжними системами "VISA" та "MASTERCARD" і банками-емітентами, на які посилається позивач. Крім того, суд дійшов висновку, що позивач не довів вини відповідача та наявності причинно-наслідкового зв'язку у виникненні збитків, зокрема того факту, що зворотне стягнення коштів з позивача іноземними банками – емітентами сталося саме внаслідок протиправних дій відповідача, який порушив свої зобов'язання під час

виконання умов договору еквайрингу від 18.12.2013 та додатків до нього.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 07.05.2018 рішення Господарського суду міста Києва від 07.12.2017 у справі № 910/22347/15 скасовано в частині відмови у задоволенні вимог про стягнення збитків у сумі 6 980 321,36 грн та неустойки в сумі 7 600,00 грн і прийнято в цій частині нове рішення, яким позов задоволено. У решті рішення залишено без змін. Викладено резолютивну частину рішення в іншій редакції, відповідно до якої позов задоволено частково. Стягнуто з товариства на користь банку збитки в сумі 6 980 321,36 грн, неустойку в сумі 7 600,00 грн та 69 981,41 грн судового збору. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Залишаючи без змін судове рішення суду апеляційної інстанції у справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Апеляційний господарський суд дійшов правильного висновку про те, що наявність усіх складових елементів, які утворюють склад правопорушення, є доведеною, що слугує підставою для притягнення відповідача до цивільної відповідальності, оскільки відповідачем було допущено порушення умов договору еквайрингу, а саме: порушено порядок проведення операцій з розрахунків за платіжними картками під час застосування функції "ручного вводу" за відсутності власника картки, присутність якого є обов'язковою, що відповідно до пункту 9.2 договору свідчить про недійсність таких операцій (протиправна поведінка). Унаслідок цього з банку (з позивача) платіжними системами були списані за спірними операціями кошти в розмірі 6 980 321,36 грн (причинно-наслідковий зв'язок), що завдало позивачу збитків, розмір яких є доведеним та підтверджується, зокрема, реєстрами вхідних фінансових операцій за платіжними картками міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD" і виписками за особовим рахунком. При цьому колегія суддів зазначила, що з огляду на положення пункту 9.4 договору дії відповідача з компенсування банку коштів, отриманих за недійсною операцією, провадяться за умови наявності документів, що підтверджують списання платіжною системою грошових сум з банку, а такими документами у цій справі є реєстри вхідних фінансових операцій за платіжними картками міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD" і виписки за особовим рахунком.

Водночас суд апеляційної інстанції правильно та обґрунтовано відмовив у задоволенні позовних вимог про стягнення збитків у вигляді сплачених коштів комісії за розгляд справ в арбітражних комітетах міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD" у розмірі 309 386,75 грн, оскільки він правомірно встановив, що зазначені кошти є витратами, здійсненими позивачем у зв'язку з розглядом справ в арбітражних комітетах міжнародних платіжних систем "VISA" та "MASTERCARD", і не вважаються збитками в розумінні статті 224 ГК України та статті 22 ЦК України.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17.07.2018 у справі № 910/22347/17)

1.5. Стягнення процентів за користування кредитом

Статтею 526 ЦК України встановлено, що зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Згідно з частиною першою статті 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитор) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Отже, зобов'язання з кредитного договору передбачає єдиний обов'язок боржника повернути кредит у повному розмірі та сплатити проценти за користування кредитом.

При цьому однією з істотних умов укладення кредитного договору, яка повинна бути узгоджена в договорі, є сплата процентів на грошову суму, отриману в кредит.

Позивач в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію банку звернувся до суду з позовом про стягнення з відповідача-1 заборгованості за кредитним договором в сумі 106 666,00 грн і скасування рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що оскільки договір про погашення особою-1 заборгованості відповідача-1 за кредитним договором та укладений між банком та відповідачем-2 договір про розірвання договору іпотеки є нікчемними згідно зі статтею 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", борг відповідача-1 за кредитним договором у сумі 33 198 247,49 грн є несплаченим. Указуючи на можливість сплатити судовий збір за майнову вимогу лише в мінімальному розмірі, позивач просив стягнути з відповідача-1 заборгованість в розмірі 106 666,00 грн боргу за кредитним договором і скасувати рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень.

Рішенням Господарського суду Одеської області від 04.09.2017, залишеним без змін постановою Одеського апеляційного господарського суду від 18.10.2017, позов задоволено частково.

Стягнуто з відповідача на користь позивача борг за кредитним договором у розмірі 106 666,00 грн. У решті позову відмовлено.

У зазначеному рішенні суд першої інстанції встановив, що факт повернення вкладу особі-1 за договором банківського вкладу не дає підстав вважати нікчемним правочин щодо погашення ним наявної заборгованості відповідача за кредитним договором. Крім того, суд першої інстанції зазначив, що позивачем не враховано приписів частин четвертої та п'ятої статті 216 ЦК України, а матеріали справи не містять доказів звернення позивача або іншої заінтересованої особи з вимогою про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. При цьому суд звертає увагу на те, що чинне законодавство України не надає жодній особі права самостійно, тобто без вимоги до іншої сторони або звернення в разі її відмови до суду,

застосовувати наслідки недійсності нікчемності правочину. Тож місцевий господарський суд вважає безпідставним твердження позивача про те, що правочин щодо погашення особою-1 наявної заборгованості відповідача за кредитним договором у загальному розмірі 33 198 247,49 грн шляхом внесення готівки до каси банку є нікчемним.

В оскаржуваному рішенні суд першої інстанції встановив, що заборгованість відповідача-1 за процентами становить 2 353 569,01 грн. Тож оскільки заборгованість за процентами належить до загальної заборгованості за кредитним договором, місцевий господарський суд задовольнив позов у частині вимог про стягнення 106 666 грн боргу за зазначеним договором у вигляді нарахованих та несплачених відповідачем-1 процентів за користування кредитом.

Суд першої інстанції зазначив, що позовні вимоги про скасування рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, заявлені як наслідок нікчемності укладеного між банком та відповідачем-2 договору про розірвання договору іпотеки. Зважаючи на відсутність підстав вважати вищевказаний договір нікчемним, господарський суд відмовив у задоволенні позову в цій частині позовних вимог.

Верховний Суд підтримав позицію місцевого та апеляційного судів про часткове задоволення позову з огляду на таке.

Оскільки заборгованість відповідача-1 за кредитним договором була сплачена, що підтверджується випискою з особових рахунків відповідача-1, а несплаченими залишилися проценти за користування кредитом, заборгованість за якими належить до загальної заборгованості за кредитним договором, суди дійшли правильного висновку про наявність підстав для стягнення з відповідача-1 заборгованості в сумі 106 666,00 грн.

Господарські суди, встановивши, що позивачем відповідно до вимог статті 33 ГПК України (в редакції чинній до 15.12.2017) не було доведено, що укладений між банком та відповідачем-2 договорів іпотеки є нікчемним, обґрунтовано відмовили у задоволенні позову про скасування рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, які були заявлені як наслідок нікчемності зазначеного договору.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 916/1475/17)

1.6. Питання щодо здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнта

Відповідно до частини першої статті 1067 ЦК України договір банківського рахунка укладається для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунка у банку на умовах, погоджених сторонами.

Статтею 1071 Цивільного кодексу України передбачено, що банк може списати грошові кошти з рахунка клієнта на підставі його розпорядження. Грошові кошти можуть бути списані з рахунка клієнта без його розпорядження на підставі рішення

суду, а також у випадках, встановлених законом, договором між банком і клієнтом або умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

У пункті 1.38 статті 1 Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" визначено, що списання договірне – це списання банком з рахунка клієнта коштів без подання клієнтом платіжного доручення, що здійснюється банком у порядку, передбаченому в договорі, укладеному між ним і клієнтом, або згідно з умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

Згідно з пунктом 1.32 статті 1 зазначеного Закону платник – це особа, з рахунка якої ініціюється переказ коштів або яка ініціює переказ шляхом подання/формування документа на переказ готівки разом із відповідною сумою коштів; неналежний платник – особа, з рахунка якої помилково або неправомірно переказана сума коштів.

Статтю 26 цього Закону встановлено, що платник при укладенні договорів із банком має право передбачити договірне списання грошей із своїх рахунків на користь банку платника та/або третіх осіб. Умови договору на договірне списання повинні передбачати обсяг інформації, достатній для належного виконання такого списання банком, що обслуговує платника (обставини, за яких банк має здійснити (здійснювати) договірне списання; найменування отримувача та банку отримувача; реквізити рахунка, з якого має здійснюватися договірне списання; реквізити договору між платником та отримувачем (за наявності договору), що передбачає право отримувача на договірне списання; перелік документів, що мають бути представлені отримувачем в обслуговуючий платника банк (якщо платник та отримувач домовились про надання цих документів до банку платника) тощо). Договірне списання здійснюється за платіжною вимогою отримувача або за меморіальним ордером, оформленим банком.

Відповідно до пункту 6.5 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Національного банку України від 21.01.2004 № 22, якщо кредитором за договором є банк, що обслуговує платника, то право цього банку на здійснення договірного списання передбачається в договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг. Договір може містити інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунку платника. Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі договору банківського рахунку або іншого договору про надання банківських послуг договірне списання коштів з рахунку платника, оформляє меморіальний ордер, у реквізиті "Призначення платежу" якого зазначає номер, дату договору, яким передбачено можливість застосування договірного списання.

Інколи виникали труднощі щодо питань здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнта.

Необхідно мати на увазі, що чинним законодавством передбачено можливість при здійсненні розрахунково-касового обслуговування клієнта здійснювати списання іншої заборгованості, яка може виникнути у клієнта перед банком.

Фізична особа – підприємець, звернувшись в суд з позовом, просив стягнути з банку з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог, 231 366,94 грн, з яких: 191 034,86 грн – сума безпідставно стягнутих коштів; 16 497,04 грн – пеня; 11 322,63 грн – інфляційні втрати; 3 093,19 грн – 3 % річних; 6 000,00 грн – збитки у вигляді витрат на проведення почеркознавчого дослідження.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилався на безпідставність списання банком з його рахунку коштів у сумі 191 034,86 грн на погашення заборгованості фізичної особи – підприємця за кредитним договором від 26.08.2008, оскільки жодних розпоряджень на списання зазначених коштів з рахунку позивач не надавав, загальних умов надання банківських послуг – відкриття та ведення поточних рахунків фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, в яких визначено умови про договірне списання, не підписував.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 31.08.2017 позовні вимоги задоволено частково. Присуджено до стягнення з відповідача на користь позивача суму безпідставно стягнутих коштів у розмірі 191 034,86 грн, 16 497,04 грн пені, 11 322,63 грн інфляційних втрат, 3 093,19 грн 3 % річних. У частині стягнення 6 000,00 грн збитків судом відмовлено.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 12.12.2017 зазначене рішення скасовано, прийнято нове рішення про відмову у позові, вирішено питання про розподіл судових витрат.

Залишаючи без змін постанову апеляційного господарського суду у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

У пункті 7 договору (розділу 2 "Загальні умови надання банківських послуг – відкриття та ведення поточних рахунків фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності") сторони погодили, що підписанням цього договору клієнт доручає та уповноважує банк в порядку договірної списання утримувати плату за виконані банком операції, надані послуги за розрахунково-касовим обслуговуванням та відшкодувати витрати банку, здійснені ним під час проведення розрахунково-касового обслуговування клієнта, а також здійснювати списання іншої заборгованості, яка може виникнути у клієнта перед банком в національній та/або іноземній валютах, в сумі, необхідній для сплати послуг та/або відшкодування витрат банку, або списання помилково перерахованих клієнту коштів.

Отже, наведеними нормами права передбачено можливість під час проведення розрахунково-касового обслуговування клієнта здійснювати списання іншої заборгованості, яка може виникнути у клієнта перед банком в національній та/або іноземній валютах, в сумі, необхідній для сплати послуг та/або відшкодування витрат

банку, а тому висновки суду апеляційної інстанції ґрунтуються на положеннях умов договору та приписах чинного законодавства.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26.03.2018 у справі № 910/9651/17)

1.7. Застосування строків позовної давності щодо вимог кредитора про сплату процентів за користування кредитом

За положеннями ЦК України:

- позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (стаття 256);
- загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (стаття 257);
- перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила; за зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання (стаття 261);
- позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення; сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (стаття 267).

Отже, позовна давність за вимогами кредитора про сплату процентів за користування кредитом, здійснення якої відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку сплати кожного чергового платежу.

Банк звернувся до Господарського суду Хмельницької області з позовом до товариства про стягнення 1 602 028 грн заборгованості за процентами згідно з кредитним договором за період з 01.11.2015 по 31.10.2016.

Рішенням Господарського суду Хмельницької області від 25.07.2017, яке залишено без змін постановою Рівненського апеляційного господарського суду від 03.10.2017, позов задоволено частково; з товариства стягнуто на користь банку 1 598 379,51 грн заборгованості за процентами і 23 975,69 грн витрат зі сплати судового збору; у частині стягнення 3 648,49 грн заборгованості за процентами відмовлено.

Судові рішення попередніх інстанцій мотивовано тим, що вимога стосовно стягнення з позичальника за кредитним договором процентів, сплата яких є істотною умовою цього договору, є основною (а не додатковою) вимогою і подана товариством заява про застосування позовної давності задоволенню не підлягає.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

У разі неналежного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором позовна давність (стаття 257 ЦК України) за вимогами кредитора про сплату

процентів за користування кредитом, здійснення якої відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами (у цьому кредитному договорі така періодичність, як з'ясовано попередніми судовими інстанціями, встановлена), повинна обчислюватися з моменту настання строку сплати кожного чергового платежу. Подібну правову позицію було викладено в постанові Верховного Суду України від 06.04.2016 у справі № 6-249цс15, і Касаційний господарський суд не має підстав для відступу від неї. При цьому, як вбачається з установлених судовими інстанціями обставин справи, ні дія кредитного договору, ні зобов'язання за ним щодо сплати процентів на час розгляду цими інстанціями справи не припинилися, і вплив позовної давності щодо стягнення суми заборгованості за цим договором не означає такого ж впливу стосовно процентів як періодичних щомісячних платежів за тим самим договором.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.04.2018 у справі № 924/18/17)

Аналіз практики вирішення відповідних спорів свідчить про поодинокі випадки, коли виникали складнощі щодо стягнення заборгованості за кредитним договором та процентів за користування кредитом.

Так, у справі № 444/9519/12 постановою Великої Палати Верховного Суду від 28.03.2018 рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 10.03.2016, яким скасовано рішення суду першої інстанції, залишено без змін.

Велика Палата Верховного Суду зазначила, що за змістом статті 526, частини першої статті 530, статті 610 та частини першої статті 612 ЦК України для належного виконання зобов'язання необхідно дотримувати визначені у договорі строки (терміни), зокрема щодо сплати процентів, а прострочення виконання зобов'язання є його порушенням.

Відповідно до частини першої статті 1048 та частини першої статті 1054 ЦК України кредитодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми кредиту, розмір і порядок одержання яких встановлюються договором. Отже, положення абзацу другою частини першої статті 1048 ЦК України про щомісячну виплату процентів до дня повернення позики у разі відсутності іншої домовленості сторін може бути застосоване лише у межах погодженого сторонами строку кредитування.

Після спливу визначеного договором строку кредитування чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з частиною другою статті 1050 ЦК України право кредитодавця нараховувати передбачені договором проценти за кредитом припиняється. Права та інтереси кредитодавця в охоронних правовідносинах забезпечуються частиною другою статті 625 ЦК України, яка регламентує наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання.

Якщо кредитний договір встановлює окремі зобов'язання, які деталізують обов'язок позичальника повернути борг частинами та передбачають самостійну відповідальність за невиконання цього обов'язку, то незалежно від визначення у

договорі строку кредитування право кредитодавця вважається порушеним з моменту порушення позичальником терміну внесення чергового платежу. Отже, перебіг позовної давності стосовно кожного щомісячного платежу в межах строку кредитування згідно з частиною п'ятою статті 261 ЦК України починається після невиконання чи неналежного виконання (зокрема, прострочення виконання) позичальником обов'язку з внесення чергового платежу й обчислюється окремо щодо кожного простроченого платежу.

Установлення строку кредитування у кредитному договорі, що передбачає внесення позичальником щомісячних платежів, має значення не для визначення початку перебігу позовної давності за вимогами кредитодавця щодо погашення заборгованості за цим договором, а насамперед для визначення позичальникові розміру щомісячних платежів. Тож за вказаних умов початок перебігу позовної давності не можна визначати окремо для погашення всієї заборгованості за договором (зі впливом строку кредитування) і для погашення щомісячних платежів (після несплати чергового такого платежу).

1.8. Подвійне стягнення

Трапляються випадки подвійного стягнення заборгованості та, відповідно, скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд.

Так, у постанові від 15.05.2018 у справі № 202/33292/13-ц Велика Палата Верховного Суду скасувала рішення суду апеляційної інстанції та направила справу на новий розгляд до цього ж суду з огляду на те, що суд апеляційної інстанції належним чином не визначився з характером спірних правовідносин, нормами права, якими вони регулюються. Установивши, що строк дії кредитного договору сплинув, рішенням Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 3 грудня 2009 року стягнуто заборгованість за тілом кредиту, проценти за користування ним та штраф станом на 13 серпня 2009 року, апеляційний суд дійшов помилкового висновку про наявність у банку права на повторне стягнення заборгованості за тілом кредиту, нарахування процентів у заявленому розмірі за користування кредитом та припинення поруки.

1.9. Питання передачі поручителю саме оригіналів кредитного договору

Відповідно до положень статті 14 ЦК України цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

Згідно з частинами першою та другою статті 556 ЦК України після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника. До поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання.

Розглядаючи справи цієї категорії, необхідно звертати увагу на те, що частина перша статті 556 ЦК України не передбачає зобов'язання кредитора передати поручителю саме оригінали кредитного договору та договорів, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем.

Товариство з обмеженою відповідальністю звернулося до господарського суду з позовом до банку про зобов'язання вчинити дії, а саме: передати позивачеві оригінали кредитного договору та договорів забезпечення, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем.

Рішенням господарського суду першої інстанції, залишеним без змін постановою господарського суду апеляційної інстанції, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Судові рішення мотивовано тим, що позивачем не доведено наявності правових підстав виникнення у банку обов'язку передати товариству оригінали кредитного договору та договорів забезпечення.

Зважаючи на викладене, згідно з укладеним між сторонами договором у разі виконання поручителем обов'язку боржника за кредитним договором поручителю має бути передано саме належним чином посвідчені копії документів, що підтверджують обов'язки боржника за кредитним договором, а не їх оригінали.

Правовий аналіз частини першої статті 556 ЦК України дає підстави для висновку про виникнення у кредитора обов'язку передати поручителю документи, які підтверджують обов'язок боржника, після виконання ним зобов'язання боржника, забезпеченого порукою.

Отже, ні положеннями частини першої статті 556 ЦК України, ні умовами укладеного між сторонами договору не передбачено зобов'язання кредитора передати поручителю саме оригінали кредитного договору та договорів, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем.

За таких обставин, відмовляючи у задоволенні позову, суди попередніх інстанцій правильно виходили з того, що позивачем не наведено посилань на жоден акт чинного законодавства України, з якого б безпосередньо виникав обов'язок відповідача виконати дії, про зобов'язання вчинити які просить позивач, а також не доведено наявності будь-яких інших підстав виникнення у відповідача обов'язку передати позивачеві оригінали відповідних документів, тому і посилання позивача у касаційній скарзі на неправомірну відмову відповідача надати йому оригінали правочинів є безпідставними.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01.03.2018 у справі № 910/14023/17)

Аналогічний висновок міститься у постановках КГС ВС від 22.02.2018 у справах №№ 910/14107/17, 910/14108/17, від 27.02.2018 у справі № 910/14109/17, від 04.04.2018 у справі № 910/14024/17.

1.10. Особливості задоволення вимог кредиторів під час ліквідаційної процедури банку

Пунктом 16 статті 2 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" визначено, що тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом. Згідно з пунктом 6 статті 2 цього Закону ліквідація банку – це процедура припинення банку як юридичної особи відповідно до законодавства.

Відповідно до пункту 3 частини другої, частини третьої статті 46 зазначеного Закону з дня початку процедури ліквідації банку строк виконання всіх грошових зобов'язань банку вважається таким, що настав. Під час здійснення ліквідації у банку не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури.

Процедура заявлення вимог кредиторів до банку, що ліквідується, передбачена частиною першою статті 49 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", згідно з якою Фонд гарантування вкладів фізичних осіб припиняє приймання вимог кредиторів після закінчення 30 днів з дня опублікування відомостей про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. Будь-які вимоги, що надійшли після закінчення цього строку, вважаються погашеними, крім вимог вкладників у межах гарантованої Фондом гарантування вкладів фізичних осіб суми відшкодування за вкладами.

Під час ліквідації банку уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб не має права здійснювати задоволення вимог кредиторів до затвердження реєстру акцептованих вимог кредиторів, за винятком погашення за погодженням з виконавчою дирекцією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб вимог за правочинами, що забезпечують проведення ліквідаційної процедури. Кошти, одержані в результаті ліквідації та реалізації майна банку, спрямовуються уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на задоволення вимог кредиторів у черговості, передбаченій статтею 52 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

Розглядаючи справи цієї категорії, необхідно враховувати, що задоволення вимог окремого кредитора – юридичної особи, заявлених поза межами ліквідаційної процедури банку, в тому числі на підставі судового рішення, не допускається.

Приватне акціонерне товариство звернулося з позовом до банку про зобов'язання перерахувати належні позивачу кошти в сумі 381 760,56 грн.

Позов мотивований порушенням відповідачем приписів статті 1066 ЦК України, пункту 5 частини шостої статті 36 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" та протиправним позбавленням позивача права власності на належні йому кошти.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 26 квітня 2017 року, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 26 червня 2017 року, в позові відмовлено повністю.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Отже, відкликання Національним банком України на момент вирішення спору банківської ліцензії відповідача та ініціювання процедури його ліквідації як юридичної особи зумовило для позивача настання відповідних правових наслідків, зокрема виникнення спеціальної процедури пред'явлення майнових вимог до банку та їх задоволення в порядку і черговості, що передбачені Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб". При цьому задоволення вимог окремого кредитора – юридичної особи, заявлених поза межами ліквідаційної процедури банку, в тому числі на підставі судового рішення, не допускається, оскільки в такому випадку активи з банку виводяться, а заборгованість третіх осіб перед банком збільшується, що порушує принцип пріоритетності зобов'язань неплатоспроможного банку за вкладами фізичних осіб, гарантованими Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.03.2018 у справі № 910/3226/17)

Аналогічний висновок міститься у постанові КГС ВС від 15.03.2018 у справі № 910/8793/17.

Результати проведеного аналізу судової практики засвідчили, що склалася однакова практика щодо задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку під час тимчасової адміністрації. Так, за змістом пункту 1 частини п'ятої статті 36 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" під час тимчасової адміністрації не здійснюється задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку, а також зарахування зустрічних однорідних вимог, якщо це може призвести до порушення порядку погашення вимог кредиторів.

Товариство, звернувшись у суд з позовом, просило зобов'язати Банк виконати розпорядження про перерахування на загальну суму 6729860,04 грн.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 06.06.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 20.09.2017, у позові відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Між сторонами спору склалися зобов'язальні правовідносини на підставі договору банківського рахунка, які мають майново-грошовий характер, а отже, у цьому випадку позивач є кредитором за майною вимогою з розпорядження належними йому коштами.

Поряд з цим Верховний Суд зазначає, що суди попередніх інстанцій правильно зазначили про наявність у позивача права захистити свої законні майнові права у порядку, передбаченому Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

Оскільки позивач звернувся до відповідача з вимогою здійснити переказ коштів за договором банківського рахунка, а у банку було запроваджено тимчасову адміністрацію, виконання зазначеної операції банком обмежувалося положеннями пункту 1 частини п'ятої статті 36 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" у редакції, чинній на час виникнення спору.

Посилання позивача на усталену практику Європейського суду з прав людини щодо втручання в право особи на мирне володіння його майном також не може стати підставою для скасування рішення та постанови у справі, оскільки наведених висновків воно не спростовує і такі посилання зроблені позивачем без урахування того, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод застосовується до правовідносин з обов'язковим урахуванням національного законодавства, а саме нормами Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" законодавець урегулював правовідносини, що склалися між сторонами спору.

Так, Європейський суд з прав людини у своїй практиці вказував, що при визначенні суспільних інтересів завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи мають певну свободу розсуду, оскільки вони першими виявляють проблеми, які можуть виправдовувати позбавлення власності в інтересах суспільства та знаходять засоби для їх вирішення (наприклад, рішення у справах "Хендісайд проти Сполученого Королівства" від 7 грудня 1976 року, "Джеймс та інші проти Сполученого Королівства" від 21 лютого 1986 року).

Отже, створена Конвенцією система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок визначальної оцінки щодо існування проблеми суспільного значення, яка виправдовує як заходи позбавлення права власності, так і необхідність запровадження заходів з усунення несправедливості.

(Постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01.03.2018 у справі № 910/7629/17, від 04.04.2018 у справі № 904/5212/17, від 15.05.2018 у справі № 910/7292/18, від 12.06.2018 у справі № 910/17270/17)

Розглядаючи спори зазначеної категорії, суди не завжди враховували, що згідно з частиною першою статті 58 Конституції України Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

У рішенні Конституційного Суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 "У справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України" (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) зазначено, що загальноновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі.

Зокрема, суди повинні мати на увазі, що проведення зарахування зустрічних однорідних вимог з погашення заборгованості кредитора банку перед банком безпосередньо під час ліквідаційної процедури такого банку є можливим лише за наявності умов, визначених частиною другою пункту 8 статті 46 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

Банк звернувся до товариства з позовом про стягнення боргу за неповернення коштів за кредитним договором в сумі 37 913,16 дол. США. Товариство подало до суду зустрічний позов (з урахуванням заяви про уточнення зустрічних позовних вимог) до банку про зобов'язання здійснити погашення заборгованості товариства перед банком за кредитним договором за рахунок предмета застави – коштів фізичної особи, що розміщені на вкладному (депозитному) рахунку в банку.

Справа розглядалася судами неодноразово. За результатами нового розгляду справи рішенням Господарського суду Одеської області від 14.03.2017 у справі № 916/4737/14, яке залишено без змін постановою Одеського апеляційного господарського суду від 21.09.2017, первісні позовні вимоги задоволено частково, стягнуто з товариства на користь банку 1 629,54 дол. США (що еквівалентно 24 989,99 грн) заборгованість за процентами за користування кредитом, 4 174,69 грн – пені за несвоєчасне виконання зобов'язань з повернення кредитних коштів та процентів за користування ними, а також 24 105,31 грн – судового збору; зустрічну позовну заяву задоволено частково, зобов'язано банк здійснити погашення заборгованості товариства перед банком за кредитним договором – тіло кредиту 35 000 дол. США та 64,75 дол. США – процентів за користування кредитом шляхом перерахування зазначених сум з депозитного (вкладного) рахунку фізичної особи у банку, права вимоги яких належить товариству на підставі договору відступлення права вимоги на рахунок банку; в решті зустрічних позовних вимог відмовлено.

Скасовуючи судові рішення та приймаючи нове про задоволення первісного позову та відмову в задоволенні зустрічної позовної заяви, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зазначила таке.

Проведення зарахування зустрічних однорідних вимог з погашення заборгованості кредитора банку перед таким банком безпосередньо під час ліквідаційної процедури такого банку є можливим лише за наявності умов, визначених частиною другою пункту 8 статті 46 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" (у редакції від 12.08.2015), а саме: якщо кошти перебували на поточних та/або депозитних рахунках такого боржника на дату початку процедури виведення Фондом банку з ринку та договірне списання з цих рахунків передбачено умовами договорів,

укладених між боржником і банком. Проте у спорі, що розглядається, кошти, за рахунок яких товариство просило здійснити зарахування зустрічних вимог, станом на 16.06.2014 (дата початку ліквідації банку) перебували на депозитному рахунку, що належав саме громадянину Болгарії – фізичній особі (банківський вклад), а не товариству.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13.02.2018 у справі № 916/4737/14)

Згідно зі статтею 90 ЦК України юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності.

Статтею 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що реорганізація банку – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

При цьому і реорганізація, і ліквідація банку передбачає погодження названих процедур НБУ (статті 28, 78 Закону України "Про банки і банківську діяльність"). Водночас з огляду на визначення терміна "реорганізація банку", що наводиться в зазначеному спеціальному Законі, тільки заходи з реорганізації передбачають правонаступництво. У разі ліквідації банківської установи правонаступництво згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" відсутнє.

Окрім того, відповідно до частин першої та другої статті 26 Закону України "Про банки і банківську діяльність" реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення. Наведений перелік є вичерпним. При цьому в разі реорганізації банку шляхом перетворення до таких правовідносин не застосовуються норми законодавства щодо припинення юридичної особи.

Статтею 46 зазначеного Закону передбачено обов'язок правління банку протягом трьох робочих днів інформувати НБУ про такі свої дії: звільнення керівника (керівників) банку та про кандидатуру на призначення на цю посаду; зміну юридичної адреси і місцезнаходження банку та його відокремлених підрозділів; припинення банківської діяльності.

Згідно з абзацом третім статті 16 Закону України "Про банки і банківську діяльність" зміни до статуту банку підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Банк подає документи для проведення державної реєстрації змін до статуту банку після їх погодження НБУ. Національний банк України приймає рішення про погодження змін до статуту банку або про відмову в їх погодженні не пізніше місячного строку з дня подання повного пакета документів.

Статтею 47 названого Закону передбачено, що банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати

іншу діяльність, визначену у цій статті. Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

Виключення кредитною установою із своєї назви слова "банк" та з видів своєї діяльності – "банківська діяльність" без дотримання процедури, передбаченої статтями 2, 16, 26, 28, 46, 78 Закону України "Про банки і банківську діяльність", не дає підстав вважати її правонаступником кредитної установи (банку).

Публічне акціонерне товариство звернулося в Господарський суд міста Києва з позовом до приватного акціонерного товариства про стягнення заборгованості за кредитом, заборгованості за несплаченими процентами за користування кредитом, заборгованості щодо пені за прострочення повернення кредиту та заборгованості щодо пені за прострочення сплати процентів.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 26.07.2017 позов публічного акціонерного товариства задоволено частково; стягнуто з товариства заборгованість за кредитом, заборгованість за процентами, пеню за кредитом, пеню за процентами. У решті позову відмовлено.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 27.11.2017 апеляційні скарги товариства задоволено. Рішення Господарського суду міста Києва від 26.07.2017 у справі № 910/7828/17 скасовано. У задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін постанову господарського суду апеляційної інстанції у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Рішенням загальних зборів акціонерів ПАТ змінено назву, про що було внесено відповідні відомості до державного реєстру. Цим же рішенням було змінено й види діяльності товариства, зокрема виключено такий вид діяльності як діяльність комерційних банків, інші види грошового посередництва та визначено основним видом діяльності надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна. Окрім того, рішенням позачергових загальних зборів акціонерів ПАТ, оформленим протоколом, змінено найменування товариства як юридичної особи, затверджено статут в новій редакції.

З огляду на приписи статей 2, 16, 26, 28, 46, 78 Закону України "Про банки і банківську діяльність" колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду погодилася з висновками суду апеляційної інстанції про те, що матеріали справи не містять доказів, які б вказували на правомірність переходу до позивача прав та обов'язків банківської установи (правонаступництва після ПАТ "Український інноваційний банк"), адже зміна назви установи шляхом заміни слова "банк" на "компанія" не є достатнім доказом правонаступництва між банківською та небанківською установою, якою, на думку позивача, він є на час розгляду справи в суді. правонаступництво банківської установи відбувається лише в разі її реорганізації (стаття 2 зазначеного Закону).

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 910/7828/17)

Аналогічний правовий висновок міститься в постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.08.2018 у справі № 910/8117/17.

В аналогічній справі № 159/778/17 ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12.09.2018 справу передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду з посиланням на частину третьої статті 404 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), а саме вбачається необхідність частково відступити від висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах щодо правонаступництва, викладених в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати іншого касаційного суду (постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 03.08.2018 у справі № 910/8117/17), оскільки зазначена позиція не узгоджується зі статтями 91, 92 ЦК України.

Ухвалою Великої Палати Верховного Суду від 01.10.2018 у справі № 159/778/17 справу повернуто на розгляд до Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, оскільки її направлено до Великої Палати Верховного Суду помилково.

Згідно зі статтями 202, 203 ГК України зобов'язання припиняється, зокрема, зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї із сторін. До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до статті 601 ЦК України зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін.

За змістом частини першої статті 601 ЦК України вимоги, які можуть підлягати зарахуванню, мають відповідати таким умовам: 1) бути зустрічними (кредитор за одним зобов'язанням є боржником за іншим, а боржник за першим зобов'язанням є кредитором за другим); 2) бути однорідними (зараховуватися можуть вимоги про передачу речей одного роду, у зв'язку з чим зарахування як спосіб припинення зазвичай застосовується до зобов'язань з передачі родових речей, зокрема грошей). Правило про однорідність вимог поширюється на їх правову природу, але не стосується підстави виникнення такої вимоги. Отже, допускається зарахування однорідних вимог, які впливають з різних підстав (різних договорів тощо); 3) строк виконання таких вимог настав, не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги.

Пунктом 8 частини другої статті 46 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" заборонено зарахування зустрічних вимог, в тому числі шляхом договірного списання. Проте ці обмеження не поширюються на зобов'язання банку щодо зарахування зустрічних однорідних вимог у разі, якщо боржник банку одночасно є кредитором цього банку і грошові кошти спрямовуються на погашення зобов'язань за кредитом цього боржника перед цим банком за кредитними договорами, виключно з урахуванням того, що:

- за кредитним договором не було здійснено заміни застави, а саме не відбувалося зміни будь-якого з предметів застави на предмет застави, яким є майнові права на отримання коштів боржника, які розміщені на відповідних рахунках у неплатоспроможному банку, протягом одного року, що передує даті початку процедури виведення Фондом гарантування вкладів фізичних осіб банку з ринку;

- кошти перебували на поточних та/або депозитних рахунках такого боржника на дату початку процедури виведення Фондом банку з ринку та договірне списання з цих рахунків передбачено умовами договорів, укладених між боржником і банком.

Таким чином, законодавець визначив, що в наведеному випадку Закон України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" не є перешкодою для зарахування коштів, що знаходились на рахунках позичальника, в рахунок оплати його зобов'язань за кредитом.

Результати проведеного аналізу відповідної судової практики свідчать, що іноді виникали проблеми щодо питань зарахування зустрічних вимог за кредитом.

Так, судді повинні враховувати, що обмеження щодо зарахування зустрічних вимог, в тому числі шляхом договірного списання, не поширюються на зобов'язання банку щодо зарахування зустрічних однорідних вимог у разі, якщо боржник банку одночасно є кредитором цього банку і грошові кошти спрямовуються на погашення зобов'язань за кредитом цього боржника перед цим банком за кредитними договорами.

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовною заявою до банку в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію, в якій, з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог, просило визнати припиненими його зобов'язання зі сплати заборгованості за кредитним договором і, відповідно, зобов'язання відповідача зі сплати на користь позивача боргу за договором про відкриття та обслуговування банківського рахунку на підставі заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 17.07.2017 у задоволенні позову відмовлено.

Постановою Київського апеляційного господарського суду 10.10.2017 рішення Господарського суду міста Києва від 17.07.2017 скасовано. Прийнято нове рішення, яким позов задоволено у повному обсязі.

Залишаючи без змін постанову господарського суду апеляційної інстанції у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Як встановлено господарськими судами, за кредитним договором відповідач є кредитором, а позивач – боржником і, навпаки, за договором банківського рахунку відповідач є боржником, а позивач – кредитором. Наведене свідчить про те, що вимоги, які виникли між сторонами на підставі таких договорів, є зустрічними.

Зобов'язання, які виникли між сторонами на підставі кредитного договору та договору банківського рахунку, є грошовими, а отже, однорідними.

У процесі судового розгляду було встановлено, що постановою Правління Національного банку України від 10.02.2016 № 68/БТ було відкликано банківську ліцензію та розпочато процедуру ліквідації відповідача, у зв'язку з чим виконавчою дирекцією Фонду було прийнято рішення від 10.02.2016 № 314 про початок здійснення процедури ліквідації банку та призначення уповноваженої особи Фонду на його ліквідацію з 11.02.2016.

Отже, на час звернення позивача із заявами про зарахування зустрічних однорідних вимог (22.03.2016, 19.07.2016, 07.10.2016) відповідач перебував у стані ліквідації.

Ураховуючи, що позивач є одночасно боржником відповідача за кредитним договором та кредитором за договором банківського рахунку, умовами кредитного договору передбачено договірне списання коштів з рахунків позивача. Строк виконання зобов'язань, зарахування за якими просить здійснити позивач, вже настав.

Таким чином, згідно зі статтями 202, 203 ГК України, частиною першою статті 601 ЦК України та пунктом 8 частини другої статті 46 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" банк не мав обмежень на договірне списання коштів з розрахункових рахунків позивача на погашення заборгованості за кредитним договором у вигляді саме зарахування зустрічних однорідних вимог (а не проведення інших операцій з цими коштами).

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.03.2018 у справі № 910/14672/16)

Розділ II. Забезпечення виконання кредитних договорів

Ефективне функціонування економіки будь-якої країни певною мірою залежить від належного виконання договірних зобов'язань суб'єктами господарської (підприємницької) діяльності. На жаль, на сьогодні в Україні не всі договори виконуються належним чином, оскільки сам по собі договір не в змозі забезпечити кредитор повне і своєчасне виконання зобов'язань боржником, хоча законом і передбачена можливість укладення суб'єктами додаткової угоди про забезпечення основного зобов'язання.

Згідно з приписами статті 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Статтею 553 ЦК України встановлено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

2.1. Солідарна відповідальність поручителів

Статтею 554 ЦК України передбачено, що у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

Згідно з приписами статті 543 ЦК України у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників.

Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Солідарний боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах решти солідарних боржників з кредитором, у яких цей боржник не бере участі.

Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором.

Отже, закон не містить у цьому випадку вимоги щодо так званої обов'язкової процесуальної співучасті, тобто законом передбачено право позивача звернутися за стягненням заборгованості до кожного з боржників окремо.

Банк звернувся до Господарського суду Закарпатської області з позовом до товариства-1, товариства-2 та товариства-3 про стягнення коштів.

Рішенням Господарського суду Закарпатської області від 30.05.2017 у справі № 907/425/16, яке залишено без змін постановою Львівського апеляційного господарського суду від 15.08.2017, позов задоволено повністю.

Змінюючи частково судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Умовами договорів поруки не встановлено солідарної відповідальності поручителів між собою. Норми закону, якими врегульовано поруку, не містять положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не передбачено іншого. У разі укладення між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання у них не виникає солідарної відповідальності між собою.

Водночас хоча кредитор відповідно до приписів статей 554, 543 ЦК України наділений правом на свій розсуд пред'явити вимогу до боржника й кожного з поручителів разом чи окремо, в повному обсязі чи частково, позивач не скористався своїм правом на звернення з вимогою (позовом) до боржника й кожного з поручителів окремо. Так, позивач звернувся з єдиним позовом до боржника і поручителів, посилаючись на норми права, якими врегульовано питання солідарної відповідності, проте, безпосередньо вимоги позивача таке солідарне стягнення не містять. Тож відбувається безпідставне збільшення наявної суми заборгованості втричі, оскільки позивач просив стягнути з кожного з відповідачів повну суму заборгованості, що не відповідає ані суті солідарної відповідальності, ані принципам справедливості, добросовісності та розумності.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24.01.2018 у справі № 907/425/16)

Правові позиції щодо солідарної відповідальності також викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26.06.2018 у справі № 905/2475/15, постанові Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2018 у справі № 545/1014/15-ц.

2.2. Деякі питання визнання електронних торгів такими, що не відбулися

Згідно з пунктом 5 розділу X Тимчасового порядку реалізацій арештованого майна шляхом проведення електронних торгів, затвердженого наказом Мініюсту України

від 16.04.2014 № 656/5, наслідки визнання електронних торгів такими, що не відбулися, визначені статтею 62 Закону України "Про виконавче провадження", статтею 49 Закону України "Про іпотеку".

Частиною першою статті 49 Закону України "Про іпотеку" (в редакції, чинній на момент визнання торгів такими, що не відбулися) визначено, що протягом десяти днів з дня оголошення прилюдних торгів такими, що не відбулися, іпотекодержателі та інші кредитори боржника відповідно до пріоритету їх зареєстрованих вимог мають право придбати предмет іпотеки за початковою ціною шляхом заліку своїх забезпечених вимог в рахунок ціни майна. У цьому випадку придбання предмета іпотеки іпотекодержателем оформлюється протоколом і актом про реалізацію предмета іпотеки у порядку, встановленому статтею 47 цього Закону, а нотаріус на підставі такого акта видає свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів, якщо прилюдні торги не відбулися.

Судді враховували, що з дня оголошення прилюдних торгів такими, що не відбулися, іпотекодержателі та інші кредитори боржника відповідно до пріоритету їх зареєстрованих вимог мають право придбати предмет іпотеки за початковою ціною.

Товариство звернулося до державного підприємства, відділу примусового виконання рішень ДВСУ та банку з позовом про визнання недійсними та скасування результатів прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна – нежитлових приміщень.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 20.03.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 26.09.2017, в задоволенні позову відмовлено.

Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.01.2018 зазначені судові акти залишено без змін. Верховний Суд підтримав позицію місцевого та апеляційного судів, які відмовили у задоволенні позову про визнання недійсними та скасування результатів прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна – нежитлових приміщень, з огляду на таке.

18.08.2014 між організатором торгів та іпотекодержателем підписано протокол про придбання предмета іпотеки в порядку статті 49 Закону України "Про іпотеку" за встановленою стартовою ціною. На підставі статті 47 цього Закону пункту 11 розділу IX зазначеного Тимчасового порядку державним виконавцем складено акт про реалізацію предмета іпотеки, згідно з яким покупцем нежитлових приміщень є іпотекодержатель. Тобто іпотекодержатель скористався правом, передбаченим частиною першою статті 49 зазначеного Закону.

Отже, при проведенні електронних торгів щодо продажу нежитлових приміщень, які були оформлені протоколом проведення електронних торгів та протоколом про придбання предмета іпотеки в порядку статті 49 Закону України "Про іпотеку", не було порушено вимог чинного законодавства України та прав позивача, а протокол, акт

про реалізацію предмета іпотеки та свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів складено відповідно до вимог чинного законодавства, а тому немає підстав для задоволення позову.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.01.2018 у справі № 910/29034/14)

2.3. Звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності

Згідно з положеннями частини другої статті 36 Закону України "Про іпотеку" договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, визначає можливий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього Закону. Визначений договором спосіб задоволення вимог іпотекодержателя не перешкоджає іпотекодержателю застосувати інші встановлені цим Законом способи звернення стягнення на предмет іпотеки.

Частиною третьою статті 36 зазначеного Закону визначено, що договір про задоволення вимог іпотекодержателя може передбачати: передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання в порядку, встановленому статтею 37 цього Закону; право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу в порядку, встановленому статтею 38 цього Закону.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, що передбачає передачу іпотекодержателю права власності, слугує правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно та є позасудовим способом врегулювання питання про звернення стягнення предмет іпотеки.

Обмеження права на звернення стягнення на предмет іпотеки у позасудовому порядку на підставі застереження у іпотечному договорі призведе до порушення прав банку.

Товариство з обмеженою відповідальністю звернулося до суду з позовом про відсутність у банку права позасудового звернення стягнення на предмет іпотеки за іпотечним договором. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що передача права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іпотекодержателя щодо виконання основного зобов'язання у позасудовому порядку є можливою лише на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя, а не на підставі застереження в іпотечному договорі.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 25.05.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 01.11.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зазначила таке. Господарські суди, встановивши, що обмеження права на звернення стягнення на майно у позасудовому порядку на підставі застереження в іпотечному договорі призведе до порушення прав банку, обґрунтовано відповідно до статей 36–38 Закону України "Про іпотеку" відмовили в задоволенні позову.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.01.2018 у справі № 910/9592/16)

2.4. Питання щодо тлумачення змісту правочину

Частиною першою статті 637 ЦК України передбачено, що тлумачення умов договору здійснюється відповідно до статті 213 цього Кодексу.

Згідно з частинами першою та другою статті 213 ЦК України зміст правочину може бути витлумачений стороною (сторонами). На вимогу однієї або обох сторін суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину.

Правила тлумачення змісту правочину визначено частиною третьою цієї норми, яка передбачає, що при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів. Якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін.

За змістом частини четвертої статті 213 ЦК України якщо за правилами, встановленими частиною третьою цієї статті, немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення.

Таким чином, тлумаченню підлягає зміст угоди або її частини у спосіб, передбачений статтею 213 ЦК України, тобто тлумаченням правочину є встановлення його змісту відповідно до волевиявлення сторін при його укладенні, усунення неясностей та суперечностей у трактуванні його положень. Тлумачення не може створювати нових умов, а лише роз'яснює вже встановлені умови договору.

З огляду на те, що метою тлумачення правочину є з'ясування змісту його окремих частин, який становить права та обов'язки сторін, тлумачення слід розуміти як спосіб можливості виконання сторонами умов правочину.

Публічне акціонерне товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку, в якому просило розтлумачити зміст договору поруки щодо строку

(терміну), з якого у ПАТ як поручителя виникає обов'язок виконати зобов'язання за кредитним договором.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що порушення основного зобов'язання приватним акціонерним товариством як боржником за кредитним договором, виконання якого забезпечено порукою позивача, виникло до укладення договору поруки, у зв'язку з чим неможливо визначити строк (термін), з якого у ПАТ як поручителя виникає обов'язок виконати зобов'язання за цим кредитним договором.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 22.09.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 23.11.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Суди попередніх інстанцій, установивши відсутність у змісті договору поруки будь-яких формулювань, які б ускладнювали виконання позивачем своїх зобов'язань за цим договором, факт обізнаності ПАТ з умовами кредитного договору щодо строків виконання основного зобов'язання, забезпеченого порукою позивача, а також врахувавши те, що сторони приступили до виконання умов кредитного договору і договору поруки, та оцінивши у сукупності надані сторонами докази, дійшли обґрунтованого висновку, що підстав для тлумачення умов договору немає.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 925/106/17)

2.5. Про право гаранта відмовитися від задоволення вимоги кредитора

Відповідно до статті 200 ГК України гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управленої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. До відносин банківської гарантії в частині, не врегульованій цим Кодексом, застосовуються відповідні положення ЦК України.

Як визначено статтею 560 ЦК України, за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

У статті 561 ЦК України передбачено, що гарантія діє протягом строку, на який вона видана. Гарантія є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше. Гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання (стаття 562 ЦК України).

Згідно з частиною першою статті 563 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії.

За приписами частини першої статті 565 ЦК України гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії.

Військова частина звернулася до Господарського суду міста Києва з позовом до банку про стягнення заборгованості у розмірі 25 877,73 грн.

Позовні вимоги обґрунтовані неналежним виконанням відповідачем взятих на себе зобов'язань згідно з гарантійним листом, яким забезпечено виконання товариством договору про закупівлю товарів за державні кошти.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 17.07.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 03.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

З умов гарантійного листа та норм права випливає, що обов'язок гаранта сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії настає за умови порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, та направлення кредитором гаранту письмової вимоги разом із зазначеними в гарантії документами. За відсутності однієї із названих умов відповідальність гаранта не настає.

Судами попередніх інстанцій було правильно встановлено, що умови гарантійного листа сформульовані таким чином, що картка зі зразками підпису посадової особи бенефіціара надається гарантові у вигляді оригіналу, який має бути посвідчений нотаріально або іншим способом, передбаченим законодавством. Однак у додатках до листів-вимог такого оригіналу не було, а надано лише завірену копію картки зі зразками підписів і лист Головного управління Державної казначейської служби у Вінницькій області щодо підтвердження підпису та печатки уповноваженої особи.

Крім того, судами попередніх інстанцій встановлено, що на підставі рішення Національного банку України банк віднесено до категорії неплатоспроможних.

Відкликання Національним банком України на момент вирішення спору банківської ліцензії відповідача та ініціювання процедури його ліквідації як юридичної особи зумовило для позивача настання відповідних правових наслідків, зокрема виникнення спеціальної процедури пред'явлення майнових вимог до банку та їх задоволення в порядку і черговості, передбачених Законом України "Про систему

гарантування вкладів фізичних осіб". При цьому задоволення вимог окремого кредитора – юридичної особи, заявлених поза межами ліквідаційної процедури банку, не допускається, оскільки в такому випадку активи з банку виводяться, а заборгованість третіх осіб перед банком збільшується, що порушує принцип пріоритетності зобов'язань неплатоспроможного банку за вкладами фізичних осіб, гарантованими Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Отже, суди попередніх інстанцій правильно встановили, що на відповідача поширюються обмеження, встановлені Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", а тому з часу запровадження тимчасової адміністрації не можуть бути задоволені вимоги позивача поза межами ліквідаційної процедури банку.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 02.03.2018 у справі № 910/8297/17)

Аналогічний висновок міститься у постанові КГС ВС від 24.01.2018 у справі № 910/7128/17.

Крім того, правова позиція про право гаранта відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії, викладена в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12.04.2018 у справі № 910/12842/17, від 16.04.2018 у справі № 904/1339/17, від 10.05.2018 у справі № 910/6813/17, від 10.05.2018 у справі № 904/4275/17, від 11.06.2018 у справі № 910/18956/17, від 12.06.2018 у справі № 910/4164/17, від 18.10.2018 у справі № 910/21641/17, від 12.11.2018 у справі № 910/1586/18.

2.6. Державна реєстрація прав у зв'язку з наявністю зареєстрованих обтяжень речових прав на нерухоме майно

Пунктами 1, 2 частини третьої статті 10 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" визначено, що державний реєстратор:

1) встановлює відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими речовими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального посвідчення у випадках, передбачених законом; відповідність повноважень особи, яка подає документи для державної реєстрації прав; відповідність відомостей про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що містяться у Державному реєстрі прав, відомостям, що містяться у поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або відповідний правочин пов'язує

можливість виникнення, переходу, припинення речового права, що підлягає державній реєстрації;

2) перевіряє документи на наявність підстав для зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, зупинення державної реєстрації прав, відмови в державній реєстрації прав та приймає відповідні рішення.

Частиною першою статті 11 цього Закону передбачено, що державний реєстратор самостійно приймає рішення за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав.

Відповідно до пункту 9 частини першої статті 27 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" однією із підстав державної реєстрації прав є рішення суду, що набрали законної сили.

Згідно з пунктом 6 частини першої статті 24 зазначеного Закону в державній реєстрації прав та їх обтяжень може бути відмовлено у разі, якщо наявні зареєстровані обтяження речових прав на нерухоме майно.

Зі змісту наведених норм вбачається, що законодавець визначив перелік підстав, за яких державний реєстратор, встановивши їх наявність, може прийняти рішення про відмову в державній реєстрації прав. Наведені норми визначають вичерпний перелік підстав для відмови у реєстрації прав. При цьому відповідно до пункту 1 частини четвертої статті 24 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" відмова в державній реєстрації прав у зв'язку з наявністю зареєстрованих обтяжень речових прав на нерухоме майно (пункт 6 частини першої статті 24 Закону) не застосовується у разі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно на підставі рішення суду щодо права власності та інших речових прав на нерухоме майно.

Отже, відмова у державній реєстрації прав у зв'язку з наявністю зареєстрованих обтяжень речових прав на нерухоме майно (пункт 6 частини першої статті 24 цього Закону) не застосовується у разі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно на підставі рішення суду щодо права власності та інших речових прав на нерухоме майно.

Товариство подало до Господарського суду міста Києва позов до банку про скасування рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав та їх обтяжень на нерухоме майно. Обґрунтовуючи свої вимоги, позивач посилався на те, що рішенням Господарського суду Київської області від 09.06.2016 у справі № 910/5204/16 в рахунок погашення заборгованості ТОВ за рамковою угодою та укладеними на її підставі договорами про надання траншів звернуто стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття банком права власності на нерухоме майно. Приватним нотаріусом на підставі рішення Господарського суду Київської області від 09.06.2016 у справі № 910/5204/16 було прийнято рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень за банком на нерухоме майно.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 08.06.2017 у справі № 910/4997/17, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 28.09.2017, відмовлено у задоволенні позову.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Як вже зазначалося, рішенням Господарського суду Київської області від 09.06.2016 у справі № 910/5204/16 в рахунок погашення заборгованості ТОВ звернуто стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття банком права власності на нерухоме майно.

Назване рішення суду набрало законної сили, є обов'язковим для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягає виконанню на всій території України відповідно до вимог статті 129 Конституції України та статті 13 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Чинним законодавством України державному реєстратору не надано права перевірки законності судового рішення, що вбачається з пунктів 1, 2 частини третьої статті 10 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень".

Крім того, з огляду на положення частини другої статті 16 ЦК України, частини третьої статті 33, статті 36, частини першої статті 37 Закону України "Про іпотеку" не виключається можливість звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання забезпечених іпотекою зобов'язань за рішенням суду, оскільки цими нормами передбачено задоволення вимог іпотекодержателя шляхом набуття права власності на предмет іпотеки, яке ототожнюється зі способом звернення стягнення, якщо такий спосіб передбачено іпотечним договором.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.03.2018 у справі № 910/4997/17)

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.08.2018 у справі № 922/2998/16.

2.7. Визначення початкової ціни реалізації предмета застави

З огляду на законодавче визначення поняття застави та правові наслідки невиконання зобов'язання заставодавець (майновий поручитель) несе відповідальність перед заставодержателем за виконання боржником основного зобов'язання в межах вартості предмета застави.

Зазначена відповідальність заставодавця не обмежена саме вартістю предмета застави, визначеною сторонами у відповідному договорі застави. Адже початкова ціна предмета застави для його продажу з публічних торгів відповідно до вимог

частини другої статті 591 ЦК України визначається в порядку, встановленому договором або законом, зокрема може бути визначена в рішенні суду.

Згідно з частиною третьою статті 61 Закону України "Про виконавче провадження" початкова ціна продажу нерухомого майна визначається в порядку, встановленому статтею 57 цього Закону.

Приписи статті 57 зазначеного Закону встановлюють, що визначення вартості майна боржника здійснюється за взаємною згодою сторонами виконавчого провадження.

У разі якщо сторони виконавчого провадження не дійшли згоди щодо визначення вартості майна, визначення вартості майна боржника здійснюється виконавцем за ринковими цінами, що діють на день визначення вартості майна. Для проведення оцінки за регульованими цінами, оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден виконавець залучає суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання (частина третя статті 57 Закону України "Про виконавче провадження").

Як визначено в частині п'ятій статті 57 названого Закону, виконавець повідомляє про результати визначення вартості чи оцінки майна сторонам не пізніше наступного робочого дня після дня визначення вартості чи отримання звіту про оцінку. У разі якщо сторони не згодні з результатами визначення вартості чи оцінки майна, вони мають право оскаржити їх у судовому порядку в 10-денний строк з дня отримання відповідного повідомлення.

Отже, вирішуючи спори цієї категорії, судам необхідно звертати увагу на те, що невизначення початкової ціни реалізації предмета застави в резолютивній частині рішення не може вважатися підставою для скасування правильного по суті рішення суду

Банк звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до товариства про звернення стягнення на предмет застави.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 13.10.2016, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 25.09.2017, позов задоволено частково; в рахунок погашення кредитної заборгованості позичальника перед банком за генеральною угодою звернуто стягнення на предмет застави згідно з договором застави із реалізацією предмета застави шляхом продажу з публічних торгів за ціною, встановленою на підставі висновку суб'єкта оціночної діяльності в межах процедури виконавчого провадження. У решті позовних вимог відмовлено.

Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.03.2018 залишено без змін зазначені судові акти. Верховний Суд підтримав позицію місцевого та апеляційного судів, які частково задовольнили позов про звернення стягнення на предмет застави за договором застави, з огляду на таке.

Ураховуючи положення статті 57 Закону України "Про виконавче провадження", початкова ціна предмета застави має бути визначена на підставі висновку суб'єкта

оціночної діяльності в межах процедури виконавчого провадження, та це не суперечить нормам чинного законодавства, а невизначення початкової ціни предмета застави в резолютивній частині рішення не може вважатися підставою для скасування правильного по суті рішення суду.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.03.2018 у справі № 910/2764/14)

Аналогічний висновок викладено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 235/3619/15ц.

2.8. Нотаріальне посвідчення відступлення прав за іпотечним договором

Статтею 202 ЦК України визначено, що правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори).

Відповідно до статті 209 ЦК України правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін. Нотаріальне посвідчення може бути вчинене на тексті лише такого правочину, який відповідає загальним вимогам, встановленим статтею 203 цього Кодексу.

Згідно з частиною третьою статті 24 Закону України "Про іпотеку" правочин про відступлення прав за іпотечним договором підлягає нотаріальному посвідченню. Відомості про таке відступлення підлягають державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Вирішуючи справи цієї категорії, судам необхідно враховувати, що, на відміну від договору купівлі-продажу прав вимоги, акт приймання-передачі прав вимоги є лише одним із доказів, що підтверджує належне виконання зобов'язання з передачі прав вимоги, а тому такий акт приймання-передачі, не маючи ознак правочину, не підлягає нотаріальному посвідченню.

Товариство звернулося з позовом до банку про визнання відсутнім у банку права іпотекодержателя згідно з іпотечним договором як такого, що не було набуто на підставі договору купівлі-продажу права вимоги. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що акт приймання-передачі прав вимоги за договором купівлі-продажу прав вимоги вчинений у простій письмовій формі, що, на думку позивача, свідчить про його нікчемність, оскільки під час його складання не дотримано нотаріальної форми. У зв'язку з цим позивач вважає, що відповідач не набув прав вимоги на підставі договору купівлі-продажу прав вимоги.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 14.09.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 17.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду відхилила посилення скажника на статтю 24 Закону України "Про іпотеку" як обґрунтування своїх доводів щодо недотримання обов'язкової нотаріальної форми для переходу прав вимоги за договором іпотеки, оскільки, на відміну від нотаріально посвідченого договору купівлі-продажу прав вимоги, який є правочином про відступлення прав за іпотечним договором у розумінні статті 202 ЦК України, акт приймання-передачі прав, не маючи ознак правочину, не підлягає нотаріальному посвідченню.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11.04.2018 у справі № 910/12827/17)

2.9. Звільнення з-під арешту нерухомого майна

Відповідно до статті 1 Закону України "Про іпотеку" іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Згідно з частинами шостою та сьомою статті 3 зазначеного Закону:

- у разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно зареєстровані після державної реєстрації іпотеки. Якщо пріоритет окремого права чи вимоги на передане в іпотеку нерухоме майно виникає відповідно до закону, таке право чи вимога має пріоритет над вимогою іпотекодержателя лише у разі його/її виникнення та реєстрації до моменту державної реєстрації іпотеки;

- пріоритет права іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки відносно зареєстрованих у встановленому законом порядку прав чи вимог інших осіб на передане в іпотеку нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації іпотеки. Зареєстровані права та вимоги на нерухоме майно підлягають задоволенню згідно з їх пріоритетом – у черговості їх державної реєстрації.

Отже, оскільки накладення арешту на майно має наслідком заборону відчуження арештованого майна, то ним порушується право іпотекодержателя в разі невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки.

Банк звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до підприємства та компанії про звільнення з-під арешту нерухомого майна.

Позовна заява мотивована тим, що арешт, накладений на іпотечне майно, перешкоджає банку як пріоритетному обтяжувачу реалізовувати своє визначене статтею 36 Закону України "Про іпотеку" право на звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору або застереження, що до нього прирівнюється.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 08.06.2017 позов задоволено, звільнено з-під арешту нерухоме майно, що належить на праві власності підприємству. Рішення мотивовано тим, що звернення стягнення на предмет іпотеки в порядку примусового провадження проведено державним виконавцем за виконавчим документом для задоволення вимог стягувача, який не є іпотекодавцем, та з порушенням передбаченого частиною шостою статті 3 Закону України "Про іпотеку" пріоритету іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 14.12.2017 задоволено апеляційну скаргу підприємства, згадане рішення місцевого господарського суду скасовано, прийнято нове рішення, яким у позові відмовлено.

Скасовуючи постанову господарського суду апеляційної інстанції та залишаючи без змін рішення суду першої інстанції у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Зі змісту наведених приписів статей 1 та 3 Закону України "Про іпотеку" випливає, що в разі коли належним чином зареєстрована іпотека виникла раніше за накладення арешту для задоволення вимог стягувачів, інших, ніж іпотекодержатель, суд має звільнити з-під арешту іпотечне майно. При цьому немає підстав для відмови у звільненні з-під арешту зазначеного майна у зв'язку з відсутністю реального порушення боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання на момент пред'явлення відповідної вимоги; факт порушення основного зобов'язання, яке забезпечене іпотекою, є лише умовою реалізації гарантованих іпотекою прав іпотекодержателя і не пов'язується з його існуванням, а отже, й порушенням шляхом арешту та заборони відчуження предмета іпотеки.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.04.2018 у справі № 910/4772/17)

Аналогічний правовий висновок викладено в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.10.2018 у справі № 923/1105/17 та від 07.11.2018 у справі № 921/5/18.

2.10. Питання щодо застосування статті 23 Закону України "Про іпотеку"

За змістом частини першої статті 328 ЦК України право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів.

Згідно зі статтею 3 Закону України "Про іпотеку" іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Відповідно до частини першої статті 5 зазначеного Закону предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна, якщо, зокрема, нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності.

Якщо особа вважає себе власником майна, проте не може реалізувати своє право власності через здійснення перешкод або невизнання такого права іншими особами, чи у зв'язку з втратою документа, який засвідчує її право власності, вона має право звернутися із позовом про визнання права власності у порядку статті 392 ЦК України.

При цьому, застосовуючи положення статті 328 ЦК України, необхідно встановити, з яких саме передбачених законом підстав та у який передбачений законом спосіб позивач набув право власності на спірний об'єкт та чи підлягає це право захисту в порядку, визначеному цією статтею. Зазначена норма не породжує, а лише підтверджує наявне у позивача право власності на момент звернення з позовом.

Товариство звернулося до Господарського суду Черкаської області з позовом до банку та приватного нотаріуса про визнання права власності на частину будівлі, визнання незаконним і скасування рішення приватного нотаріуса.

Рішенням Господарського суду Черкаської області від 03.11.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 18.12.2017, позовні вимоги задоволено в повному обсязі.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Як правильно встановлено судами попередніх інстанцій, приватне підприємство набуло право власності на спірне нерухоме майно на підставі договору купівлі-продажу. У подальшому це майно було внесено в іпотеку під забезпечення кредиту, наданого банком. Отже, банк набув право власності на спірне нерухоме майно на підставі Закону України "Про іпотеку" через невиконання приватним підприємством зобов'язань за кредитним договором.

Однак, як встановлено попередніми судовими інстанціями, зазначений договір купівлі-продажу майна визнано недійсним у судовому порядку за результатами розгляду цивільної справи № 2-1965/2010, а 07.07.2010 товариство отримало свідоцтво про право власності на спірне нерухоме майно.

Таким чином, товариство є власником зазначеного нерухомого майна, а факт внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно приватним нотаріусом відомостей про припинення права власності товариства і запису про право власності на спірне нерухоме майно за банком на підставі рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, а саме іпотечних договорів, свідчить про порушення прав позивача як власника майна.

Оскільки позивач набув право власності на предмет спору на підставі рішення Виконавчого комітету міської ради, прийнятого за результатами розгляду цивільної справи № 2-1965/2010, яким надано дозвіл на оформлення прав власності на зазначені приміщення, колегія суддів Касаційного господарського суду погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про правомірність набуття позивачем названих приміщень у власність.

При цьому суди правильно зазначили, що позивач не є набувачем спірного майна у контексті вимог статті 23 Закону України "Про іпотеку". Зокрема, відповідно до цієї норми в разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна навіть у тому випадку, якщо до його відомості не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця, має всі його права та несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Проте наведені положення не підлягають застосуванню до спірних правовідносин з огляду на те, що, як встановлено рішенням Придніпровського районного суду міста Черкаси від 23.03.2010, переходу права власності на предмет іпотеки за згодою сторін у розумінні вимог зазначеної статті не відбулося, а було відновлено у порядку віндикаційного позову право власності на майно.

При цьому в статті 2 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" наведено визначення державної реєстрації як офіційне визнання та підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Державна реєстрація не є підставою набуття права власності, а є лише засвідченням державою вже набутого особою права власності, тому ототожнювати факт набуття права власності з фактом його державної реєстрації не можна.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 925/1121/17)

Розділ III. Визнання недійсним кредитного договору, забезпечувального зобов'язання та договору відступлення права вимоги

Аналіз судової практики зазначеної категорії справ свідчить про те, що значну категорію у вказаний період становлять спори щодо визнання кредитних договорів недійсними.

Згідно з приписами статті 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Відповідно до частин першої та другої статті 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Вирішуючи спори про визнання правочинів (господарських договорів) недійсними, господарський суд повинен встановити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів (господарських договорів) недійсними на момент їх вчинення (укладення) і настання відповідних наслідків, та в разі задоволення позовних вимог зазначити в судовому рішенні, в чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та яким нормам законодавства не відповідає оспорюваний правочин.

3.1. Недодержання сторонами при вчиненні правочину саме вимог закону

Відповідно до приписів чинного законодавства недійсність правочину пов'язується з недодержанням сторонами при вчиненні правочину саме вимог закону, а не умов укладених договорів.

Так, банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до товариства-1 та товариства-2 про визнання недійсним договору безпроцентної позики, який укладений між відповідачами.

Позовна заява мотивована тим, що між банком-1, банком та товариством-1 укладено консорціумний кредитний договір, відповідно до якого товариству-1 як позичальнику банками-учасниками надано кредит у формі непоновлювальної кредитної лінії. При

цьому відповідно до договору позичальник зобов'язався не укладати будь-яких інших кредитних договорів чи договорів позики, договорів фінансової допомоги або інших договорів, що встановлюють зобов'язання для позичальника, та не проводити емісії цінних паперів без попереднього письмового узгодження з банками-учасниками вчинення таких дій. Проте позивачу стало відомо про укладення відповідачами договору безпроцентної позики. Зазначений правочин, як вважає позивач, укладено з недодержанням вимог закону, зокрема приписів частин першої та другої статті 203 ЦК України, що є підставою для визнання його недійсним з огляду на те, що позивач не надавав товариству-1 письмової згоди на укладення оспорюваного правочину.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 10.02.2017 у справі № 910/23149/16, яке залишено без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 11.09.2017, у задоволенні позову відмовлено повністю.

Судові рішення попередніх інстанцій мотивовано тим, що обмеження товариства-1 умовами консорціумного кредитного договору щодо можливості вчинення ним відповідних правочинів у процесі своєї господарської діяльності поза правовідносинами, що виникають за кредитним договором, тобто фактичне обмеження його господарської правосуб'єктності як учасника господарських відносин, порушує баланс інтересів сторін та не відповідає засадам добросовісності, справедливості, розумності. Суди попередніх інстанцій зазначили про те, що позивачем не доведено, яким чином укладення відповідачами договору позики порушує права позивача, який не є стороною оспорюваного ним договору, в тому числі не доведено, яким чином договір позики зачіпає інтереси позивача як кредитора за кредитним договором.

Колегією суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду судові рішення у цій справі залишено без змін.

Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції про відсутність підстав для визнання оспорюваного правочину недійсним, зокрема, з огляду на те, що зміст договору у редакції, чинній станом на час укладення відповідачами договору безпроцентної позики, взагалі не стосується погодження укладення договорів позики. Нова редакція консорціумного кредитного договору передбачає обов'язок позичальника письмово повідомляти банки-учасники про укладення будь-яких інших кредитних договорів чи договорів позики, договорів фінансової допомоги або інших договорів, що встановлюють зобов'язання для позичальника (не пізніше трьох робочих днів з дати укладення), та не проводити емісії цінних паперів без попереднього письмового узгодження з банками-учасниками вчинення таких дій. Тобто консорціумний кредитний договір не містить вимоги про попереднє письмове погодження відповідачем-1 укладення будь-яких інших кредитних договорів чи договорів позики, договорів фінансової допомоги або інших договорів.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.01.2018 у справі № 910/23149/16)

3.2. Передача предмет іпотека в наступну іпотеку

Відповідно до частини першої статті 13 Закону України "Про іпотеку" предмет іпотеки може бути переданий в наступну іпотеку за згодою попередніх іпотекодержателів, якщо інше не встановлено попереднім іпотечним договором.

Правочин щодо відчуження іпотекодавцем переданого в іпотеку майна або його передачі в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду чи користування без згоди іпотекодержателя є недійсним (частина третя статті 12 зазначеного Закону).

Результати аналізу судової практики свідчать, що суди під час визнання кредитних договорів недійсними, як правило, звертали увагу на те, чи був предмет іпотеки переданий в наступну іпотеку за згодою попередніх іпотекодержателів, якщо інше не було встановлено попереднім іпотечним договором.

Банк звернувся до суду з позовом про визнання недійсним договору іпотеки, укладеного між приватним акціонерним товариством та приватним підприємством.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що спірний договір іпотеки був укладений з порушенням вимог чинного законодавства, зокрема частини першої статті 13, статті 23 Закону України "Про іпотеку"; порушує права та законні інтереси позивача (рішенням Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13.10.2014 у справі № 161/16589/14-ц, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Волинської області від 25.12.2014, встановлено, що іпотечний договір, укладений між банком та фізичною особою, є чинним) та відповідно до вимог статті 203 ЦК України, статті 207 ГК України є недійсним.

Рішенням Господарського суду Львівської області від 25.01.2017, залишеним без змін постановою Львівського апеляційного господарського суду від 25.04.2017, позов задоволено, визнано недійсним договір іпотеки, укладений між приватним акціонерним товариством (іпотекодержатель) та приватним підприємством (іпотекодавець).

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Згідно з частиною другою статті 23 Закону України "Про іпотеку" (в редакції, чинній на момент укладення оспорюваного договору) особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця, має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Приватне підприємство, отримавши спірне приміщення у власність (в той час, коли з Державного реєстру іпотек був виключений запис про обтяження зазначеного нерухомого майна на підставі незаконного судового рішення, яке в подальшому було скасоване), набуло статусу іпотекодавця за іпотечним договором, а отже, і всі його права та обов'язки за цим договором і Законом України "Про іпотеку".

Оскільки відповідачі уклали оспорюваний договір іпотеки без згоди позивача як первинного іпотекодержателя, що суперечить вимогам чинного законодавства, а також порушує права позивача, господарські суди дійшли правильного висновку про наявність підстав для визнання недійсним договору іпотеки від 03.10.2014, укладеного між приватним акціонерним товариством (іпотекодержатель) та приватним підприємством (іпотекодавець) на підставі статей 203, 215 ЦК України, частини третьої статті 12 Закону України "Про іпотеку".

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.02.2018 у справі № 914/2427/16)

3.3. Визнання недійсним договору поруки як фіктивного правочину

Згідно з положеннями статей 202, 203, 234 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, тобто на набуття, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків, що обумовлені цим правочином. Відсутність у сторін наміру створення зазначених правових наслідків має наслідком визнання правочину фіктивним. При цьому для визнання правочину фіктивним ознака вчинення його без наміру досягти відповідного правового результату повинна бути властива одночасно діям обох сторін правочину.

З положень статті 553, 554 ЦК України вбачається, що договір поруки є двостороннім правочином, на підставі якого між кредитором та поручителем виникає забезпечувальне зобов'язання. Зміст зазначеного забезпечувального зобов'язання становить право кредитора вимагати від поручителя виконання забезпеченого порукою зобов'язання, якому відповідає обов'язок поручителя здійснити таке виконання.

Під час розгляду зазначеної категорії спорів у господарських судів не виникало проблем щодо питань визнання укладених договорів фіктивними, оскільки вони враховували, що ознаками фіктивного правочину є вчинення його без наміру досягти відповідного правового результату одночасно всіма сторонами правочину.

Товариство звернулося до господарського суду з позовом до банку та товариства-1 про визнання договору поруки недійсним з моменту його укладення. Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилався на фіктивність договору поруки, укладення його з метою недопущення заявленя позивачем кредиторських вимог у справах про банкрутство. Позивач зазначав, що укладення договору поруки порушує його права та охоронювані законом інтереси, адже це стало передумовою безпідставного відхилення кредиторських вимог позивача у справі № 904/9795/16 про банкрутство.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 16.08.2017, яке залишено без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 12.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Верховний Суд підтримав позицію місцевого та апеляційного суду про відмову в задоволенні позову з огляду на таке.

У справі № 915/844/16 підтверджується факт виконання товариством-1 умов договору поруки та погашення заборгованості позивача перед банком за кредитним договором у зв'язку із порушенням позивачем своїх кредитних зобов'язань. Таким чином товариством-1 були вчинені необхідні дії, спрямовані на реальне виконання та настання правових наслідків, передбачених положеннями договору поруки.

Оскільки під час розгляду цієї справи суди першої та апеляційної інстанцій встановили обставини погашення товариством-1 заборгованості позивача за кредитним договором та прийняття банком виконання, Верховний Суд дійшов висновку що договір поруки був спрямований на реальне настання правових наслідків, які обумовлені ним. Це свідчить про відсутність правових підстав для визнання його недійсним як фіктивного правочину з огляду на норми статті 234 ЦК України.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.03.2018 у справі № 910/8920/17)

Питання щодо визнання недійсним укладеного між відповідачами договору поруки з огляду на невідповідність оспорюваного правочину вимогам закону у зв'язку з його вчиненням з боку товариства особою без необхідного обсягу цивільної дієздатності, а також його фіктивність як такого, що не спрямований на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним, стало предметом розгляду справи № 910/18436/16.

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду постановою від 01.11.2018 підтримав рішення судів попередніх інстанцій про відмову в позові з огляду на те, що відсутні передбачені законом підстави для визнання недійсним договору поруки як фіктивного правочину, оскільки позивачем не доведено належними та допустимими доказами, що сторони договору поруки не мали наміру створити правові наслідки на момент його вчинення або ж діяли з обопільним умислом не створювати такі наслідки, тоді як у справі № 910/8318/16 ТОВ (поручитель) відповідало як солідарний боржник аж до прийняття остаточного рішення Верховним Судом України (постанова від 18.10.2017).

3.4. Питання відсутності у кредитному договорі положень щодо відповідальності кредитора

Відповідно до статті 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. До відносин за кредитним договором застосовуються положення параграфа 1 цієї глави, якщо інше не встановлено цим параграфом і не впливає із суті кредитного договору.

Згідно з частинами четвертою та сьомою статті 179 ГК України при укладенні господарських договорів сторони можуть визначити зміст договору на основі, зокрема, вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій

розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству. Господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК України, з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Частинами першою та другою статті 180 ГК України передбачено, що зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, які погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

У частинах першій та другій статті 345 ГК України зазначено, що кредитні операції полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі законом про банки і банківську діяльність. Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Одночасно відповідно до положень частини першої статті 638 ЦК України істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Крім того, згідно з частиною третьою статті 180 ГК України при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору.

У інших випадках, зокрема щодо умов, наведених в частині другій статті 345 ГК України (мета кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту), відсутні підстави вважати їх істотними умовами кредитного договору.

Частиною сьомою статті 180 ГК України встановлено, що строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії

господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що відбулося під час дії договору.

У частині першій статті 631 ЦК України зазначено, що строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору.

Результати проведеного аналізу зазначеної категорії справ засвідчили, що під час вирішення питань щодо визнання кредитних договорів недійсними судді враховували, що відсутність у кредитному договорі положень щодо відповідальності кредитора не є підставою для визнання кредитного договору недійсним.

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію про визнання кредитного договору недійсним. Позов мотивовано невідповідністю договору вимогам чинного законодавства, а саме: договір підписано неуповноваженою особою, в договорі відсутній строк його дії, не передбачено відповідальності кредитора, зобов'язано боржника утримуватися від вчинення дій, зазначених у пункті 5.3 договору, та передбачено право кредитора в односторонньому порядку збільшувати процентну ставку.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 02.08.2017 у справі № 911/1724/17, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 09.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Поряд із установленням строку дії договору (до повного виконання сторонами зобов'язань) сторони обумовили й строки виконання боржником окремих зобов'язань (внесення щомісячних платежів), що входять до складу зобов'язання, яке виникло на основі договору. Тож відсутність у кредитному договорі положень щодо відповідальності кредитора не є підставою для визнання кредитного договору недійсним, оскільки така умова не є істотною та сторони при укладанні договору можуть погодити таку умову.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 911/1724/17)

3.5. Визнання недійсним дубліката іпотечного договору

Відповідно до статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. За положеннями статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів як визнання правочину недійсним регулюється статтями 215–236 ЦК України.

Правочин – правомірна, тобто не заборонена законом, вольова дія суб'єкта цивільних правовідносин, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Так, товариство з обмеженою відповідальністю звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку-1 та банку-2 про визнання недійсним дубліката іпотечного договору, виданого приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу. Обґрунтовуючи зазначені вимоги, позивач посилався на те, що станом на момент його видачі оригінал іпотечного договору не був втрачений або зіпсований, а отже, при видачі дублікату іпотечного договору приватним нотаріусом були порушені приписи статті 53 Закону України "Про нотаріат".

Рішенням Господарського суду міста Києва від 24.05.2017 позов задоволено. Визнано недійсним дублікат іпотечного договору, виданий банку-1 приватним нотаріусом.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 06.12.2017 рішення Господарського суду міста Києва від 24.05.2017 у справі № 910/4210/17 скасовано. Прийнято нове рішення, яким відмовлено товариству з обмеженою відповідальністю в задоволенні позову.

Залишаючи без змін постанову апеляційного господарського суду у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Дублікат договору не має самостійного значення і сили правочину, оскільки його видання не встановлює, не змінює і не припиняє цивільних прав та обов'язків. Дублікат по суті є документом, який лише дублює зміст договору, тому не може порушувати прав позивача. Не можна визнати недійсним документ, який за своїм змістом та правовою природою не є правочином.

Доводи скажника про відсутність факту втрати банком оригіналу іпотечного договору не було прийнято до уваги судом касаційної інстанції, оскільки факт наявності або відсутності оригіналу іпотечного договору не впливає на правильність висновку суду апеляційної інстанції про відсутність правових підстав для визнання дублікату договору недійсним.

Отже, під час вирішення таких спорів необхідно враховувати, що дублікат договору не має самостійного значення і сили правочину, оскільки його видання не встановлює, не змінює і не припиняє цивільних прав та обов'язків.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.03.2018 у справі № 910/4210/170)

3.6. Визнання недійсним договору поруки

Під час вирішення таких спорів необхідно враховувати, що суперечність умов оспорюваного договору відносно до іншого договору або неналежне виконання умов іншого договору не може бути підставою для визнання недійсним договору, укладеного пізніше з третьою особою.

Компанія звернулася до господарського суду з позовом про визнання недійсним договору поруки, укладеного між товариством та банком у забезпечення зобов'язань товариством-1 за кредитними договорами.

Рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 12.06.2017 позов задоволено, визнано недійсним договір поруки. Рішення мотивовано тим, що, уклавши договір поруки, товариство порушило умови контракту.

Постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 25.10.2017 рішення суду першої інстанції скасовано, у задоволенні позову відмовлено. Постанову мотивовано тим, що суперечність умов оспорюваного договору іншому договору, неналежне виконання умов іншого договору не може бути підставою для визнання недійсним договору, укладеного пізніше з третьою особою.

Верховний Суд підтримав позицію апеляційного суду про відмову в задоволенні позову з огляду на таке.

Відповідно до статті 203 ЦК України "Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину" зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Звертаючись з позовом про визнання недійсним правочину, позивач відповідно до вимог статті 33 ГПК України повинен довести наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів недійсними на момент їх вчинення. У зв'язку з тим, що позивач не довів обставин недодержання сторонами в момент вчинення оспорюваного правочину конкретних вимог законодавства, суду не мав підстав для задоволення відповідного позову.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.04.2018 у справі № 904/5457/17)

3.7. Визнання недійсним правочину щодо переходу до відповідача права власності

Аналіз положень статей 33, 36, 37, 39 Закону України "Про іпотеку", статей 328, 335, 376, 392 ЦК України дає підстави для висновку про те, що законодавець визначив три способи захисту щодо задоволення забезпечених іпотекою вимог кредитора

шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: судовий – на підставі рішення суду та два позасудових – на підставі виконавчого напису нотаріуса і згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя. Позасудовий спосіб захисту за договором про задоволення вимог іпотекодержателя або за відповідним застереженням в іпотечному договорі реалізується шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки або надання права іпотекодержателю від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу.

Нова редакція статей 36, 37 Закону України "Про іпотеку", викладена у підпункті 17 пункту 4 розділу III "Перехідні положення" Закону України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва", не змінює встановленого раніше цими статтями порядку позасудового врегулювання звернення стягнення на предмет іпотеки та підстав переходу права власності на нього до іпотекодержателя, а лише уточнює їх.

Аналіз наведених норм, як і Закон України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва" в цілому, не дає підстав вважати, що законодавець із прийняттям названого Закону обмежив коло іпотечних договорів із застереженням про задоволення вимог кредитора, на підставі яких за іпотекодержателем може бути зареєстроване право власності на предмет іпотеки, лише тими договорами, які укладені після набрання чинності цим Законом.

При цьому договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, що передбачає передачу іпотекодержателю права власності, є правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно (частина перша статті 37 Закону України "Про іпотеку").

Відмовляючи в задоволенні позову, господарські суди під час розгляду зазначеної категорії справ урахували, що звернення до державного реєстратора із заявою про реєстрацію права власності на майно з подальшою реєстрацією такого права, не є правочином в розумінні статті 202 ЦК України, який може бути визнано недійсним в судовому порядку.

Позивач звернувся до Господарського суду Миколаївської області з позовом про визнання недійсним правочину щодо переходу до відповідача права власності на нежитлову будівлю.

Рішенням Господарського суду Миколаївської області від 22.06.2017, залишеним без змін постановою Одеського апеляційного господарського суду від 13.09.2017, в задоволенні позову відмовлено.

Постановою від 21.02.2018 Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зазначені судові акти залишено без змін з огляду на таке.

Звернення до державного реєстратора із заявою про реєстрацію права власності на майно з подальшою реєстрацією такого права не є правочинном в розумінні статті 202 ЦК України, який може бути визнано недійсним в судовому порядку. Ефективним способом захисту порушеного права щодо переходу права власності на нерухоме майно за наявності фактів порушення встановленого чиним законодавством порядку звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття права власності є оскарження у встановленому відповідним процесуальним Законом порядку до відповідного суду неправомірних дій щодо скасування державної реєстрації права власності та державної реєстрації прав на спірне майно.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 915/297/17)

3.8. Вимога про припинення обтяжень на виконання договору застави

Задовольняючи позовні вимоги, суди зважали на те, що застава, яка виникла на підставі договору, визнаного недійсним в судовому порядку, є припиненою, а отже, правові підстави для обтяження предмета застави відсутні.

Правочин, визнаний в судовому порядку недійсним з моменту укладення, передбачає настання наслідків, пов'язаних з його недійсністю (наслідки нікчемного правочину), як способу захисту порушеного цивільного права, шляхом його відновлення (реституції).

При цьому статтею 216 ЦК України визначено особливі правові наслідки недійсності правочину. Зокрема, кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Крім того, необхідно враховувати, що вимога про припинення обтяжень на виконання договору застави, визнаного судом недійсним, може бути пред'явлена тільки стороні нікчемного правочину.

Банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до державного підприємства та державної іпотечної установи про застосування наслідків недійсності договору застави майнових прав шляхом припинення у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна обтяжень на рухоме майно (майнові права) банку та вилучення відповідних записів з реєстру; зобов'язання ДІУ утриматися в майбутньому від вчинення дій, пов'язаних із реєстрацією у ДРОРМ нових обтяжень на майнові права банку, передані у заставу ДІУ на підставі недійсного договору застави майнових прав. Позовні вимоги обґрунтовані недійсністю договору застави майнових прав, на підставі якого виникли обтяження, що встановлено за результатами розгляду справи № 910/7083/16.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 03.08.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 02.10.2017, позовні вимоги частково задоволено шляхом застосування наслідків недійсності договору застави через припинення у ДРОРМ обтяжень та вилучення з реєстру відповідних записів. У задоволенні вимоги про зобов'язання ДІУ утриматися в майбутньому від вчинення дій, пов'язаних з реєстрацією у ДРОРМ нових обтяжень на підставі недійсного договору застави, відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Правочин, визнаний в судовому порядку недійсним з моменту укладення, передбачає настання наслідків, пов'язаних з його недійсністю (наслідки нікчемного правочину), як способу захисту порушеного цивільного права шляхом його відновлення (реституції).

У справі, що розглядається, судами попередніх інстанцій встановлено, що рішенням Господарського суду міста Києва від 01.08.2016 у справі № 910/7083/16, яке набрало законної сили з 08.11.2016, визнано недійсним договір застави з моменту його вчинення як нікчемний правочин.

За правилами реституції, вимога про припинення обтяжень на виконання договору застави, визнаного судом недійсним, може бути пред'явлена тільки стороні нікчемного правочину, тому суди дійшли правильного висновку про те, що ДІУ та ДП є належними відповідачами у цій справі.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.04.2018 у справі № 910/4308/17)

Аналогічну правову позицію викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11.07.2018 у справі № 910/5221/17.

3.9. Визнання недійсним правочину з моменту його вчинення

Суди враховували, що в разі коли предметом спору у справі є недійсність договору, який може бути визнаний таким лише судом, то такий договір визнається недійсним з моменту його вчинення, а не з дати порушення будь-якою із сторін умов такого договору.

Фізична особа – підприємець звернулася до Господарського суду Дніпропетровської області з позовом до банку про визнання кредитного договору недійсним. Рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 29.08.2017, залишеним без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 12.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Так, позивач просив визнати недійсним кредитний договір з 25.06.2014, що не узгоджується з вимогами чинного законодавства з огляду на таке.

У ст. 204 ЦК України проголошується презумпція правомірності правочину. Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Статтею 215 ЦК України визначено підстави недійсності правочину.

Отже, законодавцем встановлено, що наявність підстав для визнання правочину недійсним має визначатися судом на момент його вчинення. Відповідно до статті 236 ЦК України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення.

Таким чином, якщо предметом спору у справі є недійсність договору, який може бути визнаний таким лише судом, то такий договір визнається недійсним з моменту його вчинення, а не з дати порушення будь-якою із сторін умов такого договору.

Ураховуючи викладене, вимоги позивача про "визнання кредитного договору недійсним з моменту, який став істотним в порушенні відповідачем кредитного договору. Датою недійсності вважати 25.06.2014" не підлягають задоволенню, оскільки такі вимоги не узгоджуються з нормами чинного законодавства, згідно з якими за наявності підстав договір визнається недійсним з моменту його укладення.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 904/5212/17)

Аналогічну правову позицію викладено в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 05.04.2018 у справі № 910/11650/16 та від 02.05.2018 у справі № 910/5680/17.

3.10. Спори, які виникають у зв'язку із створенням і функціонуванням системи гарантування вкладів фізичних осіб, виведенням неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків тощо

Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" та нормативно-правовими актами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та Національного банку України встановлено певний правовий механізм виявлення договорів, укладених неплатоспроможним банком, які можуть вважатися нікчемними. Зазначений правовий механізм за своєю процедурою та підставами відрізняється від загального порядку визнання недійсними договорів, визначеного статтями 203, 215 ЦК України, та передбачає наявність певних умов для віднесення виявлених договорів до нікчемних.

Зокрема, банк звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до Корпоративного недержавного пенсійного фонду Національного банку України про визнання недійсним договору застави майнових прав. Рішенням Господарського суду міста Києва від 26.04.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного

господарського суду від 13.09.2017 у справі № 910/6931/16, в задоволенні позову відмовлено.

Суди попередніх інстанцій, відмовляючи у задоволенні позову, зазначили, що позивачем не підтверджено тієї обставини, що уповноваженою особою Фонду під час тимчасової адміністрації в банку за результатами перевірки правочинів, укладених банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації в банку, було визнано спірний договір нікчемним. Крім того, спірний договір укладено раніше, ніж рік до дня запровадження у банку тимчасової адміністрації. Так, пунктом 4 частини другої та частиною третьою статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" (в редакції, чинній на час укладання оспорюваного договору) встановлено, що протягом 30 днів з дня початку тимчасової адміністрації уповноважена особа Фонду зобов'язана забезпечити перевірку договорів, укладених банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення договорів, виконання яких спричинило або може спричинити погіршення фінансового стану банку та які, зокрема, передбачають платіж чи операцію з майном з метою надання пільг окремим кредиторам банку, що є нікчемними з підстав, визначених частиною третьою цієї статті.

За таких обставин суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що стаття 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" не поширює своєї дії на спірний договір, а тому посилання позивача, що спірний договір є нікчемним відповідно до зазначеної норми, є безпідставним.

Залишаючи без змін постанову апеляційного господарського суду у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Пунктом 4 частини другої та частиною третьою статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" (в редакції, чинній на час укладання оспорюваного договору) визначено, що протягом 30 днів з дня початку тимчасової адміністрації уповноважена особа Фонду зобов'язана забезпечити перевірку договорів, укладених банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення договорів, виконання яких спричинило або може спричинити погіршення фінансового стану банку та які, зокрема, передбачають платіж чи операцію з майном з метою надання пільг окремим кредиторам банку, що є нікчемними з підстав, визначених частиною третьою цієї статті.

З огляду на викладене суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку, що за таких обставин стаття 38 названого Закону не поширює своєї дії на спірний договір, а тому посилання позивача, що спірний договір є нікчемним відповідно до зазначеної норми є безпідставним.

Крім того, згідно зі статтею 4 Закону України "Про заставу" предметом застави можуть бути майно та майнові права. Під майновими права розуміються зобов'язальні права, здатні до відступлення. Водночас Закон не містить вказівок про можливість застосування його положень про заставу речей (майна) до застави

майнових прав. За загальним правилом, при застосуванні цивільно-правових норм під час конкуренції загальної та спеціальної норми застосовується спеціальна норма права.

Під час з'ясування дійсних прав та зобов'язань сторін у правовідносинах щодо застави майнових прав необхідно керуватися спеціальними нормами Закону України "Про заставу" в частині його положень, які стосуються застави майнових прав.

Відповідно до статті 49 Закону України "Про заставу" заставадавець може укласти договір застави як належних йому на момент укладення договору прав вимоги по зобов'язаннях, в яких він є кредитором, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому.

На відміну від застави майна, майнові права залишаються у заставадавця і становлять частину його майна. Таким чином, ліцензія на надання фінансовими установами фінансових кредитів, яка необхідна під час укладення кредитних договорів, у цьому випадку відповідачу не потрібна.

Закон зобов'язує зазначити у договорі застави прав особу, яка є боржником по відношенню до заставадавця. Заставадавець зобов'язаний повідомити свого боржника про здійснену ним заставу прав. Строкове право вимоги, яке належить заставадавцю-кредитору може бути предметом застави тільки до закінчення строку його дії (стаття названого 49 Закону).

Якщо боржник заставадавця до виконання заставадавцем зобов'язання, забезпеченого заставою, виконає своє зобов'язання, все, одержане при цьому заставадавцем, стає предметом застави, про що заставадавець зобов'язаний негайно повідомити заставодержателя.

Під час одержання від свого боржника в рахунок виконання зобов'язання грошових сум заставадавець зобов'язаний за вимогою заставодержателя перерахувати відповідні суми в рахунок виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, якщо інше не встановлено договором застави (стаття 52 Закону України "Про заставу").

З повноважень заставодержателя, визначених Законом України "Про заставу", впливає, що законодавець не наділяє його правом самостійно заявляти вимоги до боржника про виконання за заставним зобов'язанням, залишаючи це право за заставадавцем. Тому боржник продовжує виконувати своє зобов'язання перед кредитором-заставадавцем, що відображено у визначених Законом наслідках виконання зобов'язань перед заставадавцем.

Покладений зазначеним Законом на заставадавця обов'язок не виконувати дій, що тягнуть за собою припинення заставленого права чи зменшення його вартості, не обмежує заставадавця у праві вчиняти дії зі стягнення заборгованості з боржника за заставленою вимогою і приймати таке виконання.

Виконання боржником зобов'язань первісному кредитору означає припинення стосовно боржника прав вимоги і, як наслідок, втрата предмета застави.

Оскільки права заставодержателя стосовно заставодавця не є предметом застави, ці права не є пріоритетними порівняно з правами інших кредиторів банку.

На відміну від застави майна, майнові права залишаються у заставодавця і становлять частину його майна. Таким чином, ліцензія на надання фінансовими установами фінансових кредитів, яка необхідна під час укладення кредитних договорів, у цьому випадку відповідачу не потрібна.

Закон зобов'язує зазначати у договорі застави прав особу, яка є боржником по відношенню до заставодавця. Заставодавець зобов'язаний повідомити свого боржника про здійснену ним заставу прав. Строкове право вимоги, яке належить заставодавцю-кредитору може бути предметом застави тільки до закінчення строку його дії (стаття 49 Закону України "Про заставу").

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 у справі № 910/6931/16)

Згідно з пунктами 1, 3 частини третьої статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" правочини (у тому числі договори) неплатоспроможного банку є нікчемними з таких підстав: банк безоплатно здійснив відчуження майна, прийняв на себе зобов'язання без встановлення обов'язку контрагента щодо вчинення відповідних майнових дій, відмовився від власних майнових вимог; банк здійснив відчуження чи передав у користування або придбав (отримав у користування) майно, оплатив результати робіт та/або послуги за цінами, нижчими або вищими від звичайних (якщо оплата на 20 відсотків і більше відрізняється від вартості товарів, послуг, іншого майна, отриманого банком), або зобов'язаний здійснити такі дії в майбутньому відповідно до умов договору.

Частиною другою статті 38 цього Закону передбачено, що протягом дії тимчасової адміністрації уповноважена особа Фонду зобов'язана забезпечити перевірку правочинів (у тому числі договорів), вчинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними з підстав, визначених частиною третьою цієї статті.

Відповідно до частини четвертої статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" Фонд протягом дії тимчасової адміністрації, а також протягом ліквідації повідомляє сторони за договорами, зазначеними у частині другій статті 38 цього Закону, про нікчемність цих договорів та вчиняє дії щодо застосування наслідків нікчемності договорів.

Задовольняючи позови, суди враховували, що наслідком відчуження майна за цінами, нижчими більше ніж на 20 відсотків від його вартості, є визнання такого правочину нікчемним за ознаками, передбаченими пунктом 3 частини третьої статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

Банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до товариства про

визнання недійсними договору факторингу та договору про відступлення права вимоги за договором іпотеки.

Позов обґрунтовано тим, що за результатами службового розслідування обставин укладення оспорюваного договору факторингу встановлено, що його укладення відбулося з порушенням законодавства, зокрема на підставі підробленого протоколу спільного засідання комітету управління активами і пасивами та тарифного комітету банку, за заниженою вартістю (без проведення попередньої оцінки), з перевищенням повноважень.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 07.12.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 19.12.2017, позовні вимоги задоволено у повному обсязі. Визнано недійсними договір факторингу та договір відступлення, зобов'язано товариство повернути банку перераховані у позовній заяві документи.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб направлено на адресу товариства вимогу. Факт надсилання зазначеної вимоги на адресу товариства підтверджено наявними в матеріалах справи копіями фіскального чеку та відповідного опису вкладення.

Дії уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію банку не оскаржені товариством у встановленому чинним законодавством порядку.

Ураховуючи, що ринкова вартість активу банку у вигляді права вимоги за кредитним договором перевищує ціну продажу цього активу більше ніж на 93 %, суди дійшли висновку про наявність підстав, з яких приписи частин другої та третьої статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" передбачають нікчемність договору факторингу.

З огляду на викладене суди визнали обґрунтованою вимогу банку про визнання недійсним договору відступлення як такого, що був укладений на виконання договору факторингу, який визнаний судами нікчемним.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.03.2018 у справі № 910/32090/15)

Пунктом 16 статті 2 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" визначено, що тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом. Згідно з пунктом 6 статті 2 цього Закону ліквідація банку – це процедура припинення банку як юридичної особи відповідно до законодавства.

За змістом пункту 3 частини другої, частини третьої статті 46 зазначеного Закону з дня початку процедури ліквідації банку строк виконання всіх грошових зобов'язань

банку вважається таким, що настав. Під час здійснення ліквідації у банку не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури.

Суди враховували, що після відкриття щодо банку процедури тимчасової адміністрації (ліквідації) відчуження його активів відбувається виключно у порядку, встановленому спеціальними нормами Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", які мають пріоритет у застосуванні до відповідних правовідносин.

Приватний навчально-виховний комплекс звернувся з позовом до банку про визнання укладеним договором про відступлення прав вимоги до товариства за додатковим договором до кредитного договору в редакції договору про відступлення права вимоги, яка була підписана між позивачем та третьою особою.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 26.07.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 10.10.2017, у позові відмовлено повністю.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

З огляду на викладене Верховний Суд погодився з висновком судів попередніх інстанцій, що до спірних правовідносин застосовуються норми Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" як спеціальні.

Згідно зі статтею 46 названого Закону з дня початку процедури ліквідації банку укладення правочинів, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому статтею 51 цього Закону.

Частиною другою статті 51 зазначеного Закону встановлено, що після затвердження виконавчою дирекцією Фонду результатів інвентаризації майна банку та формування ліквідаційної маси Фонд розпочинає передпродажну підготовку та реалізацію майна банку у порядку, визначеному цим Законом та нормативно-правовими актами Фонду, за найвищою вартістю у найкоротший строк.

Відповідно до пункту 5.11 розділу V Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку, затвердженого рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012 № 2, реалізація майна банку шляхом відступлення права вимоги за кредитними договорами та договорами забезпечення виконання зобов'язання здійснюється шляхом проведення відкритого конкурсу.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 910/8851/17)

Крім того, повідомляючи про своє рішення про нікчемність правочину, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має обґрунтувати належним чином підстави

прийняття такого рішення з посиланням на конкретні обставини, що спричинили такі дії.

Так, товариство звернулося з позовом до банку в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію банку про визнання протиправним та скасування рішення відповідача, викладеного у формі повідомлення про нікчемність договорів про внесення змін до кредитного договору № 54-2013, які були укладені між позивачем та відповідачем.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що на час надсилання товариству повідомлення про нікчемність правочину банк вже знаходився на стадії ліквідації, а не тимчасової адміністрації, тому посилання банку на частину третю статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" як на підставу для визнання договорів про внесення змін до кредитних договорів нікчемними є безпідставним.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 05.04.2017 у задоволенні позову відмовлено. Рішення суду мотивоване тим, що на момент здійснення перевірки договорів, банк перебував у стані тимчасової адміністрації, а не ліквідації, а тому перевірка правочинів була проведена відповідно до статті 38 зазначеного Закону.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 19.07.2017 рішення Господарського суду міста Києва від 05.04.2017 скасовано та прийнято нове рішення, яким позов задоволено повністю. Постанова суду обґрунтована тим, що з витягу з акта перевірки правочинів від 09.02.2015 вбачається, що фактичне виявлення нікчемних правочинів було здійснено до 09.02.2015, тоді як рішення про початок процедури ліквідації банку прийнято 20.03.2015. Проте фактичне порушення прав позивача сталося внаслідок дій відповідача, що полягає у висуванні відповідачем вимоги у повідомленні від 28.08.2015 про негайне погашення заборгованості за кредитним договором від 29.03.2012, на що місцевий господарський суд уваги не звернув.

Постановою від 25.04.2018 Верховний Суд підтримав позицію апеляційного суду про задоволення позовних вимог з огляду на таке.

Частиною другою статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" встановлено, що протягом дії тимчасової адміністрації Фонд гарантування вкладів фізичних осіб зобов'язаний забезпечити перевірку правочинів (у тому числі договорів), вчинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними з підстав, визначених частиною третьою цієї статті.

Як зазначено в частині третій статті 38 названого Закону, правочини (у тому числі договори) неплатоспроможного банку є нікчемними, зокрема, з таких підстав: банк уклав кредитні договори, умови яких передбачають надання клієнтам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку (пункт б); банк уклав правочини (у тому числі договори), умови яких передбачають

платіж чи передачу іншого майна з метою надання окремим кредиторам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку (пункт 7).

Рішення, що приймаються відповідно до цього Закону Національним банком України, Фондом, працівниками Фонду, що виконують функції, передбачені цим Законом, у тому числі у процесі здійснення тимчасової адміністрації, ліквідації банку, виконання плану врегулювання, можуть бути оскаржені до суду (частина перша статті 54 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб").

Повідомляючи про своє рішення про нікчемність правочину, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має обґрунтувати належним чином підстави прийняття такого рішення з посиланням на конкретні обставини, що спричинили такі дії.

Ураховуючи обставини, встановлені попередніми судовими інстанціями, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду погодилася з висновком апеляційного господарського суду, що банком не доведено в розумінні статей 32, 33 ГПК України, яким чином товариством було отримано переваги (пільги) при укладенні договорів про внесення змін до кредитного договору (про нікчемність яких зазначено в повідомленні) та чи дійсно існували переваги (пільги) по відношенню до інших клієнтів банку, у зв'язку з чим відсутні підстави вважати, що укладені договори підпадають під ознаки "нікчемності", наведені у частині третій статті 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 25.04.2018 у справі № 910/952/17)

Результати проведеного аналізу зазначеної категорії справ засвідчили наявність певних питань щодо визнання недійсним укладеного між сторонами договору про розірвання договору застави майнових прав, договору про розірвання договору про відступлення права вимоги до договору застави майнових прав.

Так, Верховний Суд зазначив, що під час розгляду таких справ суддям потрібно враховувати, що у випадку відмови від власних майнових вимог оплатність чи безоплатність відмови не впливає на вирішення питання про нікчемність правочину.

Банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до суду з позовом, в якому просив визнати недійсними укладений між банком, товариством-1 і товариством-2 договір про розірвання договору застави майнових прав, договір про розірвання договору про відступлення права вимоги до договору застави майнових прав.

Рішенням Господарського суду Львівської області від 30.05.2017, залишеним без змін постановою Львівського апеляційного господарського суду від 30.05.2017, в задоволенні позову відмовлено.

Скасовуючи рішення Господарського суду Львівської області від 30.05.2017 та постанову Львівського апеляційного господарського суду від 25.10.2017 у справі

№ 914/1316/16 і задовольняючи позовні вимоги, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Під час перевірки уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб встановлено, що протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації в банку за короткий проміжок часу відбулося вилучення ліквідних предметів застави й іпотеки шляхом укладення договорів про розірвання відповідних договорів застави та іпотеки, у тому числі договорів у справі, що розглядається.

На виконання приписів частини другої статті 37 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" уповноважена особа Фонду направила товариствам повідомлення про нікчемність правочинів.

Згідно з положеннями статті 16 ЦК України визнання правочину недійсним є одним із передбачених законом способів захисту цивільних прав та інтересів. Загальні вимоги щодо недійсності правочину передбачені статтею 215 ЦК України. Відповідно до частини першої статті 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається (частина друга статті 215 ЦК). Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнано судом недійсним (оспорюваний правочин) (частина третя статті 215 ЦК).

Отже, нікчемний правочин є недійсним відповідно до прямої вказівки закону за фактом наявності певної умови (обставини).

Судами встановлено, що договори про розірвання договорів застави та відступлення права вимоги, укладених на забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, були укладені протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації. Унаслідок їх укладення банк відмовився від своїх вимог, що впливали із зазначених договорів.

Висновок апеляційного господарського суду про відсутність підстав для визнання оспорюваних договорів недійсними у зв'язку з тим, що замість припинених спірними договорами забезпечувальних зобов'язань банк прийняв в іпотеку інше майно, а отже, відсутній передбачений статтею 38 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" критерій правомірності рішення уповноваженої особи про визнання правочину нікчемним – факт безоплатної відмови банку від власних майнових вимог, суперечить зазначеній вище нормі закону, відповідно до якої безоплатність має значення лише у випадку, коли банк здійснив відчуження майна. У разі відмови від власних майнових вимог оплатність чи безоплатність відмови не впливає на вирішення питання про нікчемність правочину.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 914/1316/16)

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13.06.2018 у справі № 916/1889/17.

Частиною п'ятою статті 36 Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" передбачено, що під час тимчасової адміністрації не здійснюється, зокрема, задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку та зарахування зустрічних однорідних вимог, якщо це може призвести до порушення порядку погашення вимог кредиторів, встановлених Законом.

Однак введення тимчасової адміністрації, відкликання банківської ліцензії та початок процедури ліквідації банку не впливає на зобов'язання позичальника повернути кредитні кошти за укладеним кредитним договором.

Фізична особа – підприємець звернулася до Господарського суду Дніпропетровської області з позовом до банку про визнання кредитного договору недійсним. Позовні вимоги мотивовані тим, що відповідач неправомірно не прийняв дострокове повернення кредиту, змінив розрахунковий рахунок в односторонньому порядку та не здійснив списання суми, що залишилася на рахунку фізичної особи – підприємця, у рахунок погашення кредитної заборгованості, що є істотним порушенням з боку відповідача і є підставою для визнання кредитного договору недійсним відповідно до частини третьої статті 207 ЦК України.

Рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 29.08.2017, залишеним без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 12.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

14.03.2014 рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у Банку було запроваджено тимчасову адміністрацію, а 16.06.2014 виконавчою дирекцією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на підставі постанови Правління Національного банку України від 13.06.2014 прийнято рішення про початок ліквідації банку та призначення уповноваженої особи Фонду на ліквідацію.

Діяльність банку під час здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків врегульована Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", який є спеціальним законом і має пріоритет перед іншими нормами законодавства України під час ліквідації банків та регулювання правовідносин у сфері гарантування вкладів фізичних осіб.

З урахуванням обмежень, встановлених частиною п'ятою статті 36 зазначеного Закону щодо здійснення діяльності банку під час запровадження в ньому тимчасової адміністрації, відповідачу було заборонено виконувати доручення клієнтів, у тому числі в частині списання коштів з їх рахунків. Отже, відповідач як банківська установа був обмежений у виконанні будь-яких доручень позивача щодо перерахування коштів

з його рахунку, в тому числі у здійсненні договірною списання коштів, а також виконанні будь-яких платіжних доручень, зокрема стосовно списання суми, що залишилася на рахунку.

Водночас введення тимчасової адміністрації, відкликання банківської ліцензії та початок процедури ліквідації банку не впливає на зобов'язання позичальника повернути кредитні кошти за укладеним кредитним договором. При цьому відповідачем було роз'яснено, що погашення заборгованості за кредитними договорами позичальники та/або поручителі можуть здійснювати лише шляхом внесення коштів через касу банку або направлення коштів на погашення з рахунків, відкритих в інших банках.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 904/5212/17)

3.11. Спори, в яких предметом іпотеки був об'єкт незавершеного будівництва

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва або інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуття ним у власність відповідного нерухомого майна у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником цього майна на час укладення іпотечного договору.

Частина об'єкта нерухомого майна могла бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, якщо інше не встановлено законом. Іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

При цьому під час розгляду зазначеної категорії справ суди звертали увагу на те, що майнові права на об'єкт незавершеного будівництва були віднесені до предмета іпотеки лише 25.12.2008 згідно із Законом України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва", яким внесені зміни, зокрема, до частини другої статті 5 Закону України "Про іпотеку".

З огляду на викладене суди досліджували час укладення договорів іпотеки і той факт, чи не були порушені положення статті 5 Закону України "Про іпотеку" (в редакції, чинній на час укладення спірних договорів), оскільки майнові права на окремі приміщення в жиллому будинку до внесення змін до цього Закону не могли бути предметом іпотеки.

Так, Українська студія телевізійних фільмів звернулася до Господарського суду міста Києва з позовом до банку, приватного акціонерного товариства, товариства-1, товариства-2, товариства-3, приватного нотаріуса-1 та приватного нотаріуса-2 про

визнання недійсними договорів іпотеки. Позов обґрунтовано тим, що на момент укладення оспорюваних договорів іпотеки майнові права на нерухомість, будівництво якої не завершено, не могли бути предметом іпотеки.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 21.06.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 10.10.2017, позов Української студії телевізійних фільмів задоволено частково. Суд виходив з того, що при укладенні оспорюваних іпотечних договорів порушено положення статті 5 Закону України "Про іпотеку" (в редакції, чинній на момент укладення), оскільки майнові права на нерухомість, будівництво якої не завершено, не могли бути предметом іпотеки.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Згідно зі статтею 5 Закону України "Про іпотеку" (в редакції, чинній на момент укладення спірних договорів іпотеки від 07.09.2006) предметом іпотеки могли бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов: нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація; нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення; нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено цим Законом.

При цьому статтю 5 зазначеного Закону було передбачено, що нерухоме майно передається в іпотеку разом з усіма його приналежностями, якщо інше не встановлено іпотечним договором.

Водночас поняття іпотеки майнових прав, а також порядок регулювання відносин при передачі в іпотеку майнових прав у цьому Законі не були визначені.

Майнові права на об'єкт незавершеного будівництва були віднесені до предмета іпотеки лише 25.12.2008 згідно із Законом України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва", яким внесені зміни, зокрема, до частини другої статті 5 Закону України "Про іпотеку".

Таким чином, оскільки на момент укладення спірних договорів іпотеки від 07.09.2006 майнові права на нерухомість, будівництво якої не було завершено, не могли бути предметом іпотеки, суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про порушення під час їх укладення частини другої статті 5 Закону України "Про іпотеку", а отже, і про наявність підстави для визнання їх недійсними.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.02.2018 у справі № 910/16894/16)

Аналогічна правова позиція наведена у постановках Верховного Суду України від 17.04.2013 у справі № 6-8цс13, від 30.01.2013 у справі № 6-168цс12, від 29.11.2010 у справі № 3-34гс10.

Згідно з частиною третьою статті 5 Закону України "Про іпотеку" частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, якщо інше не встановлено цим Законом. Іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

За змістом пункту 2 розділу VI "Прикінцеві положення" Закону України "Про іпотеку", який набрав чинності з 01.01.2004, законодавчі та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом (до них належить і прийнятий 16.01.2003 ЦК України), застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Під час розгляду справ зазначеної категорії господарські суди враховували, що іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

Товариство звернулося до Господарського суду Тернопільської області з позовом до банку про визнання недійсним вчиненого банком правочину з придбання нежитлового приміщення.

Рішенням Господарського суду Тернопільської області від 27.04.2017, залишеним без змін постановою Львівського апеляційного господарського суду від 18.10.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення місцевого суду та постанова апеляційного суду мотивовані положеннями статей 203, 215, 328, 598, 599 ЦК України, статей 5, 17, 38, 48, 49 Закону України "Про іпотеку" та статей 32, 33, 34, 43 ГПК України (в редакції, чинній до 15.12.2017), з урахуванням яких суди дійшли висновку про недоведеність обставин, з наявністю яких закон пов'язує визнання правочинів недійсними, та недоведеність порушення прав позивача як іпотекодавця. Зважаючи на те, що прилюдні торги з реалізації предмета іпотеки не відбулися, банк у передбачений законом спосіб залишив нереалізоване майно за собою, про що складено акт державного виконавця про реалізацію предмета іпотеки, а саме нежитлового приміщення, та видано банку свідоцтво про право власності на це майно, і заявлена позивачем збільшена площа нежитлового приміщення у результаті самочинного будівництва, здійсненого у 2004 році, не вважається новоствореним об'єктом нерухомого майна, який може бути виділений в натурі, а є лише частиною об'єкта нерухомого майна, на яку поширюється іпотека.

Верховний Суд підтримав позицію місцевого та апеляційного суду про відмову у задоволенні позову, оскільки заявлена позивачем збільшена площа нежитлового приміщення у результаті самочинного будівництва, здійсненого у 2004 році, не вважається новоствореним об'єктом нерухомого майна, який може бути виділений в натурі, а є лише частиною об'єкта нерухомого майна, на яку поширюється іпотека.

3.12. Спори про визнання недійсним третейського застереження

Аналіз судової практики цієї категорії справ свідчить про те, що у судів у зазначений період не виникало питань щодо юрисдикційності спору в разі наявності третейського застереження, що міститься у більшості кредитних договорів.

Суди враховували, що Законом України "Про третейські суди" передбачено перелік винятків із підвідомчих третейським судам справ, який є вичерпним та не містить спорів, що виникають з господарських (кредитних) правовідносин за участю суб'єктів господарювання, у яких грошове зобов'язання виражене в іноземній валюті.

Так, згідно зі статтею 6 Закону України "Про третейські суди" (в редакції від 01.01.2013) третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком: 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів; 2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; 3) справ, пов'язаних з державною таємницею; 4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів); 5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; 6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство; 7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; 8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення; 9) справ у спорах, що виникають з трудових відносин; 10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств; 11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України; 12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України; 13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень; 14) справ у

спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку про визнання недійсним третейського застереження, викладеного в пункті 11.16 договору про відкриття кредитної лінії (в редакції додаткового договору № 2 від 25.05.2015), укладеного між сторонами, посилаючись на приписи статей 203, 215, 233 ЦК України та статті 6 Закону України "Про третейські суди".

Позовну заяву обґрунтовано тим, що оспорювана третейська угода укладена позичальником під впливом тяжких обставин, які полягали у його вкрай скрутному фінансовому становищі через загрозу банкрутства, і на вкрай невідгідних для нього умовах, що були нав'язані позивачу банком та полягали у реструктуризації заборгованості за кредитним договором, а на розгляд третейського суду було передано спір, який не може бути підвідомчий третейському суду, оскільки предметом кредитного договору є надання коштів у доларах США, що не є спором приватноправового характеру.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 15.08.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 20.12.2017, у задоволенні позову відмовлено.

Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 зазначені судові акти залишено без змін з огляду на таке.

Відповідно до статті 12 Закону України "Про третейські суди" третейська угода може бути укладена у вигляді третейського застереження в договорі, контракті або у вигляді окремої письмової угоди.

Суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про те, що визначений у статті 6 Закону України "Про третейські суди" перелік винятків із підвідомчих третейським судам справ є вичерпним та не містить спорів, що виникають з господарських (кредитних) правовідносин за участю суб'єктів господарювання, у яких грошове зобов'язання виражене в іноземній валюті, а укладена третейська угода у вигляді третейського застереження в пункті 11.16 кредитного договору відповідає вимогам статті 12 цього Закону, є його невід'ємною частиною і за формою та змістом не суперечить закону.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 910/8866/17)

Аналогічну правову позицію викладено в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 910/10765/17, від 27.02.2018 у справі № 910/10275/16, від 11.04.2018 у справі № 910/8860/17, від 25.04.2018 у справі № 910/8863/17, від 16.05.2018 у справі № 910/6559/17, від 23.10.2018 у справі № 910/21396/17, від 01.11.2018 у справі № 910/8963/17.

Розділ IV. Припинення забезпечувального зобов'язання

Зобов'язання за самою своєю сутністю має тимчасовий характер.

Припинення зобов'язання – це припинення правового зв'язку між його учасниками (сторонами).

Зобов'язання може припинятися (погашатися) різними способами. Головним способом припинення будь-якого зобов'язання є його належне виконання. Зобов'язання припиняється головним чином виконанням (платежем) того, що належить. Однак за певних обставин мета, задля якої встановлювалося зобов'язання, не досягалася. У таких випадках юридичний зв'язок між кредитором і боржником припинявся в інший спосіб.

4.1. Припинення зобов'язання за кредитним договором шляхом його виконання

Статтю 16 ЦК України встановлено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Цією ж статтею визначено й орієнтовний перелік способів захисту. В пункті 7 частини другої статті 16 ЦК України визначено припинення правовідношення як один із способів захисту цивільних прав.

Частиною другою статті 20 ГК України визначено, що способами захисту прав суб'єктів господарювання є, зокрема, визнання наявності або відсутності прав та припинення господарських правовідносин.

Загальні умови припинення господарських зобов'язань визначені в статті 202 ГК України, відповідно до якої господарське зобов'язання припиняється: виконанням, проведеним належним чином; зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання; у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі; за згодою сторін; через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених цим Кодексом або іншими законами. Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду. До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до частини першої статті 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Підстави припинення зобов'язань визначені в статтях 599–601, 604–609 ЦК України, згідно з якими зобов'язання припиняється: виконанням, проведеним належним чином; переданням відступного; зарахуванням; за домовленістю сторін; прощенням боргу; поєднанням боржника і кредитора в одній особі; неможливістю його виконання; смертю фізичної особи та ліквідацією юридичної особи.

Частиною п'ятою статті 3 Закону України "Про іпотеку" визначено, що іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Статтею 17 зазначеного Закону встановлено, що іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється; з інших підстав, передбачених цим Законом.

Іпотека є дійсною до припинення основного зобов'язання. Іпотека не припинається, якщо основне зобов'язання, забезпечене іпотекою, є невиконаним.

Наведений висновок узгоджується з положеннями статті 202 ГК України, статті 599 ЦК України, частини п'ятої статті 3 та частини першої статті 17 Закону України "Про іпотеку".

Статтею 546 ЦК України передбачено, що виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

У частині першій статті 575 ЦК України іпотека визначена як окремий вид застави нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про іпотеку" іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Тому під час вирішення цієї категорії справ необхідно враховувати, що строк дії іпотечного договору не закінчується та іпотека не припиняється у разі невиконання боржником зобов'язання за кредитним договором з повернення кредитної заборгованості, прийнятої боржником за договорами переведення боргу.

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку про визнання припиненою іпотеки, зняття заборони відчуження нерухомого майна товариства та вилучення зазначеного запису з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Позовні вимоги мотивовані тим, що іпотека, яка виникла з іпотечного договору, припинилась у зв'язку із закінченням строку дії іпотечного договору, оскільки сплинув строк кредитування (з 05.02.2015 по 05.10.2015), встановлений в кредитному договорі, зобов'язання за яким були забезпечені іпотечним договором, коштів за

кредитним договором надано не було та не виникло жодного зобов'язання з повернення кредиту за умовами кредитного договору.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 06.06.2017 позов задоволено повністю. Визнано припиненою іпотеку, знято заборону відчуження нерухомого майна товариства та вилучено запис з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 28.08.2017, рішення Господарського суду міста Києва від 06.06.2017 у справі № 910/6968/17 скасовано. Прийнято нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено повністю.

Постанова апеляційного господарського суду мотивована тим, що за кредитним договором № 6/КЛ/15 від 05.02.2015 позичальник зобов'язався повернути кредитну заборгованість, яка була переведена на нього за договорами переведення боргу, і саме це зобов'язання як основне було забезпечене іпотечним договором № 6/КЛ/15/І від 20.02.2015. Установивши, що позичальник (третя особа у справі) не виконав зазначеного зобов'язання з повернення кредитної заборгованості на умовах кредитного договору, а іпотечний договір за його умовами діє до повного виконання зобов'язань за кредитним договором, суд дійшов висновку про те, що строк дії іпотечного договору № 6/КЛ/15/І від 20.02.2015 не закінчився і підстави для припинення іпотеки відсутні. У зв'язку з відмовою в задоволенні позовної вимоги про визнання іпотеки припиненою суд відмовив і у задоволенні похідної від неї вимоги про зняття заборони на відчуження нерухомого майна.

Залишаючи без змін постанову господарського суду апеляційної інстанції у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Укладення між сторонами у справі іпотечного договору стало підставою для виникнення між ними прав та обов'язків з приводу виконання умов зазначеного договору. Варто зауважити, що у разі існування між сторонами, які перебувають між собою в певних правовідносинах, спору про припинення зобов'язань за договором такий спір може бути передано на вирішення суду, а вимога про визнання припиненими зобов'язань за договором, по суті, є вимогою про припинення господарських правовідносин за цим договором, що відповідає передбаченим статтею 16 ЦК України та статтею 20 ГК України способам захисту.

Строк дії іпотечного договору не закінчується і іпотека не припиняється у разі невиконання боржником зобов'язання за кредитним договором з повернення кредитної заборгованості, прийнятої боржником за договорами переведення боргу, оскільки це зобов'язання є основним і було забезпечене іпотечним договором.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 910/6968/17)

Інший приклад.

Банк звернувся до Господарського суду Тернопільської області з позовом до товариства та банку-1 про визнання припиненим договору іпотеки, укладеного між банком-1 та товариством. Позовні вимоги мотивовані тим, що основне зобов'язання за кредитним договором є припиненим, що є підставою для припинення іпотеки за договором іпотеки. При цьому позивач зазначав, що наявність обтяження майна іпотекою згідно з договором іпотеки, укладеним між банком-1 та товариством, унеможлиблює виконання рішення суду від 17.12.2012, реалізацію предмета іпотеки та задоволення вимог банку.

19.06.2017 рішенням Господарського суду Тернопільської області у задоволенні позову відмовлено.

02.10.2017 постановою Львівського апеляційного господарського суду рішення Господарського суду Тернопільської області від 19.06.2017 скасовано. Прийнято нове рішення, яким позов задоволено. Визнано припиненим договір іпотеки, укладений між банком -1 та товариством.

Скасовуючи постанову Львівського апеляційного господарського суду від 02.10.2017 та залишаючи в силі рішення Господарського суду Тернопільської області від 19.06.2017 у цій справі колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Господарським судом першої інстанції з'ясовано, що боржник не виконав основного зобов'язання за кредитним договором, адже, як встановлено рішенням Господарського суду Тернопільської області від 02.12.2015 у справі № 921/1271/13-г/5, за боржником рахувалася заборгованість за простроченими процентами.

Ураховуючи викладене, Верховний Суд вважає, що аргументи скаржника у касаційній скарзі про те, що боржник не погасив у повному обсязі заборгованості перед банком-1 за кредитним договором, що свідчить про відсутність підстав для припинення договору іпотеки, є такими, що не спростовані матеріалами справи.

Отже, у цій справі суд першої інстанції, встановивши наявність у товариства заборгованості за процентами за кредитом, правильно застосував зазначені норми матеріального права і на підставі заявлених позовних вимог дійшов обґрунтованого висновку про те, що факт відмови судом у задоволенні позову банку про стягнення заборгованості за кредитним договором шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки внаслідок пропущення строку позовної давності не є підставою для припинення іпотеки в розумінні статті 17 Закону України "Про іпотеку".

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 921/247/17-г/16)

Суди брали до уваги, що в разі коли забезпечені іпотекою зобов'язання за кредитним договором виконано в повному обсязі, то зобов'язання за договорами іпотеки, які є похідними від кредитного договору, теж припиняються.

З припиненням іпотеки фактично припиняється обтяження нерухомого майна іпотекою, адже всі правові підстави для його утримання під обтяженням відсутні.

Товариство звернулося до суду з позовом про визнання договорів іпотеки припиненими. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що зобов'язання позивача за кредитним договором припинилось у зв'язку з належним його виконанням позивачем, тому іпотека за договорами, якими забезпечувалося виконання кредитного договору, також є припиненою як похідне зобов'язання.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 19.12.2016, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 15.08.2017, позов задоволено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на те, що основне зобов'язання товариства перед банком за кредитним договором припинилося шляхом його виконання, а тому похідні зобов'язання позивача перед відповідачем у вигляді іпотеки за іпотечними договорами також припинилися відповідно до статті 17 Закону України "Про іпотеку".

Отже, вимоги позивача про визнання договорів іпотеки припиненими, зняття заборони відчуження майна і вилучення записів з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна є взаємопов'язаними та такими, що впливають одна з одної, а тому суди правомірно задовольнили решту позовних вимог.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 910/16461/16)

4.2. Застосування строку позовної давності

Суди враховували, що законодавством України не передбачено такої підстави для припинення іпотеки як вплив позовної давності для звернення до суду з позовом до позичальника про звернення стягнення заборгованості на предмет іпотеки.

Відповідно до статті 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. За правилами статті 266 ЦК України зі впливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність сплила і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо).

Наслідки спливу позовної давності визначаються статтею 267 ЦК України.

Згідно з приписами цієї статті особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності. Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

Таким чином, позовна давність пов'язується із судовим захистом суб'єктивного права особи в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Якщо упродовж установлених законом строків особа не подає до суду відповідного позову, то за загальним правилом ця особа втрачає право на позов у розумінні можливості в судовому порядку здійснити належне їй цивільне майнове право. Тобто сплив позовної давності позбавляє цивільне суб'єктивне право здатності до примусового виконання проти волі зобов'язаної особи.

У зобов'язальних відносинах (стаття 509 ЦК України) суб'єктивним правом кредитора є право одержати від боржника виконання його обов'язку з передачі майна, виконання роботи, надання послуги тощо. Зі спливом позовної давності в цих відносинах кредитор втрачає можливість у судовому порядку примусити боржника до виконання обов'язку. Так само й боржник зі спливом позовної давності одержує вигоду – захист від можливості застосування кредитором судового примусу до виконання обов'язку.

Однак за змістом статті 267 ЦК України сплив позовної давності сам по собі не припиняє суб'єктивного права кредитора, яке полягає в можливості одержання від боржника виконання зобов'язання як у судовому порядку, так і без використання судового примусу. Зокрема, суд не має права застосовувати позовну давність інакше, як за заявою сторін, і без такої заяви може задовольнити позов за спливом строку позовної давності (частина третя цієї статті). У разі пропущення позовної давності та наявності заяви сторони про її застосування суд може визнати причини пропущення поважними і прийняти рішення про задоволення позову (частина п'ята цієї статті). Крім того, навіть після спливу позовної давності боржник може добровільно виконати зобов'язання і таке виконання закон визнає правомірним, здійсненим за наявності достатньої правової підстави (частина перша цієї статті), установлюючи для особи, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, заборону вимагати повернення виконаного.

Отже, ЦК України не визнає сплив позовної давності окремою підставою для припинення зобов'язання. Виконання боржником зобов'язання після спливу позовної давності допускається та визнається таким, що має достатню правову підставу. Пропущення позовної давності також не породжує права боржника вимагати припинення зобов'язання в односторонньому порядку (частина друга статті 598 ЦК України), якщо таке його право не встановлено договором або законом окремо.

Таким чином, зі спливом позовної давності, навіть за наявності рішення суду про відмову в позові з підстави пропущення позовної давності, зобов'язання не припиняється.

Відповідно до приписів статті 575 ЦК України та статті 1 Закону України "Про іпотеку" іпотека – це окремий вид застави, вид забезпечення виконання зобов'язання

нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду (частина перша статті 3 Закону України "Про іпотеку". Вона має похідний характер від основного зобов'язання і за загальним правилом є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору (частина п'ята статті 3 цього Закону).

Підстави припинення іпотеки визначено в статті 17 зазначеного Закону. Зміст цієї статті дає підстави для висновку, що припинення іпотеки є можливим лише з тих підстав, які передбачені цим Законом.

Так, згідно з абзацом другим частини першої статті 17 Закону України "Про іпотеку" іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання. Натомість такої підстави для припинення іпотеки як вплив позовної давності до основної чи додаткової вимог кредитора за основним зобов'язанням цей Закон не передбачає.

Якщо інше не передбачено договором, вплив позовної давності до основної та додаткової вимог кредитора про стягнення боргу за кредитним договором і про звернення стягнення на предмет іпотеки (зокрема, й за наявності рішення суду про відмову в цьому позові з підстави пропущення позовної давності) сам по собі не припиняє основного зобов'язання за кредитним договором і, отже, не може вважатися підставою для припинення іпотеки за абзацом другим частини першої статті 17 Закону України "Про іпотеку".

Ураховуючи, що договір іпотеки (без оформлення заставної) не припинив своєї дії, як і не припинилась і сама іпотека, оскільки Законом України "Про іпотеку" не передбачено такої підстави для припинення іпотеки як вплив позовної давності для звернення до суду з позовом до позичальника про звернення стягнення заборгованості на предмет іпотеки, а банк як попередній іпотекодержатель за договором іпотеки від 30.12.2005 має пріоритет над наступними іпотеками, Верховний Суд погодився з висновком суду першої інстанції про відмову в задоволенні позову.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 921/247/17-г/16)

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.10.2018 у справі № 924/1039/16 та постановах Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23.01.2018 у справі № 760/16916/14-ц, від 04.07.2018 у справі № 569/1548/16-ц, від 18.07.2018 у справі № 537/6072/16-ц, від 10.10.2018 у справі № 639/6817/16-ц.

4.3. Виконання розрахункових документів у післяопераційний час

Відповідно до пункту 8.1 статті 8 Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в розрахунковому документі, який надійшов протягом операційного часу банку, в день його надходження. У разі надходження розрахункового документа клієнта до обслуговуючого банку після закінчення операційного часу банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в цьому розрахунковому документі, не пізніше наступного робочого дня.

За порушення строків, встановлених пунктами 8.1 та 8.2 цієї статті, банк, що обслуговує платника, несе відповідальність, передбачену цим Законом (пункт 8.3 статті 8 названого Закону).

Згідно з пунктом 1.4 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 № 22 (далі – Інструкція), операційний день – це частина робочого дня банку або іншої установи – учасника платіжної системи, протягом якої приймаються документи на переказ і документи на відкликання та за наявності технічної можливості здійснюється їх оброблення, передавання і виконання. Тривалість операційного дня встановлюється банком або іншою установою – учасником платіжної системи самостійно та зазначається в їх внутрішніх правилах. Операційний час – це частина операційного дня банку або іншої установи – учасника платіжної системи, протягом якої приймаються від клієнтів документи на переказ і документи на відкликання, що мають бути оброблені, передані та виконані цим банком протягом цього самого робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється банком або іншою установою – учасником платіжної системи самостійно та зазначається в їх внутрішніх правилах.

Пунктом 2.19 Інструкції передбачено, що розрахункові документи, що надійшли до банку протягом операційного часу, банк виконує в день їх надходження. Розрахункові документи, що надійшли після операційного часу, банк виконує наступного операційного дня.

Банк платника на всіх примірниках прийнятих розрахункових документів і на реєстрах обов'язково заповнює реквізити "Дата надходження" і "Дата виконання", а банк стягувача – "Дата надходження в банк стягувача" (якщо ці реквізити передбачені формою документа), засвідчуючи їх підписом відповідального виконавця та відбитком штампа банку. На документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, крім того, ставиться штамп "Вечірня" (пункт 2.14 Інструкції).

Суди зазначали, що норми законодавства не містять заборони виконання розрахункових документів у післяопераційний час і не визначають відповідні дії банку як порушення.

Позов було подано про визнання зобов'язань за договором про факторингове обслуговування із застосуванням поручительства припиненими.

Рішенням Господарського суду Київської області від 05.04.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 30.05.2017, позов задоволено, визнано зобов'язання товариства перед банком за договором припиненими.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що спірні платіжні доручення позивача, які передані до банку 09.07.2015, не містять напису або штампу "Вечірня". У зв'язку з цим суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що платіжні доручення подано клієнтом до банку в операційний час.

Крім того, судами попередніх інстанцій правильно зазначено, що ні норми Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", ні норми Інструкції не забороняють виконання банком розрахункових документів клієнта в післяопераційний час. Норми законодавства, які визначають строки виконання розрахункових документів, викладені в контексті захисту прав клієнтів банку і покликані гарантувати виконання розрахункових документів не пізніше наступного операційного дня, однак не забороняють виконання розрахункових документів у післяопераційний час і не визначають відповідні дії банку як порушення.

Позивачем було належним чином виконано свій обов'язок за договором з оплати авансів та процентів за користування авансами та перераховано відповідачу кошти, а тому відповідно до статей 598, 599 ЦК України зобов'язання позивача перед відповідачем з оплати авансів та процентів за користування авансами згідно з договором припинено шляхом їх належного виконання.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.04.2018 у справі № 911/5242/15)

4.4. Зарахування зустрічних однорідних вимог

Зарахування зустрічних однорідних вимог є способом припинення повністю або частково одночасно двох зобов'язань, в одному з яких одна сторона є кредитором, а інша – боржником, а в другому – навпаки.

Товариство звернулося до господарського суду з позовом до банку про визнання припиненим зобов'язання за укладеним між позивачем та відповідачем кредитним договором.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилається на виконання ним зазначених зобов'язань перед відповідачем шляхом вчинення одностороннього правочину – зарахування зустрічних однорідних вимог в порядку статті 601 ЦК України.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 07.08.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 21.11.2017, позов задоволено повністю.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом. Тому, за загальними засадами цивільного законодавства і господарського судочинства, у разі невизнання кредитором права боржника на припинення зобов'язання за договором таке право підлягає захисту судом за позовом боржника шляхом його визнання на підставі пункту 1 частини другої статті 16 ЦК України.

Суд врахував, що зарахування зустрічних однорідних вимог є способом припинення повністю або частково одночасно двох зобов'язань, в одному з яких одна сторона є кредитором, а інша – боржником, а в другому – навпаки (боржник у першому зобов'язанні є кредитором у другому). При цьому вимоги, які можуть підлягати зарахуванню, мають відповідати таким умовам: 1) бути зустрічними; 2) бути однорідними; 3) строк виконання щодо таких вимог настав, не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги.

При цьому з огляду на положення частини другої статті 601 ЦК України зарахування зустрічних однорідних вимог за своєю правовою природою зазвичай є одностороннім правочином, який оформлюється заявою однієї зі сторін.

На момент вчинення правочину передбачені законом заборони щодо зарахування зустрічних однорідних вимог за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, не поширювалися на спірні правовідносини сторін, адже відповідача віднесено до категорії неплатоспроможних лише постановою Правління Національного банку України від 22.12.2015.

Статті 1058, 1066, 1068, 1071 ЦК України та Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492, які регулюють правовідносини за договорами банківського вкладу, не містять жодних вказівок про те, що зобов'язання за договорами є нерозривно пов'язаними з особою кредитора (власника рахунку, вкладника), що, в свою чергу, свідчить про допустимість відступлення права вимоги за згаданими договорами.

Зазначена Інструкція також не встановлює обмежень щодо права вкладника (клієнта) передати право вимоги за договором вкладу (депозиту) шляхом відступлення права вимоги на користь іншої особи, оскільки відступлення вимоги за цим видом договору відповідає його правовій природі. На такі рахунки кошти надходять для зберігання та використання банком лише від їх власника і після закінчення терміну їх зберігання повертаються власнику (кредитору банку) за вказівкою власника коштів або шляхом перерахування на його розрахунковий рахунок, або шляхом видачі готівкових коштів. Відступаючи право вимоги з повернення коштів, розміщених на вкладному

(депозитному) рахунку, власник, по суті, розпоряджається ними у спосіб, дозволений законом.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2018 у справі № 910/7228/17)

4.5. Припинення поруки відповідно до статті 559 ЦК України

Відповідно до частини четвертої статті 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі коли такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки, якщо інше не передбачено законом.

Аналіз статті 559 ЦК України дає підстави для висновку про те, що строк дії поруки (будь-який із зазначених у частині четвертій статті 559 ЦК України) не є строком захисту порушеного права, а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються. Це означає, що зі збігом цього строку (який є преклюзивним) жодних дій щодо реалізації свого права за договором поруки, у тому числі застосування судових заходів захисту свого права (шляхом пред'явлення позову), кредитор вчиняти не може.

З огляду на преклюзивний характер строку поруки й обумовлене цим припинення права кредитора на реалізацію названого виду забезпечення виконання зобов'язань застосоване в другому реченні частини четвертої статті 559 ЦК України словосполучення "пред'явлення вимоги до поручителя протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання як умови чинності поруки" слід розуміти як пред'явлення кредитором у встановленому законом порядку протягом зазначеного строку саме позовної, а не будь-якої іншої вимоги до поручителя.

Наведене положення при цьому не виключає можливості пред'явлення кредитором до поручителя іншої письмової вимоги про погашення заборгованості за боржника, однак і в такому разі кредитор може звернутися з такою вимогою до суду протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання.

Отже, з огляду на положення другого речення частини четвертої статті 559 ЦК України слід дійти висновку про те, що вимога до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором має бути пред'явлена в судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто протягом шести місяців з моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними

платежами) або з дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, передбаченого частиною другою статті 1050 ЦК України, або з дня настання строку виконання основного зобов'язання (у разі якщо кредит повинен бути погашений одноразовим платежем).

Суди враховували, що порука не припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців з дня настання строку виконання основного зобов'язання пред'явить вимогу до поручителя.

Приватне підприємство подало позовну заяву про визнання припиненою поруки за договором поруки, укладеним між приватним підприємством та банком, за яким позивач поручився перед відповідачем за виконання фізичною особою зобов'язань за кредитним договором. Позовні вимоги позивач обґрунтував тим, що порука позивача за договором поруки перед відповідачем є припиненою у зв'язку з тим, що відповідачем протягом шести місяців від дня настання строку виконання боржником основного зобов'язання за кредитним договором не пред'явлено вимоги до позивача як поручителя.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 13.03.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 10.07.2017, у задоволенні позову було відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Пред'явивши боржнику 19.12.2014 вимогу про дострокове повернення кредиту та сплату відсотків за користування ним, відповідач згідно з частиною другою статті 1050 ЦК України змінив строк виконання основного зобов'язання.

Як встановлено судами першої та апеляційної інстанцій, позов до поручителя та позичальника відповідач заявив у лютому 2015 року.

Тому, враховуючи умови договору поруки, приписи частини четвертої статті 559, частини другої статті 1050 ЦК України, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку про те, що відповідачем було в установленому порядку заявлено вимогу про солідарне стягнення з боржника та поручителя заборгованості за основним зобов'язанням.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.04.2018 у справі № 910/23087/16)

При цьому суди відмовляли у задоволенні позову повністю, якщо протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання за кредитним договором позивачем не було пред'явлено вимоги до відповідача (поручителя), оскільки із впливом шестимісячного строку пред'явлення вимоги відбувалося припинення поруки.

Банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до товариства про

стягнення 195 707,19 грн заборгованості за договором про невідновлювальну кредитну лінію. Позовні вимоги обґрунтовані невиконанням позичальником умов кредитного договору, забезпеченого порукою на підставі укладеного між позивачем та відповідачем договору поруки.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 31.05.2017 у справі № 910/2774/17, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 10.10.2017, у задоволенні позову відмовлено повністю з огляду на припинення поруки у зв'язку із спливом шестимісячного строку пред'явлення вимоги.

Залишаючи без змін постанову апеляційного господарського суду у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зазначила, що позивачем не було пред'явлено вимоги до відповідача (поручителя) протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання за кредитним договором відповідно до положень частини четвертої статті 559 ЦК України та пункту 5.1 договору поруки.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.03.2018 у справі № 910/2774/17)

Результати проведеного аналізу судової практики засвідчили, що інколи виникали проблеми щодо визначення строків припинення поруки.

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про визнання припиненою поруки за договором поруки.

Справа розглядалася судами неодноразово.

22.12.2015 Вищий господарський суд України вирішив касаційну скаргу відповідача задовольнити частково, постанову Київського апеляційного господарського суду від 06.10.2015 та рішення Господарського суду міста Києва від 07.04.2015 скасувати, справу передати на новий розгляд до Господарського суду міста Києва.

02.11.2016 Господарський суд міста Києва прийняв рішення, залишене без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 24.07.2017, яким позов задовольнив повністю, визнав припиненою поруку за договором поруки з наступними змінами, внесеними додатковим договором про внесення змін.

Судові рішення мотивовані тим, що письмова вимога від 19.11.2014 про дострокове виконання порушених зобов'язань за кредитним договором та договором поруки, а також позов до позивача пред'явлено після спливу шестимісячного строку, передбаченого частиною четвертою статті 559 ЦК України. Отже, відповідач не скористався правом, наданим статтями 554 та 559 ЦК України, та не пред'явив своєчасно вимоги (позову) про погашення заборгованості за кредитним договором та договором поруки. Суди встановили, що прострочення позичальника (третьої особи-1) за черговим платежем сталося з 01.04.2014, тобто з цієї дати виникло право вимагати дострокового виконання порушених зобов'язань за кредитним договором та договором поруки, тоді як з претензією про неналежне виконання умов договору

банк (відповідач) звернувся до поручителя (позивача) 19.11.2014, а з позовною заявою – наприкінці грудня 2014 року, тобто з порушенням шестимісячного строку.

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду частково змінив зазначене рішення, виклавши його резолютивну частину в іншій редакції. Так, визнавши поруку за договором припиненою в частині забезпечення зобов'язань за платежем, який підлягав сплаті саме до 31.03.2014, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Судами зроблено посилання, однак не враховано правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду України від 29.06.2016 у справі № 6-272цс16, згідно з якою якщо умовами договору кредиту передбачено окремі самостійні зобов'язання боржника про повернення боргу щомісяця частинами та встановлено самостійну відповідальність боржника за невиконання цього обов'язку, то у разі неналежного виконання позичальником цих зобов'язань позовна давність за вимогами кредитора до нього про повернення заборгованих коштів повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу. Зважаючи на те, що відповідно до статті 554 ЦК України поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, зазначені правила (з урахуванням положень частини четвертої статті 559 ЦК України) повинні застосовуватися і до поручителя.

З огляду на викладені обставини саме з 01.04.2014 розпочав свій перебіг встановлений частиною четвертою статті 559 ЦК України строк для звернення кредитора до поручителя з відповідною вимогою про сплату ним боргу боржника (третьої особи-1) у сумі 957 831,47 доларів США, яка підлягала сплаті до 31.03.2014, оскільки позовна вимога про повернення зазначеної суми боргу пред'явлена до поручителя після спливу строку, встановленого частиною четвертою статті 559 ЦК України.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 910/1408/15-г)

Аналогічну правову позицію викладено в постанові Верховного Суду України від 17.09.2014 у справі № 6-53цс14.

Суди враховували, що початок перебігу шестимісячного строку для пред'явлення кредитором вимоги до поручителя пов'язаний саме з днем настання строку виконання основного, а не забезпечувального зобов'язання.

Так, приватне підприємство звернулося до Господарського суду Чернівецької області з позовом до банку про визнання припиненою поруки за договором поруки. Позовну заяву обґрунтовано тим, що з огляду на прострочення позичальником – товариством виконання зобов'язань за кредитними угодами банк мав звернутися з позовними вимогами про стягнення заборгованості до приватного підприємства як поручителя протягом шести місяців з моменту зміни кредитором строку виконання основного зобов'язання, тобто до 15.07.2016, тоді як з відповідними вимогами він звернувся

поза межами такого строку (перший позов до суду про стягнення солідарної заборгованості подано 19.07.2016).

Рішенням Господарського суду Чернівецької області від 25.05.2017, залишеним без змін постановою Львівського апеляційного господарського суду від 03.10.2017, позов задоволено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Договором поруки не визначено строку, після закінчення якого порука припиняється, оскільки встановлено, що такий договір діє до повного виконання основного зобов'язання. Однак, одночасно направивши позичальнику та поручителю вимогу про повне дострокове погашення заборгованості за кредитом, сплату відсотків за користування ним та пені, банк на підставі частини другої статті 1050 ЦК України змінив строк виконання основного зобов'язання і був зобов'язаний пред'явити позов до поручителя протягом шести місяців від дати порушення позичальником встановленого банком строку для дострокового повернення кредиту.

Суди зазначили, що початок перебігу шестимісячного строку для пред'явлення кредитором вимоги до поручителя пов'язаний саме з днем настання строку виконання основного, а не забезпечувального зобов'язання.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.03.2018 у справі № 926/2153/16)

Аналогічну правову позицію викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 23.01.2018 у справі № 926/2154/16.

4.6. Припинення договору застави у зв'язку з виконанням зобов'язання

Згідно з частиною першою статті 593 ЦК України право застави припиняється у разі припинення зобов'язання, забезпеченого заставою.

Суди враховували, що підставою припинення зобов'язання за кредитним договором є не дата, зазначена в договорі як кінцевий строк сплати коштів, а наприклад, постанова, винесена відділом державної виконавчої служби про закінчення виконавчого провадження з виконання наказу у зв'язку з погашенням боргу.

Товариство звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до банку про визнання застави за договором застави такою, що припинена у зв'язку з повним виконанням зобов'язання за кредитним договором та зобов'язання відповідача зняти обтяження з майна, переданого в заставу за договором застави як забезпечення виконання умов кредитного договору.

Позовна заява мотивована тим, що товариство виконано рішення Господарського суду Хмельницької області від 06.08.2014 у справі № 924/734/14 та повністю погасило заборгованість за кредитним договором, а отже, банк безпідставно нарахував

позивачу відсотки, комісію та штрафні санкції за період виконання вказаного рішення суду та безпідставно відмовляється зняти обтяження із заставного майна.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 27.09.2017, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 20.11.2017, позовні вимоги товариства задоволено. Визнано заставу за договором застави такою, що припинена. Зобов'язано банк зняти обтяження з майна (легковий автомобіль), переданого в заставу за договором застави як забезпечення виконання умов кредитного договору.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на те, що припиненням зобов'язання товариства перед банком за кредитним договором, є винесення 20.10.2015 постанови про закінчення виконавчого провадження з виконання наказу у зв'язку з погашенням боргу. Такі обставини є підставою для припинення права застави.

Ураховуючи вимоги статті 599 ЦК України та належне виконання товариством рішення Господарського суду Хмельницької області від 06.08.2014 у справі № 924/734/14, доцільно дійти висновку, що зобов'язання за кредитним договором припинилося у зв'язку з його виконанням.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17.01.2018 у справі № 910/27064/15)

4.7. Припинення договору застави у зв'язку ліквідацією боржника за кредитним договором

Сам факт ліквідації боржника за кредитним договором із внесенням запису до відповідного реєстру про припинення юридичної особи за наявності заборгованості боржника за цим договором, яка не була погашена у процедурі ліквідації, не є підставою для припинення договору застави.

Позивач звернувся до господарського суду з позовом до відповідача (банк) про визнання припиненим укладеного між позивачем та відповідачем договору іпотеки. Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилався на обставини припинення забезпеченого іпотечним договором кредитного зобов'язання внаслідок ліквідації позичальника.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 24.07.2017 позов задоволено, іпотечний договір визнано припиненим.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 02.10.2017 рішення суду першої інстанції скасовано, у позові відмовлено. Постанова мотивована тим, що ліквідація боржника за основним зобов'язанням не призводить до припинення зобов'язання іпотекодавця з виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання, якщо

іпотекодавцем було реалізовано своє право на звернення стягнення на іпотечне майно.

Касаційний господарський суд у складі Верховний Суд підтримав позицію апеляційного суду про відмову в задоволенні позову щодо визнання припиненим укладеного між позивачем та відповідачем договору іпотеки з огляду на таке.

Сам факт ліквідації боржника за кредитним договором із внесенням запису до відповідного реєстру про припинення юридичної особи за наявності заборгованості боржника за цим договором, яка не була погашена у процедурі ліквідації, не є підставою для припинення договору застави (іпотеки), укладеного для забезпечення виконання кредитного договору боржником, якщо до цього застагодержателем (іпотекодержателем) було реалізовано його право на звернення стягнення на передане в заставу (іпотеку) майно відповідно до положень статті 590 ЦК України, статті 33 Закону України "Про іпотеку".

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13.03.2018 у справі № 910/8698/17)

Аналогічну правову позицію викладено в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 у справі № 910/9943/17, від 24.05.2018 у справі № 922/2391/16 та у постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 2011/16284/12, від 23.05.2018 у справі № 756/15191/14-ц, від 20.06.2018 у справі №381/3209/16-ц, від 19.09.2018 у справі № 520/7795/16-ц, від 14.11.2018 у справі № 464/4703/14-ц.

4.8. Припинення поруки (згода на зміну умов основного зобов'язання)

Згідно з частиною першою статті 553, частиною першою статті 554 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Отже, порука є спеціальним додатковим заходом майнового характеру, спрямованим на забезпечення виконання основного зобов'язання.

Підставою для поруки є договір, що встановлює зобов'язальні правовідносини між особою, яка забезпечує виконання зобов'язання боржника, та кредитором боржника. Обсяг зобов'язань поручителя визначається як умовами договору поруки, так і умовами основного договору, яким визначено обсяг зобов'язань боржника, забезпечення виконання яких здійснює поручитель (частини перша та друга статті 553 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 559 ЦК України порука припиняється, зокрема, у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Зі змісту зазначеної норми випливає, що припинення поруки спричинюють такі зміни умов основного зобов'язання, які призвели або можуть призвести до збільшення обсягу відповідальності поручителя. Таке збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає у разі підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими коштами; установа (збільшення розміру) неустойки тощо.

Водночас порука не припиняється, якщо поручитель надав свою згоду на зміну умов основного зобов'язання. Згода поручителя надається в порядку та у спосіб, який передбачений договором поруки.

Рішенням Господарського суду Кіровоградської області від 18.01.2017, залишеним без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 05.09.2017, первісний позов задоволено. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Щодо зустрічних позовних вимог, то суди правомірно відмовили у задоволенні позову в цій частині з огляду на таке..

Згідно з частиною першою статті 559 ЦК України порука припиняється, зокрема, у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Водночас порука не припиняється, якщо поручитель надав свою згоду на зміну умов основного зобов'язання. Згода поручителя надається в порядку та у спосіб, який передбачений договором поруки.

Господарські суди, встановивши, що ні стаття 559 ЦК України, ні будь-які інші норми чинного законодавства України не встановлюють вимог щодо того, у якій формі має надаватись згода поручителя на внесення змін до кредитної угоди (генеральної угоди); зміни до основного зобов'язання вносилися за попередньою згодою поручителя, про що свідчить, зокрема, договір поруки та укладений договір про внесення змін договору поруки, дійшли правильного висновку про відсутність підстав для припинення поруки згідно з частиною першою статті 559 ЦК України.

Статтею 215 ЦК України передбачено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою, третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Відповідно до частини першої статті 230 ЦК України якщо одна із сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення

(частина перша статті 229 цього Кодексу), такий правочин визнається судом недійсним.

Обман відбувається, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

За змістом зазначеної норми закону правочин може бути визнаний таким, що вчинений під впливом обману, у випадку навмисного цілеспрямованого введення іншої сторони в оману стосовно фактів, які впливають на укладення правочину. Ознакою обману є умисел. Установлення у недобросовісної сторони умислу ввести в оману другу сторону, щоб спонукати її до укладення правочину, є обов'язковою умовою кваліфікації недійсності правочину за статтею 230 ЦК України.

Наявність умислу в діях особи, істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману, і сам факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення.

Оскільки відповідачем згідно з вимогами статей 33, 34 ГПК України не було доведено, що він був уведений в оману щодо всіх змін, що вносилися до генеральної угоди, суди обґрунтовано відмовили у визнанні договору поруки недійсним згідно з частиною першою статті 203 ЦК України.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.03.2018 у справі № 912/1462/16)

4.9. Визначення грошового зобов'язання в іноземній валюті

Згідно зі статтею 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до закону. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону (частина друга статті 198 ГК України).

Вирішуючи спір про стягнення боргу за кредитним договором в іноземній валюті, суд повинен установити наявність у банку ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями, а встановивши вказані обставини, – стягнути грошову суму в іноземній валюті.

Банк звернувся до суду з позовом (з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог) про стягнення з товариства заборгованості за кредитними договорами, укладеними в рамках генеральної кредитної угоди. Товариство звернулося із зустрічною позовною заявою, в якій просило визнати припиненою поруку за договором та визнати недійсним договір поруки, а також відмовити банку в задоволенні позову.

Рішенням Господарського суду Кіровоградської області від 18.01.2017, залишеним без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 05.09.2017, первісний позов задоволено. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Залишаючи без змін судові рішення у цій справі, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду звернула увагу на таке.

Як вбачається із матеріалів справи і встановлено судами, операції банку в іноземній валюті здійснюються на підставі виданих Національним банком України генеральних ліцензії на здійснення валютних операцій № 2 від 05.10.2011 та № 2-2 від 30.09.2016, а тому позивачем правомірно заявлено до стягнення суму боргу в іноземній валюті, в якій надавався кредит банком, – доларах США.

Ставка LIBOR (LIBOR rates) – це параметр, що характеризує середньозважену процентну ставку міжбанківських кредитів, що видаються банками – учасниками лондонського міжбанківського ринку.

Ставка LIBOR розраховується Британською банківською асоціацією і є найбільш поширеним показником короткострокових процентних ставок у всьому світі.

Динаміка і конкретне значення ставки LIBOR публікуються.

Позивач належним чином довів, а позичальник не спростував правомірність застосування ставки LIBOR, яка використана позивачем при розрахунку заборгованості.

Господарські суди, встановивши порушення товариством своїх зобов'язань за кредитними договорами, обґрунтовано задовольнили позовні вимоги банку.

(Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.03.2018 у справі № 912/1462/16)

Крім того, про обов'язок суду встановлювати наявність у банку ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями йшлося в постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30.01.2018 у справі № 298/825/15-ц, від 25.01.2018 у справі № 475/704/15-ц, від 01.02.2018 у справі № 727/11001/14-ц, від 14.03.2018 у справі № 643/12824/15-ц, від 14.03.2018 у справі № 473/1274/16-ц, від 15.03.2018 у справі № 691/709/15-ц, від 28.03.2018 у справі № 521/1573/14-ц, від 11.04.2018 у справі № 643/3630/15-ц, від 04.04.2018 у справі № 127/28572/15-ц, від 18.04.2018 у справі № 541/2257/15-ц.

Розділ V. Правові позиції Великої Палати Верховного Суду

5.1. Підвідомчість спору за позовом до фізичної особи як поручителя за договором поруки

15.12.2017 набрав чинності Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів", яким чинні ГПК України та Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) викладено у новій редакції.

Відповідно до частини першої статті 19 ЦПК України у редакції названого Закону суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів, визначено статтею 20 ГПК України (тут і далі у редакції зазначеного Закону).

Так, за змістом пункту 1 частини першої цієї статті господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема: справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці.

Проте на практиці виявилися певні складнощі у практичній реалізації суддями такого нововведення ГПК України.

Так, у справі № 910/1733/18 банк звернувся до господарського суду з позовом про стягнення з фізичної особи заборгованості за прострочення сплати процентів за кредитним договором. Позовні вимоги мотивовано невиконанням відповідачем зобов'язань за договором поруки, укладеним для забезпечення виконання зобов'язань позичальника за кредитним договором.

Ухвалою Господарського суду міста Києва від 21.02.2018, залишеною без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 26.04.2018, банку відмовлено у відкритті провадження за позовом відповідно до пункту 1 частини першої статті 175 ГПК України з тих підстав, що за змістом пункту 1 частини першої статті 20 ГПК України справа не підлягає розгляду за правилами господарського судочинства, а прийняття до розгляду господарським судом позову до фізичної особи неминує порушити права та законні інтереси цієї особи.

Суд апеляційної інстанції, залишаючи без змін ухвалу суду першої інстанції, зазначив, що за змістом частини другої статті 4 та пункту 1 частини першої статті 20 ГПК України виключається можливість розгляду господарським судом справ за позовними заявами, пред'явленими до фізичної особи, що не є суб'єктом підприємницької

діяльності. При цьому суд відхилив посилання позивача на практику Верховного Суду (постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2018 у справі № 14-40цс18), зауваживши, що висновок у наведеній справі наданий щодо іншого суб'єктного складу сторін та стосується необхідності розгляду в одному провадженні об'єднаних позовних вимог щодо забезпечувального зобов'язання з вимогами про виконання кредитного договору.

02.10.2018 Велика Палата Верховного Суду постанову Київського апеляційного господарського суду від 26.04.2018 та ухвалу Господарського суду міста Києва від 21.02.2018 у справі № 910/1733/18 скасувала, а справу направила до Господарського суду міста Києва для вирішення питання щодо відкриття провадження у справі з огляду на таке.

З аналізу пункту 1 частини першої статті 20 ГПК України вбачається, що законодавець відніс до юрисдикції господарських судів такі справи: 1) у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем; 2) у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці.

За змістом частини першої статті 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися, зокрема, порукою.

Відповідно до положень статей 553, 554, 626 ЦК України за договором поруки, який є двостороннім правочином, що укладається з метою врегулювання відносин між кредитором та поручителем; поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Тобто договір поруки укладається кредитором і поручителем для забезпечення виконання боржником основного зобов'язання.

З аналізу змісту та підстав поданого позову випливає, що, банк як кредитор подав до господарського суду позов до фізичної особи як поручителя за договором поруки, укладеним на забезпечення зобов'язання за кредитним договором, сторонами якого є юридичні особи. Тобто між позивачем та відповідачем наявний спір щодо правочину, укладеного для виконання зобов'язання за кредитним договором, сторонами якого є юридичні особи, що відповідає ознакам спору, який підлягає розгляду в порядку господарського судочинства згідно з наведеними приписами ГПК України.

Відповідно до положень частини другої статті 4 ГПК України право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського

суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування.

Зазначаючи, що прийняття до розгляду господарським судом позову до фізичної особи неминуче порушить права та законні інтереси цієї особи, суди попередніх інстанцій залишили поза увагою те, що за статтею 45 ГПК України сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути особи, названі в статті 4 цього Кодексу, тобто фізичні особи, які не є підприємцями, а випадки, коли спори, стороною яких є фізична особа, що не є підприємцем, чітко визначені положеннями статті 20 ГПК України (як приклад, пункти 5, 10, 14 статті 20 ГПК України).

Отже, враховуючи викладене, з дати набрання чинності ГПК України в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" до юрисдикції господарських судів належать спори щодо розгляду спорів стосовно правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами цього основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці. У цьому випадку суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, не має значення для визначення юрисдикції господарського суду щодо розгляду відповідної справи.

Положення пункту 1 частини першої статі 20 ГПК України не пов'язують також належність до господарської юрисдикції справ у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами цього основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці, з об'єднанням таких позовних вимог із вимогами до особи – боржника за основним зобов'язанням.

Отже, Велика Палата Верховного Суду визнала висновки судів попередніх інстанцій про відмову у відкритті провадження у справі на підставі пункту 1 частини першої статті 175 ГПК України таким, що не відповідають наведеним вище нормам процесуального права.

5.2. Питання співвідношення понять фізичної особи і фізичної особи – підприємця та їх правового статусу

У статті 25 ЦК України передбачено, що здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. За правилами частин другої та четвертої цієї статті цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження та припиняється у момент її смерті.

Статтею 26 ЦК України визначено, що всі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Фізична особа здатна мати усі майнові права, що встановлені цим Кодексом, іншим законом. Фізична особа здатна мати інші цивільні

права, що не встановлені Конституцією України, цим Кодексом, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Фізична особа здатна мати обов'язки як учасник цивільних відносин.

З наведених норм законодавства вбачається, що кожна фізична особа має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42 Конституції України). Це право закріплено й у статті 50 ЦК України, відповідно до якої право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Тобто фізична особа, яка бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – підприємця. При цьому правовий статус «фізична особа - підприємець» сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право - і дієздатністю, та не обмежує їх.

Так, у справі № 910/16713/15 банк звернувся до Господарського суду міста Києва з позовом до фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за кредитним договором.

Господарський суд міста Києва рішенням від 31.08.2015 позов задовольнив повністю.

Ухвалою від 23.03.2017 Господарський суд міста Києва замінив стягувача у цій справі – банк на товариство.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 26.10.2017 рішення Господарського суду міста Києва від 31.08.2015 змінив і виклав його резолютивну частину в новій редакції, якою позов задовольнив частково. Стягнув з ФОП на користь товариства суму заборгованості за кредитом, заборгованості за процентами, пені за несвоєчасне повернення кредиту, пені за несвоєчасне повернення процентів і витрат зі сплати судового збору за подання позовної заяви. В іншій частині у задоволенні позову відмовив.

Обґрунтовуючи постанову, суд апеляційної інстанції зазначив, що оскільки відповідач є фізичною особою – підприємцем, то нарахування йому пені у період з 31 жовтня по 30 грудня 2014 року (дата перереєстрації цього суб'єкта господарювання у місті Києві) є безпідставним з огляду на положення статті 2 Закону України від 02.09.2014 № 1669-VII "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції" щодо мораторію на нарахування пені та штрафів на основну суму заборгованості за кредитними зобов'язаннями фізичних осіб – підприємців, що провадять (провадили) свою господарську діяльність на території населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція.

За твердженням суду апеляційної інстанції, доводи відповідача про відсутність підстав для нарахування йому пені за весь період прострочення зобов'язання з

14.04.2014 як фізичній особі – переселенцеві із зони проведення антитерористичної операції є необґрунтованими, оскільки спір у цій справі виник між позивачем і ним саме як фізичною особою – підприємцем.

06.06.2018 Велика Палата Верховного Суду скасувала постанову Київського апеляційного господарського суду від 26.10.2017 та рішення Господарського суду міста Києва від 31.08.2015, провадження у справі № 910/16713/15 закрила з огляду на таке.

Відповідно до частини першої статті 24 ЦК України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою.

У статті 25 ЦК України передбачено, що здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. За правилами частин другої та четвертої цієї статті цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження та припиняється у момент її смерті.

Статтею 26 ЦК України визначено, що всі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Фізична особа здатна мати усі майнові права, що встановлені цим Кодексом, іншим законом. Фізична особа здатна мати інші цивільні права, що не встановлені Конституцією України, цим Кодексом, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Фізична особа здатна мати обов'язки як учасник цивільних відносин.

З наведених норм законодавства вбачається, що кожна фізична особа має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42 Конституції України). Це право закріплено й у статті 50 ЦК України, відповідно до якої право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Тобто фізична особа, яка бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – підприємця. При цьому правовий статус "фізична особа – підприємець" сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право- і дієздатністю, та не обмежує їх.

Водночас за вимогами пункту 6.7 частини № 2 кредитного договору позичальник перед укладенням цього договору в письмовій формі повідомлений про всі умови споживчого кредитування в банку та орієнтовну сукупну вартість кредиту відповідно до статті 11 Закону України "Про захист прав споживачів" і Правил надання банками інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою Правління Національного банку України від 10.05.2007 № 168 (у редакціях, чинних на моменту укладення Кредитного договору), що підтверджується повідомленням про умови кредитування, які є невід'ємною частиною цього договору, та не має зауважень, претензій щодо наданої інформації.

Надана позичальнику інформація є повною, необхідною, доступною, достовірною та своєчасною.

Закон України "Про захист прав споживачів" регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (преамбула цього Закону).

Згідно з пунктами 22, 23 частини першої статті 1 зазначеного Закону (в редакції, чинній на час укладення кредитного договору) споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника; а споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. Договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитором та споживачем, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками (стаття 11 Закону України «Про захист прав споживачів» у зазначеній редакції).

Отже, аналіз наведених положень кредитного договору та норм законодавства, чинних на момент його укладення, дає підстави для висновку, що кредитний договір був укладений з фізичною особою як зі споживачем у розумінні Закону України "Про захист прав споживачів", тобто як із фізичною особою, яка отримала відповідний кредит для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з його підприємницькою діяльністю.

Крім того, сторони кредитного договору не зазначали про його господарський характер, відповідно до якого він повинен укладатися з дотриманням вимог ГК України щодо господарських договорів. За змістом кредитного договору серед документів позичальника, наданих ним для його укладання, відсутні, зокрема, копії свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та/або виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Доказів використання відповідачем кредитних коштів, отриманих від кредитора на виконання кредитного договору для здійснення ним підприємницької діяльності як фізичною особою – підприємцем, матеріали справи не містять.

Таким чином, оскільки предметом позову в цій справі є стягнення заборгованості за кредитним договором з позичальника – фізичної особи, такий приватноправовий спір за суб'єктивним складом сторін підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства.

Отже, зважаючи на характер правовідносин та суб'єктний склад учасників у цій справі, Велика Палата Верховного Суду вказала, що суди першої та апеляційної інстанцій дійшли помилкових висновків про необхідність розгляду цієї справи в порядку господарського судочинства.

5.3. Визначення початкової ціни продажу предмета іпотеки в рішенні суду

У разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, установлених статтею 12 Закону України "Про іпотеку".

Стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

Статтею 38 Закону України "Про іпотеку" передбачено право іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки.

Положеннями частини першої статті 39 названого Закону визначено, що в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначаються: загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки; опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя; заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні; спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої статтею 38 цього Закону; пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки; початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Так, у справі № 235/3619/15-ц банк звернувся до суду з позовом до фізичної особи про звернення стягнення на предмет іпотеки.

Заочним рішенням Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 16.10.2015, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 27.04.2016 позов банку задоволено: звернуто стягнення на нерухоме майно шляхом продажу нерухомого майна банком від свого імені будь-якій особі – покупцеві на підставі договору купівлі-продажу в порядку, визначеному статтею 38 Закону України "Про іпотеку", за ціною, встановленою за згодою сторін або на підставі оцінки суб'єкта оціночної діяльності на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна.

Постановою від 21.03.2018 Велика Палата Верховного Суду залишила без змін судові рішення з огляду на таке.

У справі, яка розглядається, суд першої інстанції, з висновками якого погодився й суд апеляційної інстанції, встановивши наявність заборгованості за кредитним

договором, порушення обов'язків іпотекодавцем, прийняв рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом продажу зазначеного нерухомого майна банку від свого імені будь-якій особі – покупцеві на підставі договору купівлі-продажу в порядку, визначеному статтею 38 Закону України "Про іпотеку" за ціною, встановленою за згодою сторін або на підставі оцінки суб'єкта оціночної діяльності на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна.

При цьому суд не зазначив початкової ціни предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначеної відповідно до частини шостої статті 38 Закону України "Про іпотеку".

Зі змісту поняття «ціна» як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо, а також з аналізу норм статей 38, 39 Закону України "Про іпотеку" можна зробити висновок, що у розумінні норми статті 39 названого Закону початкова ціна предмета іпотеки у грошовому вираженні визначається за процедурою, передбаченою частиною шостою статті 38 цього Закону.

Водночас відповідно до статей 19, 57 Закону України "Про виконавче провадження" сторони виконавчого провадження під час здійснення виконавчого провадження не позбавлені можливості заявляти клопотання про визначення вартості майна, тобто визначення іншої ціни предмета іпотеки, ніж буде зазначена в резолютивній частині рішення суду, якщо, наприклад, така вартість майна змінилася.

З огляду на наведене Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що у спорах цієї категорії лише незазначення у резолютивній частині рішення суду початкової ціни предмета іпотеки в грошовому вираженні не має вирішального значення та не тягне за собою безумовного скасування судових рішень.

5.4. Звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності

Статтею 204 ЦК України закріплено презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права й обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема на підставі рішення суду, яке набрало законної сили.

Таким чином, у разі неспростування презумпції правомірності договору всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню.

Щодо можливості звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності на нього за іпотекодержателем Велика Палата Верховного Суду зазначає таке.

У статті 12 Закону України "Про іпотеку" визначено, що в разі порушення іпотекодавцем обов'язків, установлених іпотечним договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а в разі його

невиконання – звернути стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом.

Статтею 33 цього Закону встановлено, що в разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, установлених статтею 12 цього Закону.

Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

Тобто законом передбачено чітко визначені способи звернення стягнення на предмет іпотеки в разі невиконання чи неналежного виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання.

Відповідно до статті 36 Закону України "Про іпотеку" сторони іпотечного договору можуть вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем та іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, що підлягає нотаріальному посвідченню, який може бути укладений одночасно з іпотечним договором або в будь-який час до набрання законної сили рішенням суду про звернення стягнення на предмет іпотеки.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, визначає можливий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього Закону. Визначений договором спосіб задоволення вимог іпотекодержателя не перешкоджає іпотекодержателю застосувати інші встановлені цим Законом способи звернення стягнення на предмет іпотеки.

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками, може передбачати:

- передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання в порядку, встановленому статтею 37 Закону України "Про іпотеку";
- право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу в порядку, встановленому статтею 38 цього Закону.

Отже, сторони в договорі чи відповідному застереженні можуть передбачити як передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в позасудовому

порядку, так і надання іпотекодержателю права від свого імені продати предмет іпотеки як за рішенням суду, так і на підставі відповідного застереження в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя чи застереження в іпотечному договорі на підставі договору купівлі-продажу.

При цьому необхідно враховувати, що стаття 37 Закону України "Про іпотеку" не передбачає виникнення права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем на підставі рішення суду.

Так, Велика Палата Верховного Суду ухвалила постанову від 21.03.2018 у справі № 760/14438/15-ц, у якій дійшла висновку, що передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відповідно до статей 36, 37 Закону України "Про іпотеку" є способом позасудового врегулювання, який здійснюється за згодою сторін без звернення до суду.

Застереження в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя шляхом визнання права власності на предмет іпотеки – це виключно позасудовий спосіб урегулювання спору, який сторони встановлюють самостійно у договорі.

У іншій справі № 916/5073/15 Велика Палата Верховного Суду дійшла аналогічного висновку (постанова від 23.05.2018).

Отже, передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відповідно до статей 36, 37 Закону України "Про іпотеку" є способом позасудового врегулювання, який здійснюється за згодою сторін без звернення до суду.

5.5. Стягнення збитків за кредитним договором (курсова різниця)

Визначення поняття зобов'язання надано в частині першій статті 509 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання – це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (стаття 611 ЦК України).

Так, у справі № 750/8676/15-ц банк в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб звернувся до суду із позовом до фізичних осіб про стягнення збитків за кредитним договором.

Рішенням Деснянського районного суду м. Чернігова від 12.04.2016 у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що підстави для стягнення курсової різниці заборгованості відсутні, оскільки збитки позивача за кредитним договором на загальну суму 481 338,16 грн не відображені у його балансі, а погашення

заборгованості відбулося у національній валюті за офіційним курсом Національного банку України (далі – НБУ) на момент ухвалення судового рішення про стягнення заборгованості за договором.

Ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 25.07.2016 рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 12.04.2016 залишено без змін.

Постановою від 30.05.2018 Велика Палата Верховного Суду залишила без змін судові рішення з огляду на таке.

Ураховуючи загальнообов'язковість та остаточність судового рішення, судам необхідно чітко визначити, чи вважається виконання зобов'язання проведеним належним чином у випадку, коли боржник (позичальник) сплатив кредитор (банку) заборгованість за кредитним договором, зобов'язання за яким виражені в іноземній валюті, у розмірі, який був визначений остаточним судовим рішенням у національній валюті, через певний проміжок часу після набрання законної сили судовим рішенням, та чи кредитор, отримавши від позичальника повну суму, визначену в цьому рішенні, не позбавлений права на пред'явлення до позичальника (боржника) вимог в зв'язку із несвоєчасною сплатою коштів згідно із судовим рішенням (несвоєчасне виконання зобов'язання).

За результатами вирішення першого аспекту необхідно визначити, чи є суми, нараховані банком, виходячи із курсової різниці між валютою кредитування та валютою погашення заборгованості (внаслідок знецінення національної валюти), за період невиконання судового рішення про стягнення в національній валюті з позичальника на користь кредитора заборгованості збитками, завданими кредитором у зв'язку із несвоєчасним виконанням боржником свого грошового зобов'язання, вираженого в іноземній валюті (враховуючи те, що спір з приводу основного зобов'язання вже був вирішений судом по суті), та чи банк, конвертувавши отримані від боржника гривневі платежі в іноземну валюту і зарахувавши їх у рахунок часткового погашення зобов'язань з повернення кредиту і процентів за його користування, має право на пред'явлення вимоги про стягнення залишкової частини кредиту і процентів, виражених в іноземній валюті (основного зобов'язання).

Відповідно до статті 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня. Гривня є законним платіжним засобом на території України. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом (частини перша, друга статті 192 ЦК України).

Такі випадки передбачені статтею 193, частиною четвертою статті 524 ЦК України, Законом України від 16.04.1991 "Про зовнішньоекономічну діяльність", Декретом Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", Законом України від 23.09.1994 № 185/94-ВР "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті".

Згідно зі статтею 524 ЦК України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України – гривні. Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях (частина перша статті 533 ЦК України).

Отже, гривня як національна валюта вважається єдиним законним платіжним засобом на території України.

Водночас частина друга статті 533 ЦК України допускає, що сторони можуть визначити в грошовому зобов'язанні грошовий еквівалент в іноземній валюті.

У такому разі сума, що підлягає сплаті за зобов'язанням, визначається в гривнях за офіційним курсом НБУ, встановленим для відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не передбачений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Відповідно до Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 10.08.2000 № 193, та Порядку відображення в обліку операцій в іноземній валюті, затвердженого наказом Державного казначейства України від 24.07.2001 № 126, іноземна валюта – валюта інша, ніж валюта звітності.

Курсова різниця – різниця, яка є наслідком відображення однакової кількості одиниць іноземної валюти в національну валюту України при різних валютних курсах. Курсові різниці визначаються за монетарними статтями балансу.

Монетарні статті – це статті балансу, що відображають грошові кошти в касі, на рахунках в установах банків, а також такі активи і зобов'язання, що будуть отримані чи сплачені у фіксованій чи визначеній сумі грошей або їх еквівалентів.

До монетарних статей відносяться грошові кошти в іноземній валюті, що знаходяться в касі чи на банківському рахунку підприємства; дебіторська заборгованість за відправлені нерезиденту товари, щодо якої очікується дохід в іноземній валюті; кредиторська заборгованість, що виникла внаслідок отримання підприємством товарів у нерезидента на умовах наступної оплати та для погашення якої, як очікується, підприємство сплатить певну суму грошових коштів в іноземній валюті.

За змістом поняття "курсова різниця" можна виділити чотири періоди, за які здійснюється перерахунок заборгованості в іноземній валюті для визначення курсових різниць. Це періоди між:

- датою відображення операції в бухгалтерському обліку і датою фактичного здійснення розрахунків;
- датою відображення операції в бухгалтерському обліку і датою складання бухгалтерської звітності за звітний період;
- датою складання бухгалтерської звітності за попередній звітний період і датою фактичного здійснення розрахунку;

- датою складання бухгалтерської звітності за попередній звітний період і датою складання бухгалтерського звіту за звітний період.

Курсові різниці розраховуються за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Наведене дає право зробити висновок, що курсові різниці застосовуються у фінансовій звітності підприємств при веденні бухгалтерського обліку.

Відповідно до частини першої статті 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Згідно зі статтею 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

У пункті 8 частини другої статті 16 ЦК України зазначено, що способом захисту цивільних прав та інтересів може бути відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Заявляючи вимоги про стягнення курсової різниці, позивач просив стягнути її на підставі статті 22 ЦК України.

Частиною першою статті 22 ЦК України передбачено, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Відповідно до частини другої статті 22 ЦК України збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Відшкодування збитків є однією із форм або заходів цивільно-правової відповідальності, яка вважається загальною або універсальною саме за правилами статті 22 ЦК України, оскільки частиною першою цієї статті визначено, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Тобто порушення цивільного права, яке потягнуло за собою завдання особі майнових збитків, саме по собі є основною підставою для їх відшкодування.

За змістом статті 22 ЦК України у вигляді упущеної вигоди відшкодовуються тільки ті збитки, які б могли бути реально отримані при належному виконанні зобов'язання.

Визначення поняття збитків наведено також у частині другій статті 224 ГК України, відповідно до якої під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Згідно з частиною четвертою статті 623 ЦК України при визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Кредитор, який вимагає відшкодування збитків, має довести: неправомірність поведінки особи; наявність шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, що є обов'язковою умовою відповідальності та виражається в тому, що шкода має виступати об'єктивним наслідком поведінки завдавача шкоди; вина завдавача шкоди, за винятком випадків, коли відповідно до прямої вказівки закону обов'язок відшкодування завданої шкоди покладається на відповідальну особу незалежно від вини. З іншого боку, боржник має право доводити відсутність своєї вини (стаття 614 ЦК України).

Таким чином, у вигляді упущеної вигоди відшкодовуються тільки ті збитки у розмірі доходів, які б могли бути реально отримані.

Пред'явлення вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) покладає на кредитора обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані.

Позивач повинен також довести, що він міг і повинен був отримати визначені доходи і тільки неправомірні дії відповідача стали єдиною та достатньою причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток.

Наведеної правової позиції дотримувався і Верховний Суд України в постанові від 18.05.2016 у справі № 6-237цс16.

Курсова різниця жодним чином не може бути упущеною вигодою, оскільки кредитор міг і не отримати такі доходи. Коливання курсу валют, що призвело до курсової різниці, не можна розцінювати як неправомірні дії боржника, що призвели до позбавлення кредитора можливості отримати прибуток.

Таким чином, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про відмову в задоволенні позову.

У цьому випадку позивач як кредитор за кредитним договором відповідно до вимог статей 6, 627 ЦК України, реалізуючи право на звернення до суду і принцип диспозитивності щодо можливості самостійно визначити позовні вимоги та спосіб захисту порушеного права, у 2014 році звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором від 05.08.2008 № 0023/08/271 Nv, визначивши заборгованість у валюті гривні України та зазначивши, що саме 523 079,91 грн є повним розміром заборгованості, включаючи заборгованість за тілом кредиту, заборгованість за процентами та пеню.

Рішенням Деснянського районного суду м. Чернігова від 08.10.2014 позов задоволено у повному обсязі. Рішення набрало чинності і виконано відповідачем у повному обсязі 20.03.2015.

Кредитор, який сам визначив заборгованість у валюті гривні України, погодився із судовим рішенням, яким таку заборгованість стягнуто з боржника, який сплатив таку заборгованість у повному обсязі, не має права на стягнення курсової різниці, оскільки визначив зобов'язання у національній валюті, у якій і прийняв його виконання.

До того ж судами першої та апеляційної інстанцій зазначено про відсутність у бухгалтерському обліку позивача заборгованості в іноземній валюті за період з жовтня 2014 року і ці обставини позивачем не спростовано.

Підготовлено Судовою палатою для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та Управлінням забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів КГС ВС

Підписуйтеся на нашу сторінку у Facebook
fb.com/supremecourt.ua